xx vek

obrazovanje

L. N. LANDA
kibernetika i pedagogija

RANKO BUGARSKI
lingvistika o čoveku

EDVARD HOL
nemi jezik

DUŠAN SAVIĆEVIĆ
povratno obrazovanje

* * *
naučna fantastika

POL LANGRAN
uvod u permanentno obrazovanje

GEZA ROHAJM
nastanak i funkcija kulture

VLADETA JEROTIĆ
bolest i stvaranje

ETORE DJELPI
škola bez katedre

LUJ ŽAN KALVE
rolan bart

DIMITRIJE SERGEJEV
za novi univerzitet

MOSE JORGENSEN
škola koju su osnovali učenici

ŽAN MIŠEL PALMIJE
vilhelm rajh

kultura

bigz

beogradski izdavačko grafički zavod

xx vek

Žan-Mišel Palmije

vilhelm rajh

bigz

30 ŽAN-MIŠEL PALMIJE vilhelm rajh

BIBLIOTEKA
XX VEK

30

Urednik
IVAN ČOLOVIĆ

Žan-Mišel Palmije

VILHELM RAJH

OGLED O ROĐENJU FROJDOMARKSIZMA

Prevela sa francuskog
JELENA JELIĆ

BEOGRADSKI IZDAVAČKO-GRAFIČKI ZAVOD
Beograd, 1977.

Naslov originala
Jean-Michel Palmier
WILHELM REICH
U. G. E., 1971

Mladi francuski filozof Žan-Mišel Palmije istakao se knjigama u kojima predstavlja i tumači ličnosti i dela nekih od najznačajnijih nemačkih mislilaca XX veka. Pored ove knjige o Rajhu — u kojoj je u prvom planu revalorizacija Rajhovog nastojanja da pomiri psihoanalitičku koncepciju čoveka sa marksističkim angažmanom — poznate su i Palmijeove monografije posvećene Hajdegeru i Markuzeu.

Recenzent
JELENA STAKIĆ

Korice
IVAN MESNER akad. slikar

Tehnički urednik
RUŽICA VUKAŠINOVIĆ-STANISAVLJEV

KOSTASU AKSELOSU

»Biti radikalan znači zahvatiti stvari u korenu, a čovekov koren jeste sâm čovek.«

KARL MARKS

»Život je izgladnela zver koja obitava u čovekovim grudima.«

ROŽE VAJAN

PREDGOVOR

I

Koji razlog danas imamo da ponovo čitamo Vilhelma Rajha?

Danas više nikako nije mogućno ni kovati ga u zvezde, niti ga osuđivati; mogućno je jedino podvrgnuti njegova dela kritičkim razmatranjima.

Ovaj psihoanalitičar marksist, koji je bio isključen iz Međunarodnog udruženja psihoanalitičara i nekoliko komunističkih partija, odbacivan i osporavan zbog svojih pogleda da bi, naposletku, 1957. godine, skončao u luisburškom zatvoru u Sjedinjenim Državama, u stvari nikada nije bio potpuno zaboravljen. Moglo bi se čak reći da je Rajh posle svoje smrti postao najživlje prisutan u ovom stoleću.

Iako je bio marksist i psihoanalitičar, doživeo je da njegovo delo osude upravo oni koji su se pozivali na Marksa ili na Frojda. Nijedno naučno delo nije bilo meta tolikih napada i kleveta kao što je to bio slučaj sa njegovim delom: kako su njegove knjige nacisti spaljivali, a komunisti i Amerikanci zabranjivali, kako ih je buržoaska štampa svih evropskih zemalja neprestano jarosno napadala, Rajh je postao večiti odmetnik od zakona poput onog Ibzenovog Pera Ginta koga je bio izabrao za simbol svog dela.

Ovaj ikonoborac ništa nije poštovao: sa nečuvenom žestinom napadao je buržoaske institucije nastojeći da razori porodicu, da pokrene omladinu politizovanjem seksualnog pitanja, i da Komunističku omladinu Nemačke usmeri prema revoluciji. On se sa jednakom oštrinom obarao kako na socijaldemokrate, tako i na komuniste staljiniste, naciste i Amerikance. U vreme kada su Frojd i njegovi sledbenici nastojali da obezbede psihoanalizi zvanično priznati status u društvu, Rajh je delovao kao aktivist u bečkim »crvenim predgrađima« ili u berlinskoj organizaciji komunističke omladine. U času kada je Staljin zatražio od nemačkih komunista da napadnu socijaldemokrate a naciste ostave na miru, Rajh je pokušao da ujedini sve nemačke socijaliste, a uz to se borio na ulicama protiv nacista. Pošto je potom bio isključen iz svih političkih organizacija kojima je pripadao, i pošto su ga se svi odrekli, pošto je bio izbačen i osuđen na to da ode u izgnanstvo, za njegov život može se reći da je predstavljao neprestanu borbu jednog usamljenika.

Zahvaljujući legendi koja se o njemu stvorila, on je i posle svoje smrti nastavio da živi: u toj legendi on se ukazuje kao neka vrsta besomučnika, pobornika anarhičnog oslobođenja svih nagona koji je naposletku sišao s uma. Međutim, pri tom se zaboravlja da je on godinama vodio seminar iz Frojdove psihoanalitičke tehnike, da je bio jedan od njegovih najblistavijih učenika, i da je u Berlinu postao jedna od najistaknutijih ličnosti u Komunističkoj partiji Nemačke. Legenda ga udaljuje od savremenih zbivanja i otupljuje oštricu njegove kritike, dok je on, u stvari,

pre Herberta Markuzea bio najoštriji kritičar represivnog društva. Žrtva te legende jesu i brojna njegova dela, koja se danas malo čitaju, ali za koja bi se reklo da opet postaju sve aktuelnija.

II

O delu Vilhelma Rajha moglo bi se mnogo štošta reći: iako su mu razmere ogromne, ono je prilično nepristupačno, i to ne samo zato što je mali broj njegovih knjiga preveden na druge jezike, već i zato što je brojne svoje tekstove Rajh objavio u komunističkim listovima i časopisima koje su nacisti kasnije spalili i uništili. Najzad, još dok je Rajh bio živ, većina njegovih knjiga bila je zabranjena u Sjedinjenim Državama, a posle njegove smrti nosioci autorskih prava postali su neki njegovi »dobronamerni« naslednici koji su praktično zabranili njihovo preštampavanje i prevođenje. Nekoliko starih prevoda na francuski njegovih knjiga *Seksualna kriza* i *Marksizam i psihoanaliza,* ili neki u novije vreme objavljeni prevodi dela *Funkcija orgazma* i *Seksualna revolucija* ipak su omogućili njegovom delu da i dalje bude prisutno u našem vremenu. Neki još većom žestinom prožeti Rajhovi tekstovi počeli su da kruže Evropom[1] u vidu ilegalnih izdanja, a s druge strane, Boris Frenkel i Danijel Geren, njegovi verni i oduševljenjem ispunjeni učenici, počeli su da se bore kako bi ponovo povratili

[1] Poglavito u Belgiji, Nemačkoj i Francuskoj.

ugled tom ukletom psihoanalitičaru, koga su jedni mrzeli, dok su mu se drugi podsmevali.[2]

Pravoverni psihoanalitičari često su pokazivali samo najdublji prezir prema Rajhu: kao i onda kada je u pitanju Markuze, mnogi su ogorčeni zbog Rajhovih izvitoperavanja Frojdove teorije, kao i zbog redukcija koje je on u njoj izvršio. Međutim, nijedan od njih nikako ne želi da vidi ono što je u Rajhovom delu duboko novo, a možda i istinski revolucionarno.[3] Oni Rajha osuđuju u ime analitičke pravovernosti i pre nego što su utvrdili da li te zablude i te redukcije, koje mi nikako ne želimo da poreknemo, ne predstav-

---

[2] Boris Frenkel je autor prve inteligentne i pošteno napisane studije o Rajhu na francuskom jeziku. Ta studija koja je kasnije objavljena kao posebna knjiga, izašla je prvo u časopisu *Partisans*, br. 32—33, okt.—nov. 1966. godine. On je, pored toga, brojnim izlaganjima i predavanjima mnogo doprineo širenju Rajhovih teza. Ovde izražavamo Frenkelu svoje prijateljsko poštovanje. Ispor. takođe i rad Danijela Gerena: *Essai sur la Révolution sexsuelle après Reich et Kinsey* (Editions Pierre Belfond, 1969).

[3] Kritika kojoj je Žan Laplanš podvrgao delo Herberta Markuzea (ispor. *La Nef*, № 36) i koja je kasnije tako često ponavljana u napadima na ovog teoretičara, predstavlja izvanredan primer potpunog i *iznenađujućeg* nerazumevanja koje neki od najsjajnijih savremenih analitičara ispoljavaju kada se suoče sa problemima koji ne spadaju u analitičku praksu i teoriju u užem smislu reči. Tako Laplanš izlaže u najglavnijim crtama jedno »pobijanje« Markuzeovih stavova (kao da je u pitanju nekakav pogrešno smišljen dodatak koji je Markuze želeo da nakalemi na analitičku teoriju) *čak i ne obraćajući pažnju* na probleme koje je Markuze stvarno postavio, i praveći se da ih ne primećuje. Ovakav stav neodoljivo podseća na stav »vrele duše« o kojoj je Hegel govorio.

ljaju cenu kojom je on platio lucidnost i hrabrost koje posle njega nije pokazao nijedan analitičar.

Prezren u zvaničnim krugovima, Rajh je dugo imao samo nekoliko sledbenika u Evropi i Americi. Međutim, na kraju tog perioda za kratko vreme došlo je do velike promene: najpre u Nemačkoj, a potom i u Itailji i Francuskoj, studenti sa krajnje levice pokazali su iznenađujuće zanimanje za njega. U Berlinu će »Komuna I«, idući stopama Frica Tojfela i Rudija Dučkea, vaskrsnuti lik starog Rajha, a njegovo delo ponovo proglasiti aktuelnim u jednom novom smislu. Nemački studenti nisu zaboravili da je svoje najoštrije i najznačajnije tekstove Rajh bio napisao u Berlinu, u vreme uspona nacizma, za organizaciju komunističke omladine Nemačke, koju je ispunjavao oduševljenjem i vatreno branio, izazvavši čak nespokojstvo među rukovodiocima KP Nemačke autoritetom i uticajem koje je u njoj bio stekao.

No uzrok ovom gotovo zvaničnom vaskrsavanju Vilhelma Rajha treba svakako tražiti u sve većem uticaju koji su počele da vrše teze Herberta Markuzea. Rajh je, međutim, prvi pokušao da uspostavi dijalog između čoveka rada i čoveka želje, da poveže Frojda sa Marksom, i možda je taj svoj pokušaj platio glavom. Danas se smatra da je on zasnovao ona nova istraživanja koja se obično nazivaju imenom *frojdomarksizam*. Iako s razlogom kritikuje preterivanja koja su očigledna u Rajhovim tezama, Markuze s druge strane priznaje sve što mu duguje.[4] Nasuprot buržoaskom konformizmu jednog Džonsa i ideologiji prila-

[4] Ispor. Herbert Marcuse, Posface à *Eros et Civilisation*, Editions de Minuit, 1963.

građavanja koju je propovedao Erih From, Rajh je hteo da spreči zamagljivanje revolucionarnog karaktera Frojdovih otkrića i da taj revolucionarni karakter jasno pokaže, suprotstavljajući se ponekad u tim svojim nastojanjima i samom Frojdu.

III

Da li Rajh danas ponovo postaje aktuelan? Da li je on u prošlosti i u jednom jedinom trenutku bio izgubio svoju aktuelnost? Po našem mišljenju, ne može se reći ni jedno ni drugo. Njegovo genijalno i nesređeno delo treba proučavati kritički, uzimajući pri tom neophodno odstojanje u odnosu na njega. Među svim knjigama koje je Rajh napisao, gotovo samo nekoliko njih su zaista originalne. Dela koja je on objavio u Sjedinjenim Državama donose, kako se nama čini, malo novih elemenata kritici koju je bio započeo i logički čvrsto zasnovao u prethodnom periodu, onda kada se borio zajedno sa berlinskom komunističkom omladinom. Šta više, nama izgleda da proučavanja koja je Rajh vršio poslednjih godina svog života daleko više svedoče o zapadanju njegove misli u neku vrstu paranoičnog delirijuma, nego o stvarnom produbljavanju njegovih teorija.

Stoga nećemo pridavati veliki značaj Rajhovom radu u Sjedinjenim Državama, njegovim nastojanjima da u mašinama koje je u svom neobičnom ludilu bio izumeo izdvoji seksualnu energiju u njenom bioelektričnom vidu. Posle njegovog isključenja iz KP Nemačke i Međunarodnog udruženja za psihoanalizu, u njegovom delu je, kako nam se čini, neosporno došlo

do jednog preloma. Ne možemo stvarno držati da je on bio sasvim pri čistoj svesti samo nekoliko godina kasnije, a naročito u vreme kada je u Sjedinjenim Državama osnovao *Institut za orgon:* on je tada bio bolestan čovek sa teškom ranom na srcu, koji je polako tonuo u ludilo. Ne iznenađuje nas činjenica što je tada stekao sledbenike i obožavaoce.

Ogled koji dolazi posle ovog predgovora može se čitati na više načina: on predstavlja pokušaj da se napiše malo poznata istorija jednog poglavlja iz života američkog psihoanalitičkog pokreta, ali isto tako i pokušaj da se kritički razmotri jedno još nedovoljno poznato delo koje, i pored svojih nedostataka i krajnosti u koje je njegov tvorac zapadao, predstavlja do sada najžešću kritiku industrijske civilizacije i njene represivne ideologije.

Najzad, ovaj ogled predstavlja i poglavlje dela koje ćemo kasnije napisati i u kome ćemo nastojati da tačno odredimo smisao frojdmarksizma i njegove granice u njegovim brojnim slaganjima sa psihoanalizom, savremenom filozofijom i savremenom sociologijom, koja omogućava da se u svetlosti svetsko-istorijske političke stvarnosti prouče dela međusobno tako različita kao što je to slučaj sa delima Teodora Adorna, Valtera Benjamina, Eriha Froma, Đerđa Lukača, Dejvida Rismana, Normana Brauna, Geze Rohajma, Vansa Pakarda i Herberta Markuzea.[5]

---

[5] U ovom ogledu mi smo pre svega nastojali da pokažemo značaj Rajhove kritike u sklopu savremene marksističke misli. Podrobno i kritičko razmatranje Rajhovih analitičkih teza u užem smislu reči iziskivali bi jednu posebnu knjigu. Po našem mišljenju, Rajh nije dao značajniji doprinos samoj analitičkoj teoriji.

Da li takvo združivanje različitih dela moži imati nekog smisla? Šta možemo očekivati od upoređivanja dela koja su tako različita, a ponekad i protivrečna, kao što je to slučaj sa radovima Herberta Markuzea i Normana Brauna?[6] No ovde je u pitanju samo građa za jednu studiju.

[6] Ispor. Norman Brown, *Eros et Thanatos* (Julliard, 1960), *Le Corps d'amour* (Denoël, 1967). Ispor. i Herbert Marcuse, *Négations* (Allen Lane, The Penguin Press, London, 1968): »Love mystified: a Critique of Norman Brown.«

I

GODINE PROVEDENE U BEČU

OD SEKSOLOGIJE DO PSIHOANALIZE

Vilhelm Rajh je uvek čvrsto povezivao povest svog života sa povešću svojih naučnih otkrića. Stoga se povest njegovog života može vaspostaviti na osnovu aluzija i digresija kojima je njegovo delo protkano. Ima se utisak da je svako njegovo otkriće bilo vezano za jednu žestoku borbu, a ponekad čak i za jednu krizu, poput one u koju je bio zapao posle svog raskida sa Frojdom ili sa KP Nemačke. Posmatran u najopštijim crtama, njegov život ukazuje nam se kao povest džinovske borbe, koju je Rajh morao gotovo potpuno sam da vodi na svim frontovima. On se borio protiv buržoaske i kapitalističke ideologije svoga doba sa žestinom koju niko, osim Markuzea, nikada nije bio dostigao. Ubeđen u ispravnost svojih teza, on je branio psihoanalizu suprotstavljajući se Frojdu, a socijalizam suprotstavljajući se staljinizmu. Nacizam mu zamalo nije došao glave, ali on je uspeo da umakne Hitleru i da se naposletku, pošto su mnoge zemlje odbile da mu pruže utočište kao izbeglici, domogne Sjedinjenih Država, gde je i umro.

Dva njegova dela omogućavaju nam da u glavnim crtama damo njegov portret i ukratko izložimo glavne etape u njegovom životu: u pitanju su knjige *Funk-*

cija orgazma,[1] delo kojim nam Rajh, živo slikajući zaplete u vezi sa otkrićem Orgona, omogućava da steknemo dosta tačnu predstavu o njegovim burnim odnosima sa Frojdom i bečkim psihoanalitičkim pokretom sve do onog dana kada je sa njima konačno raskinuo, i spis *People in Trouble,* u kome je on živo prikazao svoj isto toliko burni politički život. Pored ovih biografskih dokumenata, na raspolaganju nam stoji i nekoliko Rajhovih fotografija objavljenih u njegovim u Americi izdatim delima, na kojima otkrivamo da je bio visokog rasta, da je imao dosta oštar pogled, crte lica koje su odavale jaku volju, sedu i nemirnu kosu, odlučan i agresivan izraz lica.

Ko je, dakle, bio Vilhelm Rajh? Rodio se 24. marta 1897. godine u Galiciji, na istočnim granicama austrougarskog carstva. Porodica mu je bila dosta siromašna, pa je posle očeve smrti, 1914. godine, Rajh morao da, nastavljajući školovanje, u isti mah vodi i porodično imanje. Posle austrougarskog poraza u ratu, njegovo matrijalno stanje postalo je očajno. 1918. godine upisao se na Medicinski fakultet Bečkog univerziteta, na kome je studirao živeći kao kakav isposnik. Kao student medicine počeo je strasno da se zanima za biologiju, a naročito za seksologiju. U delu *Funkcija orgazma,* Rajh kaže:

»Pre nego što sam, 1920. godine, postao član Bečkog društva za psihoanalizu, već sam bio stekao mno-

[1] *La Fonction de l'orgasme,* L'Arche, 1952. Ovaj prevod načinjen je prema tekstu koji je sam Rajh, februara 1947. godine priredio za štampanje na engleskom. Prvo nemačko izdanje ovog teksta objavljeno je 1927. godine.

gostruka znanja iz seksologije, psihoanalize i prirodnih nauka.«[2]

Kako su četiri u dokolici provedene ratne godine probudile u njemu duhovnu glad, Rajh je pokazivao dosta izuzetnu intelektualnu radoznalost (treba dodati i to da je bio obdaren neobičnom sposobnošću asimilovanja pročitanog): *čitavo njegovo delo svedoči o izvanrednoj* književnoj i naučnoj kulturi koju je bio stekao. Uostalom, njegov susret sa psihoanalizom nije bio plod puke slučajnosti. Već od 1919. godine Rajh je učestvovao na seminarima iz seksologije, a iste godine napisao je sledeće retke:

> »Možda se moj moral buni protiv takvog shvatanja. Ipak, na osnovu svog sopstvenog iskustva, i na osnovu zapažanja do kojih sam došao posmatrajući samog sebe i druge ljude, sada sam ubeđen da seksualnost predstavlja središte kako celokupnog društvenog, tako i unutrašnjeg života jedinke.«[3]

Januara 1919. godine on je učestvovao na jednom seminaru iz seksologije na koji je bio pozvan i jedan psihoanalitičar da bi održao nekoliko predavanja o seksualnosti. Susret sa njim uticao je na Rajha da produbi ta istraživanja. On je proučio nekoliko u to doba čuvenih dela: Blohov *Sexualleben unserer Zeit* i Forelovo *Die sexuelle Frage*. Malo kasnije počeo je da pokazuje strasno zanimanje za Junga, a naročito

[2] *La Fonction de l'orgasme*, p. 25.

[3] *Op. cit.* p. 26.

za Frojda, i to pošto je prethodno pročito njegove radove *Tri rasprave o teoriji seksualnosti* i *Uvod u psihoanalizu*. Rajh će kasnije reći da je čitanje ova dva Frojdova dela presudno uticalo na izbor njegovog životnog poziva.

Međutim, on nikako nije smesta jurnuo tim novim putem koji ga je odmah očarao, već je najpre nastojao da veoma temeljno upozna tu novu oblast. Tada je sa podjednakim žarom stao da proučava i filozofiju i biologiju.[4] Već vidimo čime se Rajh razlikovao od Frojda: čitavog svog života osnivač psihoanalize klonio se spekulacije koja ga je, kao što se to vidi iz nekoliko njegovih dela, nesumnjivo privlačila,[5] a sklonost prema spekulaciji suzbijao je i kod nekih svojih učenika.[6] Taj stav može se objasniti na nekoliko načina, i tumačenje koje Fric Vitels predlaže nije pogrešno: Frojdu je još u mladosti bilo usađeno nepoverenje prema filozofiji, koja je u njegovo vreme ostavljala još žalosniji utisak nego danas, te je on stoga za-

[4] Sam Frojd je rekao da se za studije medicine odlučio posle jednog predavanja na kome je bio pročitan jedan Geteov ogled o prirodi (ispor. *Freud und Goethe*, Psychoanalytische Bewegung, II, Jahrsgang, 1930, pp. 430—436).

[5] Njegov ogled *S one strane načela zadovoljstva*, a isto tako i rad *Nelagodnost u kulturi* pokazuju do koje je visine on bio u stanju da se vine u toj spekulaciji. Tu svoju sklonost on je izvanredno lucidno proanalizovao u pismima objavljenim u francuskom prevodu pod naslovom *La Naissance de la psychoanalyse. Lettres à Wilhelm Fliess* (notes et plan), P. U. F., 1956. Ispor. i Fritz Wittels, *Der Antiphilosoph Freud* (Almanach der Psychoanalyse, 1931, str. 16—50).

[6] Osobito kod Ferencija i Ota Renka.

zirao od svoje urođene sklonosti prema spekulaciji, koja je mogla postati opasna da je on nije obuzdavao. Stoga je izabrao suvoparni rad u laboratoriji, u kome je mogao da u punoj meri, ali u strogo određenim okvirima, izrazi svoj stvaralački dar. Vršenje ogleda i posmatranje bojadisanja pojedinih delova mozga ostavljali su, odista, veoma malo mesta filozofskim spekulacijama. Za razliku od Frojda, Rajh se, ponekad na svoju nesreću, nikada nije u dovoljnoj meri čuvao svoje neobuzdane sklonosti prema spekulaciji. Još i u vreme kada je bio sasvim mlad, njega su mnogo više zanimale razne hipoteze pomoću kojih bi se život mogao objasniti, nego precizno posmatranje raznih pojava. Za vreme izgnanstva, njegova apstraktna umovanja pretvorila su se u jednu vrstu pravog delirijuma. Da bi zasnovao i opravdao najneverovatnije teorije o bioelektričnom poreklu libida, on je tada izmislio razne eksperimente, i čak pokušao da za njih zainteresuje Ajnštajna, ali je, razume se, slavni fizičar brzo uvideo da ima posla sa duševno poremećenim čovekom.

U tome se, bez sumnje, sastojala najveća razlika između Frojda i Rajha: obojica su bili obuzeti istom istraživačkom strašću i istim oduševljenjem, ali dok je prvi bio oprezan i sklon »empirizmu«, drugi je bio sklon smelim apstraktnim umovanjima koja su često dobijala deliričan vid.

Stoga nije čudno što je Rajh vrlo brzo počeo da pokazuje strasno zanimanje za sve naučne i filozofske sporove oko »vitalizma« i »determinizma«, pitanja koja nam danas izgledaju smešna ali o kojima su se u to vreme vodile ogorčene rasprave. Tako je on tada dugo i duboko razmišljao o Langeovoj *Istoriji materi-*

jalizma, učestvovao u rasprama u vezi sa pitanjem nasleđa, i branio Kamerera i Štajnaha, koji su u to vreme bili postali meta napada »učitelja iz Beča«.

*
* *

Izvesno je da je prvi stvarni dodir sa psihoanalizom Rajh uspostavio u toku tog istog letnjeg semestra 1919. godine, kada je u seminaru pročitao svoj rad *Pojam libida od Forela do Junga.* On je želeo da u njemu uporedi različita shvatanja seksualnosti koja su tada postojala u medicini.[7] Za razliku od Frojda, većina tadašnjih seksologa smatrala je da se seksualnost »budi« u pubertetu i da seksualne izopačenosti predstavljaju oblike »duhovnog i moralnog izrođavanja«, ili pak »nasledne mane«. Iako nije sasvim dobro poznavao Frojdovo učenje, Rajh ga je vatreno branio.

Stoga će susret sa Frojdom biti za njega od presudnog značaja. U *Funkciji orgazma* on piše:

> »Trebalo bi poznavati atmosferu koja je u oblasti seksologije i psihijatrije vladala pre Frojda da bi se shvatilo moje oduševljenje i olakšanje koje sam osetio kad sam ga sreo. Frojd je bio izgradio pristupni put za kliničko sagledavanje seksualnosti. Moglo se videti kako se koren seksualnosti odrasle osobe nalazi u razvojnim stadijumima kroz koje je ona u detinjstvu prošla.«

[7] Reč je o Forelovom, Molovom, Blohovom, Frojdovom i Jungovom shvatanju seksualnosti.

U tome se, doista, sastojao revolucionarni doprinos *Tri rasprave o teoriji seksualnosti.* Frojd je u njima žigosao tradicionalno shvatanje seksualnosti pokazujući:

1⁰ da seksualni nagon postoji i kod dece, a da nikako ne nastaje tek u pubertetu; i

2⁰ da je taj seksualni nagon uzrok brojnih činova koji nemaju za cilj da dovedu do telesnog spajanja.

Da bi objasnio tu »seksualnu potrebu«, Frojd je stvorio pojam »libida«.

Lako se može zamisliti kolike su rasprave ove teze izazvale u bečkim i nemačkim naučnim krugovima. One su se suprotstavljale svim ukorenjenim predrasudama u oblasti seksologije, a osobito stavovima koje je Kraft-Ebing, nemački stručnjak za sudsku medicinu, zastupao u svojoj knjizi *Psychopathia Sexualis,* čiji je uticaj na tadašnje seksologe bio presudan.

Rajha je zadivilo i oduševilo baš to što je Frojd, raskidajući sa svekolikom buržoaskom seksologijom, tvrdio da rađanje dece nije jedini cilj seksualnosti, i da pojmovi »seksualno« i »genitalno« nemaju isto značenje. U tim raznim kružocima bečkih studenata, Rajh je prvi shvatio duboko radikalnu sadržinu Frojdovih otkrića. Kratko vreme pošto je podneo saopštenje o pojmu libida, postao je rukovodilac seminara iz seksologije na Bečkom univerzitetu, i organizovao grupe za istraživanje u toj oblasti koja, po njegovim rečima, na nesreću nije bila zastupljena u zvaničnim programima Medicinskog fakulteta. Rajh će uskoro doneti odluku da se posveti psihoanalizi.

SUSRET SA FROJDOM

Rajh je postao psihoanalitičar još pre nego što se sreo sa Frojdom i pre nego što je zaista upoznao sva njegova dela. Tome se ne treba čuditi, jer u to doba pravila Udruženja za psihoanalizu još nikako nisu bila ni konačna, ni stroga. Pripadnost psihoanalitičkom pokretu Frojd će jasno definisati tek u ogledu *Die Frage der Laienanalyse,* posle suđenja Teodoru Rajku.[8]

Kako je Rajh bio lekar koji se strasno zanimao za seksologiju, i kako je prilježno čitao Frojdove radove, on je dakle mogao dosta prirodno da naziva sebe »psihoanalitičarem«. Jedina teškoća sastojala se za njega u tome da postigne da ga i sâm Frojd prizna kao psihoanalitičara. U prvim svojim analizama Rajh se potpuno držao Frojdovih pravila. Ima se utisak da je on tada prihvatao analitičku teoriju u celosti, iako je u svom delu *Funkcija orgazma* nije sasvim tačno izložio.[9] Kao rukovodilac seminara za seksologiju na Bečkom univerzitetu, Rajh je stupio u dodir sa nekoliko ličnosti koje su na njemu mogle da

[8] 1926. godine jedan pacijent je pokrenuo spor protiv svog analitičara (Teodora Rajka), koji nije bio lekar, zbog nezakonitog bavljenja medicinom. Rajk je dobio spor pred sudom, ali Frojd je iskoristio tu priliku da licima izvan kruga lekara ograniči analitičku praksu i da tačno odredi status analitičara polazeći od Udruženja za psihoanalizu, koje je jedino bilo vlasno da priznaje podobnost za obavljanje analitičke prakse. Taj ogled, na žalost malo poznat, zaslužuje da bude pažljivo proučen.

[9] Tako, na primer, Frojd nije nikada tvrdio da neurotični simptom predstavlja strani elemenat u psihici. Vrlo često se ima utisak da Rajh uprošćava Frojdovu teoriju da bi istakao originalnost onoga što sâm predlaže.

učestvuju: tako se on redom sreo sa Kamererom, Štajnahom, Štekelom, Adlerom i, naposletku, sa samim Frojdom. Taj susret sa Frojdom ostavio je na Rajha dubok utisak: na zidu *Instituta za Orgon* stalno će visiti ona fotografija koju je Frojd jednog dana poklonio svom neobičnom učeniku. U *Funkciji orgazma*, Rajh ovako opisuje svoj susret sa Frojdom:

> »Frojd je bio drukčiji od svih drugih. Pre svega, bio je jednostavan i neposredan. Svi drugi igrali su neku ulogu: ulogu Profesora, ulogu velikog poznavaoca ljudi, ili ulogu istaknutog naučnika. Frojd je sa mnom razgovarao kao običan čovek. Imao je inteligentan i pronicljiv pogled, ali nije pokušavao da, držeći se kao kakav vizionar, njime pronikne u svog posetioca. On je prosto naprosto pravo i pošteno gledao u svet«.[10]

Autor potom dodaje: »To je bila polazna tačka četrnaestogodišnjeg intenzivnog rada u oblasti psihoanalize i u njenu korist.« Rajh će se zaista potpuno posvetiti odbranih Frojdovih teorija. 1919. godine Frojd je tek počinjao da biva poznat, a njegove teze još ni izdaleka nisu bile priznate kao ispravne. Mnogi veoma ugledni naučnici još su zvanično osuđivali psihoanalizu. Rajh je bio svedok svih tih borbi, a često i Frojdov saborac u njima. On je bolje od svih drugih shvatio njene revolucionarne implikacije. »Predmet psihoanalize bio je velik i uzbudljiv. Na shvatanja pro-

[10] *La Fonction de l'orgasme*, p. 36.

sečnog čoveka ona je delovala poput šamara koji bi mu neko iznenada raspalio.«[11] Čak ni onda kada bude zvanično isključen iz psihoanalitičkog pokreta i izbačen iz Udruženja za psihoanalizu, Rajh neće imati nikakvih obzira prema onima koji su, odrekavši se te teorije seksualnosti, izneverili učenje koje je Frojd zaveštao svim psihoanalitičarima. Niko drugi nije ispoljio veću mržnju ni dublji prezir prema falsifikovanju Frojdovog učenja koje su izvršili Jung i Adler.

U to vreme Vilhelm Rajh je, kako izgleda, predstavljao osobu koja je svakako bila originalna, ali se ipak nije mnogo razlikovala od drugih osoba kojima je Frojd bio okružen: on je bio jedan od njegovih najoduševljenijih i najvatrenijih učenika, a bez sumnje i učenik koji je pokazivao najveću sklonost prema spekulaciji. Nije proučavao samo Frojda, već i Hajzenberga i Bora. Tako će Rajh dugo ostati u senci svog gorostasnog duhovnog učitelja. 1920. godine počeo je da razmišlja o Ibzenovoj drami *Per Gint,* pa je uskoro napisao i rad pod naslovom: *Sukob libida u Peru Gintu i njegov delirijum.* U leto 1920. godine postao je pridruženi član bečkog Društva za psihoanalizu i učestvovao na Međunarodnom kongresu u Hagu. Među svim tim zrelim ljudima, Rajh je bio jedini mlad lekar. 13. oktobra 1920. godine on je pročitao svoje saopštenje na skupu psihoanalitičara na kome se pojavio kao kandidat i za redovnog člana bečkog Društva za psihoanalizu. Frojd je saslušao to saopštenje i prihvatio Rajhovu kandidaturu. Na sledećoj sednici Rajh je bio primljen za člana Društva.

---

[11] *La Fonction de l'orgasme,* p. 38.

Međutim, on će ubrzo posle toga podvući velike teorijske teškoće sa kojima se sukobljavao u toku analitičke kure. Kako, na primer, analitičar treba da objasni tako česta pacijentova *blokiranja*? Frojd je na to pitanje odgovorio rekavši da treba analizovati otpore. Ali koliko vremena? Frojdu je bilo potrebno šest godina da bi proanalizovao *čoveka-vuka*. Koliko je bolesnika moglo da podnese troškove koje je iziskivala toliko dugotrajna kura? U svojoj knjizi *Funkcija orgazma*, Rajh će kasnije napisati:

> »To, ,nastavite da analizujete' predstavljalo je polaznu tačku čitavog mog poimanja i svekolike moje tehnike analize karaktera. Ali 1920. godine o svemu tome nisam imao ni pojma. Počeo sam da odlazim kod Frojda. On je posedovao čudesnu sposobnost da na teorijskom planu razrešava zamršene situacije. Ali u praksi posmatrana, sa tehničke strane, njegova rešenja nisu bila zadovoljavajuća. Analizovati, govorio je on, pre svega znači biti strpljiv. Nesvesno se za njega nalazilo izvan vremena. Nije trebalo biti odveć ambiciozan u lečenju.«[12]

U to doba, to jest negde oko 1920. godine, većina Frojdovih učenika smatrala je da se neuroza može izlečiti u roku od šest meseci. Ali analitičar je u stvarnosti doživljavao velika razočaranja. Stoga je Rajh naposletku posumnjao u analitičku tehniku, u čemu, bez sumnje, nije bio u pravu. Frojd je smatrao

[12] *La Fonction de l'orgasme*, p. 46.

da je za analizovanje jednog slučaja u stvari potrebno nekoliko godina. Njegova deviza »Wo es war, soll ich werden« (»Tamo gde je bilo *ono* treba da dođe *ja*«) zahteva beskrajno strpljenje. Mnogi među analitičarima koji su došli posle Frojda sukobili su se sa istim problemom, koji su nastojali da reše drugačije nego što je to Frojd učinio.[13] Tako će Štekel, za čije se delo svakako može reći da nije baš mnogo ozbiljno, pokušati da reši tu teškoću stvorivši »aktivnu analizu«. U stvari, Štekel je, možda, prvi digao ruke od psihoanalize da bi zasnovao psihoterapiju. Prvi radovi koje je Rajh objavio ne odnose se, međutim, na analitičku terapiju, već je njihov autor proučavao u njima klinički materijal koji je bio prikupio u toku nekoliko analiza više slučajeva neuroza. Malo zatim ispoljila su se prva razmimoilaženja u oblasti teorije.

RAJH I BEČKI PSIHOANALITIČKI POKRET

1921. godine, u saopštenju pod naslovom *Zur Triebenenergetik (O energetskom potencijalu nagona)*, Rajh je u bečkom Društvu za psihoanalizu izložio neke svoje poglede. Kako su oni naišli na veoma loš prijem, Rajh se posle tog iskustva uzdržavao od toga da saopštava svoje teorijske zaključke, osim u onim slučajevima kada je mogao da ih potkrepi brojnim kliničkim dokazima.

---

[13] Ispor. posebno knjigu Vilhelma Štekela *La Femme frigide*, Gallimard, 1949, i dela Adlera, Froma i Karin Hornej.

Nekoliko godina on je radio u Beču, među Frojdovim sledbenicima. Septembra 1922. godine održan je u Berlinu, pod predsedništvom Karla Abrahama, međunarodni kongres psihoanalitičara. Frojd je na njemu pročitao svoj rad *Ja i Ono*. Nešto malo pre toga utemeljivač psihoanalize je bio objavio knjigu koja je izazvala i još danas izaziva brojne prepirke: reč je o njegovom delu *S one strane načela zadovoljstva* objavljenom 1921. godine. Na tom istom kongresu Frojd je predložio da pitanje međusobnih odnosa između teorije i terapije bude prihvaćeno kao tema jednog nagradnog konkursa. Na kongresu održanom 1924. godine u Salcburgu, tri psihoanalitičara pokušala su, ali bez uspeha, da odgovore na postavljeno pitanju, te tako nagrada nije bila dodeljena. Na to pitanje Rajh će pokušati da odgovori u svom ogledu »Analitička vegetoterapija karaktera«, objavljenom 1940. godine.

U to vreme Rajh se, kako izgleda (to ne treba gubiti iz vida), strasno zanimao pre svega za probleme analitičke tehnike. On je čak predložio da se osnuje seminar za psihoanalitičku tehniku; pošto je Frojd prihvatio taj predlog, pomenuti seminar vodio je najpre Hičman, zatim Nunberg i naposletku, od 1924. do 1930. godine, i sâm Rajh. Ima se utisak da su budućeg pisca *Funkcije orgazma* tada istovremeno privlačila dva područja: oblast psihoanalize i područje klasične psihijatrije. On je pokazivao živo zanimanje za Blojlerove teorije o shizofreniji i prepirke koje su one izazvale. Ali nije nimalo lako pratiti usmerenost Rajhovih radova, i ona će moći da se uoči tek onda kada se bude pojavilo prvo izdanje *Funkcije orgazma*. To delo omogućava nam da shvatimo od kolikog je značaja za nastanak njegovih teorija bio taj dodir koji je

Rajh uspostavio sa bolesnicima smeštenim u duševnim bolnicama.[14]

Rajh je, kako izgleda, nastojao da otkrije koje to protivrečnosti kriju u sebi Frojdove teorije: međutim, te protivrečnosti često postoje samo u uprošćenim verzijama tih teorija koje on daje. Njegova izlaganja, a osobito ona iz poslednjih izdanja dela *Funkcija orgazma,*[15] prožeta su biologizmom koji bismo uzalud nastojali da otkrijemo u Frojdovim radovima. Ipak, on je pri svem tom branio analitičku ortodoksnost, bez obzira na to što je prikaz Frojdove teorije psihoza u trećoj glavi dela *Funkcija orgazma* većim delom pogrešan. Njegove kritike Frojdovih postavki veoma često se lako mogu pobiti: Rajh se na samom početku svojih istraživanja mnogo više zagrejao za Frojdove teorije nego što ih je stvarno potpuno upoznao i prihvatio. U tim teorijama njemu se pre svega neobično dopala postavka o seksualnom poreklu neuroza, koja je omogućavala da se patološke pojave neuporedivo dublje protumače.

---

[14] Pomenimo, primera radi, dosta nejasni pojam *fiziološkog ukotvljavanja,* koji Rajh razlikuje od pojma histerične konverzije i pojma psihosomatskog simptoma, i koji, kako izgleda, počiva na posmatranju shizofrenih poremećaja, a osobito katatonije.

[15] Naglasimo činjenicu da je Rajh imao rđav običaj da nekoliko puta, kod svakog novog izdanja, potpuno preradi svoja dela i u njima izvrši krupne izmene. Delirični biologizam kojim su bili prožeti njegovi poslednji radovi Rajh je, na nesreću, uneo i u svoja ranije napisana dela. To se lepo vidi u delu *Funkcija orgazma:* ono je prvi put bilo objavljeno 1927. godine, a zatim je, 1947. godine, ponovo objavljeno na engleskom u znatno izmenjenom vidu. Nije izvesno da su prerade koje je Rajh tako izvršio i dopune koje je uneo u svoja dela uvek bile dobrodošle.

Još u tom razdoblju Rajhov život bio je ispunjen raznim peripetijama. Osam godina on je radio na bečkoj psihoanalitičkoj klinici, najpre kao prvi asistent, a potom kao primarijus. Njegovo potčinjavanje Frojdovoj ortodoksiji je, u stvari, bilo samo prividno, jer mu se činilo da je Frojd ostavio bezbroj otvorenih pitanja. U knjizi *Funkcija orgazma* on je formulisao neka od njih:

1⁰ Da li je Frojdova teorija o uzrocima javljanja neuroza potpuna?

2⁰ Da li je naučno učenje o analitičkoj teoriji i tehnici potpuno i tačno? Ako ono nije takvo, u čemu su njegovi nedostaci?

3⁰ Zbog čega su seksualno potiskivanje, pa prema tome i neuroza neizbežni?

U ovim pitanjima već se daju naslutiti kasniji Rajhovi radovi. On to, uostalom, izričito priznaje: »U tom trenutku nisam, na svu sreću, ni naslutio do čega me ova pitanja mogu dovesti, te sam tako mogao sasvim bezazleno da nastavim svoj rad na klinici i da, s druge strane, doprinesem izgrađivanju teorijskog korpusa psihoanalize.«[16]

Razna saopštenja koja je Rajh podneo na sednicama bečkog Društva za psihoanalizu zaslužuju da ovde budu pomenuta, jer svedoče o njegovim glavnim preokupacijama i istraživačkim radovima u tom razdoblju. Zahvaljujući njima naslućujemo i razloge njegovog budućeg raskida sa psihoanalitičkim pokretom.

Novembra 1922. godine, on je podneo saopštenje o *Ograničenjima pamćenja u toku analize*, u kome je prikazao slučaj jedne žene koja je patila zbog pore-

[16] *Op. cit.*, p. 75.

mećenog položaja dijafragme koji je iščezao čim joj je postalo moguće da upražnjava genitalnu masturbaciju. Njegova izlaganja pobudila su malo interesovanje, kao i saopštenje koje je 1923. godine podneo pod naslovom *Samoposmatranje u jednom slučaju shizofrenije*. Novembra 1923. godine, on je pred svojim kolegama pročitao svoju prvu studiju opšteg karaktera *Genitalnost viđenja sa stanovišta psihoanalitičke prognoze i terapije*. Ovoga puta Rajh je prekoračio granice onoga što mu je ranije bilo dopuštano kao mušičavom čoveku. U delu *Funkcija orgazma* on je duhovito opisao reakciju svojih kolega:

> »Dok sam govorio, osećao sam kako atmosfera na skupu postaje sve hladnija. Nisam loše govorio i sve dotada sam uvek bivao pažljivo slušan. Kada sam završio svoje izlaganje, u dvorani je vladao ledeni tajac.«[17]

Od tada pa ubuduće razmimoilaženja između njegovih i Frojdovih teorija postajaće sve brojnija. 1923. godine počelo je »Rajhovo skretanje«, a tada je počelo da se rađa i jedno duboko neobično delo. Teorija kojom je Rajh pokušao da objasni prirodu seksualnosti protivreči brojnim Frojdovim tvrdnjama. Primat koji je autor *Funkcije orgazma* priznavao genitalnosti je isto toliko neortodoksan, i najzad, interesovanje koje je on pokazivao za socijalne uslove predohrane od neuroza udaljavalo ga je od opštih istraživanja bečkog Društva za psihoanalizu.

[17] *Op. cit.*, p. 82.

Pa ipak, Rajh je i dalje spadao u predstavnike ortodoksije Frojdovog učenja. On nikada neće raskinuti sa Frojdom, već će se, u stvari, Udruženje odvojiti od njega. On je nekoliko godina vodio seminar iz analitičke tehnike i krajnje predano radio na rasvetljavanju problema koje ona postavlja, a osobito na problemu otpora.[18] Ali, malo pomalo, on će se udaljiti od te ortodoksije, koju je uvek pokušavao da izmiri sa sopstvenim teorijama. Zbog svoje tvrdnje o primatu genitalnosti, zbog svoje teorije o »analizi karaktera i otpora« i značaja koji je pridavao orgastičkoj funkciji, Rajh je postao sumnjiv Frojdovim učenicima u Beču koji su prema njemu postali nepoverljivi. Oni su se pitali šta on zapravo želi time da postigne.

Kada je Frojd 1923. godine objavio svoju raspravu *Ja i Ono*, Rajh se našao u velikoj nedoumici. Činilo mu se da u tom spisu Frojd pravi korak unazad i opovrgava svoje ranije teorije.[19] Taj svoj utisak on je otvoreno izneo, posle čega su njegove kolege počele sve jače da ispoljavaju svoja neprijateljska osećanja prema njemu. Uskoro je Rajh došao u sukob sa Teodorom Rajkom, koji je 1925. godine objavio delo *Geständniszwang und Strafbedürfnis (Opsesivna želja za ispovedanjem i nagon za samokažnjavanjem)*. Rajh je u tom radu otkrio opasno prenaglašavanje hipoteza o nagonu smrti, koje je Frojd uveo u opticaj svojim ogledom *S one strane načela zadovoljstva*. Rajhu je izgledala odvratna tvrdnja da svako živo biće pokreće težnja za vraćanjem u ništavilo, u neorganski svet.

---

[18] Rajh je mislio da se njihov koren nalazi u jednom *fiziološkom ukotvljavanju.*

[19] *La Fonction de l'orgasme,* p. 103.

Kako Frojd može, pitao se Rajh, da proglašava život za puko narušavanje večitog mûka? Rajh se sa podjednakom žestinom suprotstavio i tezama koje je Teodor Rajk razradio u svom radu: zašto bi čoveka morala da pokreće nekakva potreba za samokažnjavanjem? Po Rajhovom mišljenju tu nije posredi neka primarna snaga, već jedna sekundarna mazohistička tvorevina.

Ubrzo posle toga Aleksander je uzeo Rajka u odbranu. Pošto je proučio nekoliko zločinaca, on je počeo da zastupa mišljenje da razlog izvršenja zločina leži u nesvesnoj potrebi za samokažnjavanjem. Rajh je, pak, smatrao da je takvo shvatanje potpuno proizvoljno. Kako se može prenebregavati društvena osnova zločina? U *Funkciji orgazma* on je napisao:

> »Zbog takvih formulacija svaki dalji duhovni napor izgledao je izlišan. Ako lečenje nije urodilo nikakvim plodom, krivicu za to trebalo je svaliti na nagon smrti. Ako je zločinac izvršio ubistvo, on je to učinio zato da bi dopao tamnice.«[20]

U mnogim slučajevima nagon smrti je, po Rajhovim rečima, bio korišćen kao zgodna hipoteza koja istraživača oslobađa obaveze da nastavi svoja istraživanja. Njime su, između ostalog, pravdani i neuspesi u lečenju pacijenata. Rajh je uskoro saopštio svoje zamerke Frojdu, koji mu je odlučno rekao da nagon smrti predstavlja samo hipotezu, a ni u kom slučaju

[20] *Op. cit.*, p. 106.

nekakvu dogmu, ali to objašnjenje Rajha ipak nije uspokojilo.

Na kongresu psihoanalitičara održanom 1924. godine u Salcburgu, Rajh je podneo jedno saopštenje u koje su bile uključene i njegove prvobitne formulacije u vezi sa značenjem genitalnosti u terapiji, a isto tako i novi pojam »orgastičke moći«. On je ovako sažeto izrazio svoje glavne teze:

1⁰ Neuroza je izraz nekog poremećaja u genitalnoj aktivnosti, a ne poremećaja seksualnosti uopšte;

2⁰ Ponovno javljanje neuroze posle psihoanalitičke kure može se izbeći ukoliko je pacijent postao sposoban da doživi orgastičko zadovoljstvo u seksualnom činu.

Ovo saopštenje je, ako se oslonimo na svedočenje samog Rajha, naišlo na blagonakloni prijem, što predstavlja dosta paradoksalnu činjenicu. Međutim, u njemu iznesena gledišta bila su u potpunom raskoraku sa osnovnim Frojdovim dogmama.[21] Karl Abraham je čak čestitao Rajhu što je precizno odredio »ulogu ekonomskog činioca u neurozi«. Ali Rajh se uskoro sukobio sa Otom Rankom i Helenom Dojč, što nas ne iznenađuje, ali nas, zauzvrat, iznenađuje činjenica da je Rajh, i pored toga što je iznosio tako neortodoksna mišljenja, i dalje ostao član Međunarodnog udruženja za psihoanalizu.

On će kasnije napisati sledeće:

> »Moj dalji opstanak u Međunarodnom udruženju za psihoanalizu bio je mogućan

[21] Ona su bila u potpunom raskoraku i sa Ferencijevom tezom po kojoj se genitalna funkcija sastoji od predgenitalnih, analnih, oralnih i agresivnih nadražaja.

uprkos mojoj teoriji o genitalnosti, zato što sam se u svojim radovima i dalje pozivao na Frojda. Ali tako postupajući nanosio sam nepravdu svojoj sopstvenoj teoriji, a svojim saradnicima sam još više otežavao odvajanje od organizacije psihoanalitičara.«[22]

Ima se utisak da je svako Frojdovo novo delo produbljavalo jaz koji ga je razdvajao od Rajha. Kada se krajem 1926. godine pojavila Frojdova knjiga *Simptom, Inhibicija, Zebnja* Rajh je odjednom shvatio koliko se njegovi teorijski stavovi razlikuju od teorijskih stavova psihoanalitičkog pokreta.

»Bio je to težak udarac za moj rad o problemu zebnje, jer sam ja taj problem dobrim delom bio uspeo da rešim tako što sam u zebnji video s jedne strane posledicu, a s druge strane uzrok potiskivanja. Od toga dana bilo je mnogo teže zastupati stav da zebnja predstavlja posledicu seksualne staze. Frojdove formulacije imale su, razume se, veliku težinu. Nije bilo baš lako zastupati neko mišljenje koje se razlikovalo od njegovog, a naročito onda kada su bili u pitanju bitni problemi.«[23]

Kasnije ćemo razmotriti glavna razmimoilaženja u teoriji zbog kojih će se Rajh razići sa Frojdom. Ovde želimo da shvatimo samo atmosferu punu strasnih sukoba u kojoj su Rajhova shvatanja evoluirala. To razmimoilaženje u vezi sa teorijom zebnje bilo je, uostalom, od presudnog značaja.

[22] *La Fonction de l'orgasme*, p. 110.
[23] *La Fonction de l'orgasme*, p. 113.

U tom 1926. godine objavljenom ogledu Frojd je izložio u dosta izmenjenom vidu shvatanje koje je u prethodnom periodu bio razradio u nekim svojim radovima, a naročito u *Uvođenju u psihoanalizu* (1916—1917).

Stvarna zebnja javlja se kao reakcija *ega* na neku opasnost, i predstavlja znak koji prethodi bekstvu. Frojd po analogiji pretpostavlja da kada je posredi neurotična zebnja, *ego* takođe nastoji da pobegne od neke opasnosti, ali u ovom slučaju u pitanju je unutrašnja opasnost. Zebnja bi tako predstavljala bežanje od libida, ali u isti mah i nešto što se javlja pod njegovim uticajem. Tu je teško tačno odrediti koji psihički mehanizmi deluju u toj situaciji. Frojd pretpostavlja da to preobražavanje u zebnju ili, bolje rečeno, da to pražnjenje kroz zebnju predstavlja ono što se najpre zbiva sa potisnutim libidom. U neurozama se odigravaju procesi koji teže da zaustave dalje razvijanje te zebnje i koji to postižu na razne načine. Tako se, na primer, u fobijama[24] mogu jasno razlikovati dve faze neurotičnog procesa: u prvoj fazi dolazi do potiskivanja libida i njegovog preobražavanja u zebnju, koja se vezuje za neki predmet iz spoljašnjeg sveta. U toku druge faze preduzimaju se sve mere opreznosti i obezbeđivanja kako bi se sprečio dodir sa spoljnom opasnošću. Tako bi u Frojdovoj teoriji potiskivanje odgovaralo pokušaju bekstva *ega* pred libidom koje ono opaža kao opasnost.

---

[24] Ispor. Freud, *Le petit Hans* (analiza fobije kod jednog petogodišnjeg dečaka) *in Cinq psychoanalyses,* P. U. F., i Anna Freud, *Le Moi et les mécanismes de défense,* P. U. F.

Rajh, pak, predlaže potpuno drugačiju teoriju zebnje. Među različitim formulacijama te teorije koje je on dao u raznim svojim radovima, najpotpunija je, bez sumnje, ona koju nalazimo u delu *Funkcija orgazma*.[25] Po njegovom mišljenju, zebnja nikako nije uzrok potiskivanja, već njegova posledica.[26] Ona se javlja onda kada dođe do kočenja genitalne funkcije. Ali kako treba shvatiti to kočenje?

Rajh nastoji da to pokaže pomoću postupka koji on naziva »analizom karaktera«. »Oklop karaktera« predstavljao bi skup mehanizama koji vezuju celokupnu seksualnu energiju i sprečavaju njeno slobodno ispoljavanje. Ovu tezu Rajh će kasnije razraditi u knjizi *Charakteranalyse. Technik und Grundlagen für studierende und praktizierende Analytiker (Analiza karaktera, njena tehnika i njene osnove. Za analitičare studente i za analitičare koji već rade sa pacijentima).*[27]

U ovoj knjizi već su uočljiva krupna odstupanja od Frojdovih postavki o samoj analitičkoj praksi, koja će kasnije postati još veća. Po Rajhovom mišljenju zadatak analitičara ne sastoji se više u tome da traga u području nesvesnog i navede svog pacijenta da ponovo doživi one doživljaje iz detinjstva koji su presudno uticali na nastanak njegove neuroze, već u tome

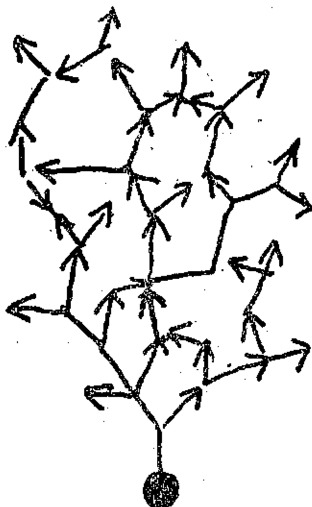
---

[25] *Die Funktion des Orgasmus. Psychopatologie des Geschlechtslebens*, 1925, 132 strane; u američkom izdanju istog dela, objavljenom 1947. godine, izvršene su krupne izmene.

[26] Da bi podupro ovu tvrdnju, Rajh navodi nekoliko slučajeva nervoze srca u kojima je simptom poremećenog rada srca iščezavao čim bi se pojavio genitalni nadražaj.

[27] Prvo izdanje. Verlag für Sexualpolitik, Köbenhavn, 1933.

da odstrani pacijentove *otpore,* koji su organizovani u obliku snažnih sistema koje on naziva *neurotičnim oklopima* i ovako predstavlja:

Struktura oklopa koji nastaje kao plod uzajamnog delovanja dinamičkih sila *(Funkcija orgazma,* str. 115).

Rajh u stvari ne poriče ulogu doživljaja iz detinjstva u nastanku neuroza, kao što će to činiti neofrojdovci i neki analitičari koji su odbacili Frojdovo učenje — poput, na primer, Vilhelma Štekela —, ali smatra da ti doživljaji iz detinjstva predstavljaju samo niz stavova karaktera koji trajno opstaju u odrasloj

osobi. Stoga on kaže: »Psihička konstitucija jedne osobe predstavlja potpuni funkcionalni zbir svih njenih ranijih doživljaja.[28] Jedini cilj analize jeste da razbije te od odbrambenih mehanizama sazdane oklope kako bi oslobodila seksualnu energiju.

O ovom Rajhovom shvatanju seksualne energije moglo bi se mnogo štošta reći. U čemu se ona sastoji? Može li se ona poistovećivati sa Frojdovim libidom? Još od toga doba Rajhove formulacije počinju da bivaju prožete biologizmom, i u njima nam upravo to smeta. To Rajhovo nastojanje da *biologizuje* čitavu analitičku teoriju neprestano će jačati sve do delirijuma u koji je ovaj istraživač zapao u poslednjim godinama života.

U vreme kada je izašla njegova knjiga *Der triebhafte Charakter — Eine Studie zur Psychopatologie des Ichs (Nagonski karakter — Studija o psihopatologiji ega)*[29] razmimoilaženja između Frojda i Rajha već su bila brojna i uznemirujuća. Šta je Frojd zapravo mislio o ovom svom učeniku koji se tako malo držao učiteljevog učenja? Sam Frojd je ostavio vrlo malo pismenih svedočanstava o tome šta je mislio o Rajhu. U pismu koje je 17. februara 1934. uputio pastoru Pfisteru, Frojd govori samo o uzbuđenju koje je ova Rajhova knjiga izazvala.[30]

U stvari, ta razmimoilaženja nisu stvarno zadirala u samu osnovu analitičke teorije. Nasuprot Jungu,

[28] *La Fonction de l'orgasme,* p. 118.

[29] International Psychoanalysticher Verlag, Wien, 1925.

[30] »Rajhova knjiga o analizi karaktera izazvala je ovde veliki nemir i mi smo u najvećoj meri zaokupljeni njom. Neki stavovi u njoj su veoma privlačni, dok su drugi pre čudni.« *(Correspondance,* Gallimard, 1966).

Adleru i Štekelu, Rajh nikako nije stavljao pod znak pitanja postojanje nesvesnog i seksualno poreklo neuroza. Stoga je razumljivo što je Frojd mogao da podnosi »mušice« ovog u tako maloj meri pravovernog učenika. Rajh je, pak, sa svoje strane činio sve da potpuna oprečnost između njegovih teza i teza psihoanalitičkog pokreta ne izađe na videlo. Ali već od 1926. ili 1927. godine on se, kao što vidimo iz njegove knjige *Funkcija orgazma,* udaljio od pokreta, premda je i dalje ostao u njemu.

Ova najčuvenija, ali ne i najznačajnija Rajhova knjiga pojavila se 1926. godine, i njen pisac ju je poklonio Frojdu 6. maja 1926. godine.[31] Zanimljivo je kako se Frojd poneo u toj prilici:

> »On pogleda knjigu i posle kraćeg oklevanja reče, kao da se bio pomeo: ,Zar je toliko debela?' Osetih kako me obuzima osećaj nelagodnosti.«[32]

Rajh je u knjizi *Funkcija orgazma* objavio neke odlomke iz pisama koja mu je Frojd u to vreme uputio: u njima se iza uvek prisutne učtivosti može uočiti dosta jasno odbacivanje njegovih teorija. Ni sledeće njegove knjige nisu naišle na bolji prijem kod Frojda.

Uostalom, Rajhov položaj će se dosta brzo pogoršati: iz razloga koje nije uvek lako otkriti, Rajh je uspeo da okrene protiv sebe gotovo sve članove bečkog Društva za psihoanalizu. Isti neprijateljski stav

---

[31] Na njegov rođendan!

[32] *Op cit.,* p. 136.

dočekao ga je i u Nemačkoj. Kada bude isključen iz Međunarodnog udruženja za psihoanalizu, niko ga neće uzeti u odbranu.

*
* *

12. decembra 1929. godine Rajh je u Frojdovom kružoku održao predavanje o *Predohrani od neuroza.* Frojd je uzeo reč da bi odgovorio na neke Rajhove kritike, i u toku te diskusije možda prvi put formulisao gledišta koja će kasnije razraditi u delu *Nelagodnost u kulturi* (1931). Pitanja koja je Rajh postavio Frojdu i koja su, kako izgleda, ogorčila učiteljeve prisutne sledbenike zaslužuju da ovde budu doslovno preneta, jer ona osvetljavaju i kasniju Rajhovu evoluciju.

1º Da li je normalno da 60—80% mladih pati od neurotičnih poremećaja?

2º Da li je normalno da samo 30% bolesnika može da se obrati psihoanalitičarima za pomoć?

3º Kakva veza postoji između modernog društva i predohrane od neuroza?

4º Kakvu ulogu igraju vaspitanje, moral i kapitalistički sistem u genezi te psihičke bede?

5º Da li je, naposletku, čudno što 80% bečkih radnika, koji sa svojim porodicama žive u jednoj jedinoj sobi, pate od seksualnih konflikata i kočenja?

Ova pitanja delovala su na prisutne kao pravi izazov. Sve do 1929. godine o odnosu između psihoanalize i kulture praktično se nikad nije raspravljalo. Prema tome, Rajh se prvi — i to na stvarno radikalan način — zapitao kakva je priroda tog odnosa. Kada Frojd bude objavio svoje delo *Nelagodnost u kulturi*,

Rajha će ogorčiti njegov potpuni pesimizam i njegova rezigniranost. Da li je tačno da sreća, kao što je to Frojd tvrdio, nije jedna od vrednosti kulture *(Kulturgut)?* Zašto su, pita Rajh, izvršene francuska revolucija i oktobarska revolucija?

*
* *

Teško je utvrditi kako su potom evoluirali Rajhovi odnosi sa Frojdom i psihoanalitičkim pokretom. Izvesno je da su se oni neprestano sve više pogoršavali. Rajhove teorije ocenjivane su u psihoanalitičkom pokretu kao pogrešne, a povrh toga su i njihova politička ubeđenja izazivala nespokojstvo kod većine njegovih kolega. Ali tu temu razmotrićemo u jednom drugom poglavlju. Sada ćemo reći samo to da će 1934. godine Vilhelm Rajh, bivši Frojdov asistent, upravnik seminara za psihoanalitičku tehniku, biti konačno isključen iz psihoanalitičkog pokreta, a da o tome nije bio čak ni obavešten.

JEDNO PROBLEMATIČNO RAZRAĐIVANJE

Pre nego što počnemo da pratimo evoluciju Rajhovog dela, pokušajmo da bacimo kritički pogled na njegove prve radove.

Da se njegovo delo svodi na nekoliko teorijskih rasprava o analizi karaktera, o nagonskom karakteru i o funkciji orgazma, ono bi, po našem mišljenju, bilo vrlo malo zanimljivo. Izlažući Rajhove prve teze, morali smo, razume se, da uprostimo brojne njegove te-

orije, ali nam se ipak ne čini da smo ih netačno prikazali. Da li je tu posredi jedno produbljavanje Frojdove teorije? To se nikako ne bi moglo reći. »Novine« koje je Rajh uneo u teoriju psihoanalize najčešće počivaju na nedopuštenim uprošćavanjima Frojdovih teorija. Želeći da istakne originalnost sopstvenih teorija, Rajh je često do krajnjih granica uprošćavao Frojdove. Najzad, biologizam koji se provlači kroz sve njegove radove izaziva nepoverenje: ne predstavlja li on očigledan korak nazad u odnosu na Frojdove teze? To nije isključeno. Zamenjivanje Frojdovog pojma »libida« pojmom »seksualne energije«, zatim pojmom »biološke energije«, i naposletku pojmom »bioelektrične energije« predstavlja čistu besmislicu. Rajh pogrešno shvata specifičnu strukturu nagona. Iz čitavog složenog teorijskog korpusa koji je Frojd stvorio, on gotovo ništa ne zadržava. Doživljaje iz detinjstva i složene mehanizme nesvesnog on trpa u isti koš otkrivajući ih u *oklopu karaktera* koji će pred kraj života izjednačiti sa *mišićnim oklopom*, tumačeći neurozu kao tobožnji fiziološki poremećaj. I najzad, priznajući primat genitalnom stadijumu on do krajnjih granica uprošćava onu složenu teoriju stadijuma koju je Frojd izložio u svoja *Tri ogleda.*

Stoga nećemo više izlagati Rajhove analitičke teze u užem smislu reči; njihov značaj veoma je skroman, i čovek samo gubi vreme pokušavajući da ih brani. Bolje će biti da se pozabavimo onim što je u njegovom delu i sada aktuelno, to jest njegovom radikalnom kritikom represivnog društva. Jer paradoksalnost tog genijalnog, zbrkanog, a ponekad i bezumnog dela odista se i sastoji u tome što je njegov tvorac bio u stanju da pruži radikalnu i jedinstvenu kritiku toga društva

polazeći od psihoanalize, a u isti mah preuzimajući stvarno od Frojda samo postavku o seksualnoj etiologiji neuroza, dok je sve ostale postavke zamenio čitavim nizom potpuno proizvoljnih i zbog svog biologističkog karaktera često naivnih tumačenja, koja je prikazivao kao rezultat naučnih istraživanja.

Čak ni teorija orgazma, koja je posle njegove smrti obezbedila Rajhu mesto u literaturi određene vrste, u stvari ne zaslužuje nikakvu pažnju: ona predstavlja okosnicu istraživanja koja je vršio poslednjih godina svog života, onda kada je već bio zahvaćen delirijumom, a izmene koje je unosio u svoju teoriju, najpre naučno zasnovanu, a *zatim svedenu na izgovor* za obavljanje raznih ogleda koji svedoče o njegovoj poremećenosti i duševnoj neuravnoteženosti, omogućavaju nam samo da sa tugom pratimo njegovo brzo propadanje sve do konačnog sloma. Stoga ćemo tu teoriju gotovo u potpunosti izložiti onda kada budemo analizovali poslednja dela ovog analitičara. Možda će nekima izgledati da se ovakvim viđenjem čini nepravda Rajhovom delu, i da se umanjuju njegove razmere: nama se, pak, čini da je to, u stvari, jedina mogućnost da se barem jedan njegov deo spase od zaborava i da mu se obezbedi mogući opstanak u budućnosti.

*
* *

Ako je Rajh bio loš teoretičar psihoanalize, on je uprkos tome sa iznenađujućom lucidnošću postavio bitne probleme o kojima danas raspravljaju From, Markuze, Norman Braun i Risman. On je, kao što ćemo kasnije videti, prvi pokušao da dovede u vezu Marksa

i Frojda i da, upoređujući njihove kritike represije i otuđivanja, »uspostavi jedan dijalog« među njima.

Oni koji tvrde da je Rajh nastavio da razrađuje Frojdovu analitičku teoriju, i koji otkrivaju neki smisao u tekstovima koje je on napisao u poslednjim godinama života, nisu svesni toga da tako pribegavaju načinu odbrane koji je veoma opasan. Potpuno je izvesno ne samo to da je Rajhov doprinos analitičkoj teoriji u užem smislu te reči veoma mali,[33] već i to da poslednje godine njegova života svedoče o njegovom potpunom intelektualnom padu. Stoga nas stvarno zanima samo ono što je Rajh uradio u određenom i ograničenom razdoblju svog života, to jest od susreta sa Frojdom pa do raskida sa bečkim psihoanalitičkim pokretom. U toku tih godina provedenih u radu najpre u bečkim »crvenim predgrađima«, a potom u Berlinu, među radnicima i komunističkom omladinom, on je položio temelje onoj radikalnoj kritici represivnog društva koju će Markuze nastaviti, produbiti i znatno

[33] Jedino Ana Frojd pominje Rajha u svojoj knjizi *Le Moi et les mécanismes de défense* (P. U. F., 1964). U svojoj monumentalnoj biografiji *La Vie et l'OEuvre de Sigmund Freud* (u tri sveske od kojih su dve prevedne na francuski i 1961. godine objavljene u izdanju P. U. F.), Ernest Džons poklanja mu malo prostora i malo pažnje. Ali očigledno je da Džons nije mnogo voleo Rajha i da je zazirao od svakog upoređivanja psihoanalize sa marksizmom, koji on pominje kao jednu od brojnih ideologija, iako dodaje da je ona »dosta rasprostranjena« (ispor. treću svesku *The Life and Work of Sigmund Freud, The Last Phase*). Žak Lakan je jedan od retkih francuskih analitičara koji je raspravljao o Rajhovim teorijama o strukturi karaktera; svoj kritički sud on je ovako sažeto izrazio: »Rajhova zabluda sastojala se u tome što je u onome što predstavlja ‚grb' video oklop.« (Ispor. *Ecrits*, p. 282).

proširiti u svojim delima *Eros i civilizacija* i *Jednodimenzionalni čovek.*

Pre nego što prikažemo razne neočekivane zaplete koji su udarili pečat tim godinama ogorčene borbe, podvucimo problem predohrane od neuroza, taj presudno važni problem koji je Rajh postavio u toku svojih diskusija sa Frojdom. U to vreme Vilhelm Rajh je, kako izgleda, bio jedini istraživač koji se zapitao kakva veza postoji između neuroza i kulture, između njihovog nastanka i socijalnih uslova, a osobito bede. Kako je došlo do toga da on sebi postavi ta pitanja? To ćemo moći da shvatimo tek posle prikaza iskustva koje je on stekao na Bečkoj poliklinici.

II

MARKSIZAM I PSIHOANALIZA

»Seksualna ekonomija proizašla je iz pokušaja da se Frojdova dubinska psihologija uskladi sa Marksovom ekonomskom i političkom teorijom.«

VILHELM RAJH

ISKUSTVA SA BEČKE POLIKLINIKE

Kako i zbog čega je došlo do toga da Vilhelm Rajh postavi pomenuta pitanja? Ta njegova usmerenost proizašla je pre svega iz jednog gotovo egzistencijalnog opredeljenja: on se strasno zainteresovao za društvene probleme, počeo je da pokazuje zanimanje za konkretne uzroke neurotičnih poremećaja, jednom reči na samom početku svog naučnog rada ispoljavao je takvu intelektualnu širinu da je napósletku na svom putu morao da se sretne sa svetom politike. Ali izgleda da ga je nekoliko događaja navelo da dosta brzo zauzme radikalan stav prema tom svetu. Njegova autobiografija *People in trouble* omogućava nam da opišemo put koji ga je doveo do takvog izbora.

1927. godine u malom austrijskom gradu Šatendorfu bilo je došlo do teških incidenata u toku jednog mitinga socijalističke partije. Izvestan broj

bivših vojnika iz I svetskog rata otvorio je vatru na nekoliko učesnika tog mitinga, i tom prilikom bila su ubijena dva radnika. Sud je oslobodio ubice optužbe, izazvavši time veliko ogorčenje među radnicima iz tog gradića, koji su odmah stupili u štrajk.

15. jula iste godine i bečki radnici stupaju u štrajk u znak protesta protiv oslobađajuće sudske presude. Policija interveniše i ubija nekoliko osoba. Rajh izleće na ulicu i, prolazeći ispred jednog policijskog komesarijata, vidi kako policajcima dele oružje. On se pridružuje masi demonstranata.

Zgrada suda uskoro počinje da gori. Nju su opkolili mladi radnici, pošto su prethodno probili policijske kordone i spalili sudsku arhivu. Između demonstranata i policajaca vodi se krvava borba. Gomila obasipa policajce pogrdama i preplavljuje sve bočne ulice. Bolnička kola odnose mrtve i ranjene. U jednom parku Rajh vidi leševe nekoliko osoba koje su pokosili puščani meci.

Ulice u neposrednoj blizini Opštine takođe su zakrčene svetom. Kordon naoružanih policajaca obezbeđuje njenu odbranu. Malo zatim, oni kreću prema okupljenoj gomili sveta, koja i ne sluti opasnost. Kada su se primakli demonstrantima na pedeset metara, oficir koji komanduje policijskim snagama izdaje naređenje da se otvori vatra. Nastaje opšta panika. Demonstranti beže, ali nekoliko desetina njih biva pogođeno puščanim mecima i izgaženo. Rajh i njegova žena zaklanjaju se iza jednog drveta.

Pošto je prisustvovao tim prizorima, a naročito pošto je svojim očima video kako se policija tom prilikom držala, Rajh je te iste večeri postao član Komunističke partije Austrije.

*
* *

Iako su ga mrzeli gotovo svi članovi Međunarodnog udruženja za psihoanalizu, Rajh je ipak uživao izvestan ugled. Stoga su austrijski komunisti bili zadovoljni što je on stupio u njihove redove. Oni su znali da je on Frojdov asistent na psihoanalitičkoj klinici. Čim je stupio u partiju, odmah su ga pozvali da drži predavanje pred stotinama napredno opredeljenih studenata i radnika. Na prvom predavanju Rajh je najpre izložio osnove psihoanalitičke teorije, ali je odmah uvideo da to radnike, s obzirom na njihov svakodnevni način života, slabo zanima. U narednim predavanjima on je govorio o životnim uslovima radnika i o posledicama tih uslova na njihov seksualni život, i tako, razume se, požnjeo veliki uspeh kod svojih slušalaca. U to vreme Rajh se već bio živo zainteresovao za seksualnu bedu proletarijata. Kao Frojdov asistent na psihoanalitičkoj klinici, on je veoma dobro poznavao psihičke probleme koje je beda sa sobom donosila: tada nije postojala nikakva propaganda u prilog primenjivanja sredstava za sprečavanje začeća, devojke su strahovale od trudnoće, svake godine desetine, pa čak i stotine hiljada žena umiralo je od posledica tajno izvršenih pobačaja, u mnogim bečkim radničkim porodicama rađanje drugog deteta značilo je veliku nesreću, pa je to dete postajalo predmet mržnje još pre svog dolaska na svet, i, naposletku, većina porodica živela je u jednoj jedinoj sobi.

Za ove probleme Rajh će početi strasno da se zanima, i oni će presudno uticati na usmerenost njegovog budućeg rada. Rajh je bio jedini Frojdov uče-

nik koji se suočio sa stvarnim problemima bede u kojoj su živele radničke mase, i koji je pokušao da tu bedu nekako olakša.

Ernest Džons, poslednji preživeli član Komiteta psihoanalitičara osnovanog u Beču 1912. godine, pokušao je da u monumentalnoj Frojdovoj biografiji, koju je objavio od 1953. do 1957. godine pruži vernu sliku nesuglasicama praćenih odnosa koje je Frojd održavao sa svojim učenicima. Pored razmimoilaženja u oblasti teorije i atmosfere međusobnog nadmetanja koja je vlada među analitičarima, na njihove odnose presudno je uticao i jedan drugi elemenat: njihovu klijentelu sačinjavali su gotovo isključivo pacijenti koje im je Frojd slao.

Najsposobniji među tim Frojdovim učenicima uskoro će početi da rade kao analitičari u nekoliko velikih evropskih prestonica: Ferenci u Budimpešti, Abraham u Berlinu, Štekel u Beču, Džons u Londonu. Gotovo svi oni čitavog života lečiće bogate pacijente, jedine koji su stvarno mogli da podnesu troškove analitičke kure. Stoga je pojmljivo što su oni veoma malo znali o psihičkim teškoćama koje su se javljale kao posledica bednih uslova u kojima su radnici živeli.

Rajh je krenuo potpuno drugačijim putem. 1918. godine Frojd je na kongresu psihoanalitičara u Budimpešti podvukao neophodnost otvaranja psihoanalitičkih klinika na kojima bi bolesnici bili besplatno lečeni, ali je u isti mah i dosta zazirao od ostvarivanja tog predloga: on nikada nije istinski verovao u mogućnost vršenja kolektivne analize, i strahovao je da takva praksa ne dovodi do mešanja »bakra dobijenog u toku terapije zasnovane na sugestiji sa zlatom koje psihoanaliza otkriva«.

U Berlinu je već od 1920. godine radila jedna psihoanalitička klinika kojom je upravljao Karl Abraham. Ali izgledalo je da se u Beču takav plan ne može ostvariti, jer je on, s jedne strane, žestoko pogađao sve najuglednije medicinske stručnjake, dok je, s druge strane, javno mnjenje smatralo da je takva klinika nepotrebna. Ona je, ipak, bila osnovana, ali je radila samo nekoliko meseci: lekarsko društvo se bojalo da se honorari njegovih članova zbog toga znatno ne smanje. No taj plan je ubrzo zatim opet bio uzet u razmatranje i izgledalo je da će biti uspešno ostvaren.

Čitavih osam godina Rajh je radio na toj psihoanalitičkoj klinici, najpre kao Frojdov prvi asistent, a potom kao primarijus. Radeći i vršeći razna istraživanja on se tada suočio sa bedom i neurozama najsiromašnijih ljudi. To razdoblje svog života on je ovako opisao u knjizi *Funkcija orgazma:*

> »U toku mog osmogodišnjeg rada na psihoanalitičkoj klinici (najpre sam imao zvanje prvog asistenta, a zatim sam postao primarijus) došao sam do brojnih opaski i zapažanja o neurozama siromašnih ljudi. Klinika je uvek bila opsednuta pacijentima: fabričkim radnicima, sitnim nameštenicima, ljudima koji su radili kod imućnog sveta kao kućna posluga, studentima i polojprivrednim radnicima. Svaki bečki psihoanalitičar bio je pristao da jedan sat dnevno besplatno radi na klinici. Ali pokazalo se da to nije dovoljno. Ubrzo smo morali da odvojimo one pacijente kojima je psihoanalitička kura bila najpotrebnija, od

> onih kojima je ta kura bila u manjoj meri potrebna.«[1]

To iskustvo je za Rajha imalo presudan značaj: on je odjednom shvatio da je nemogućno izlečiti neuroze, izmeniti i poboljšati osećajni život, pa čak i samo svakidašnji život svih tih ljudi ukoliko se istovremeno ne izmeni njihov materijalni položaj. Stoga je bila sasvim opravdana sumnja koja ga je obuzela u vezi sa mogućnošću masovnog korišenja psihoanalitičke terapije.

> »Prema psihoanalitičkoj teoriji bilo je neophodno analizovati pacijenta jedan sat dnevno u toku barem šest meseci. Odmah je postalo jasno da *psihoanaliza ne predstavlja način lečenja koji se može primenjivati na veliki broj bolesnika.*«[2]

Do tada niko stvarno nije uzeo u obzir tu socijalnu dimenziju psihoanalitičke kure. Ali koliko je bolesnika bilo stvarno u mogućnosti da joj se podvrgne?[3]

---

[1] *La Fonction de l'orgasme,* p. 65.

[2] *La Fonction de l'orgasme,* p. 65.

[3] Ovi problemi su zaista oštro postavljni u dvobroju za mesec februar i mart 1969. godine časopisa *Partisans.* Skrećemo pažnju čitaocu pre svega na studije Fransoa Ganterea *Freud et la question sociopolitique* i *La Psychoanalyse comme institution,* u kojima njihov autor razmatra retko pominjane probleme poput problema psihoanalitičarevog društvenog statusa, problema uklopljenosti psihoanalize kao institucije u okvirima jednog ideološkog kompleksa, i najzad problema koji se postavlja u vezi sa prekomerno visokom cenom psihoanalitičke kure zbog koje ona postaje nepristupačna većini bolesnika, koji ne pripadaju veoma imućnoj buržoaziji. Ove dve studije svedoče o hrabrom i intelektualno poštenom stavu njihovog autora.

Analitičari su postavljali pacijentu pitanja o simptomima njegove neuroze, ali su ga retko kad pitali u kakvim materijalnim uslovima živi. »Znali smo da ti pacijenti žive u oskudici i bedi, ali razgovor o tome izgledao je neumesan«, kaže Rajh u svome delu *Funkcija orgazma*.[4] Međutim, vrlo često bilo je neophodno da se bolesniku, pre nego što se i pomisli na njegovo lečenje, pruži materijalna pomoć. U tim slučajevima bilo je neuporedivo važnije hitno pružiti pacijentu socijalnu, nego medicinsku pomoć. Rajhu je odjednom postala očigledna bitna razlika koja je postojala između privatne klijentele i pacijenata koji su dolazili u bolnicu da se u njoj leče. To otkriće ostaviće neizbrisiv trag u njegovom životu i navešće ga da svojim istraživanjima dâ revolucionarnu dimenziju. Iako ta činjenica može da izgleda neshvatljiva i da nas ogorči, Rajh je bio prvi i jedini analitičar koji je postao svestan pomenutih problema, jedini koji je počeo da razmišlja o bedi.

Rajh je tada došao do uverenja da samo korenito preobražavanje društva može učiniti kraj toj psihičkoj bedi, tim neurozama za koje mu se činilo da u modernom svetu haraju isto onako kao što su epidemije harale u srednjem veku. Tu *psihološku bedu masa*, o kojoj Frojd govori u delu *Nelagodnost u kulturi*, Rajh će nazvati *kugom*. Kako se moglo uobražavati da će se makar i najmanji napredak ostvariti samo povećavanjem broja analitičara, ne menjajući

[4] *La Fonction de l'orgasme*, p. 66.

pri tom nimalo životne uslove? U *Funkciji orgazma* Rajh kaže:

> »Posle dvogodišnjeg rada na klinici došao sam do ubeđenja da je *akcioni radijus individualne psihoterapije veoma mali.* Samo mali broj psihičkih bolesnika mogao je da bude lečen ... Preostala nam je, dakle, mala grupa bolesnika koja nam je plaćala za naš trud. Psihoanaliza nikada nije pokušavala da prikrije taj nesrećni položaj terapije.«[5]

U svojoj knjizi *Der triebhafte Charakter (Nagonski karakter)*, objavljenoj 1927. godine, Rajh će opisati jedan poseban tip bolesnika, to jest one ljude koji su, zbog materijalne bede u kojoj žive, svakog časa izloženi opasnosti da postanu zločinci, pošto su moralna kočenja kod njih svedena na najmanju moguću meru. U isti mah on je konstatovao i da gotovo svi njegovi bolesnici potiču iz bečkog radničkog življa: bili su to nezaposleni radnici koji su pomišljali i na samoubistvo, napuštene majke koje je uporno progonila misao da ubiju svoju decu, i koje su patile od psihičkih posledica uzastopnih pobačaja, devojke koje su bile izložene napastvovanjima, jer su živele u užasnom promiskuitetu. No u Beču je sve to predstavljalo sasvim obične pojave.

Pročitajmo opet jedan odlomak iz Rajhove analize:

> »Jednog dana došla je na kliniku jedna mlada i lepa radnica sa dva dečačića i be-

[5] *La Fonction de l'orgasme*, p. 66.

bom u naručju. Nije bila u stanju da govori, pa mi je zato napisala na parčetu hartije da je pre nekoliko dana odjednom izgubila moć govora. Prema tome, analiza nije dolazila u obzir. Stoga sam pokušao da sugestijom otklonim taj poremećaj govora. Posle nekoliko seansi hipnoze ta mlada žena počela je da govori tihim, promuklim glasom iz koga je izbijala zebnja. Pošto je muž bio napustio, ona je godinama bila opsednuta idejom da ubije svoju decu koja su umirala od gladi.

Više puta je zaželela da gurne svoju decu u vodu, jer više nije bila u mogućnosti da ih hrani. Jedva je zarađivala za goli život, i snage su joj bile na izmaku, ali je uzmicala pred tim zločinom: strah da bi zbog njega bila obešena prouzrokovao je kod nje stezanje grla, zbog čega nije mogla da govori.«

Rajh ju je nekoliko puta posetio. Stanovala je u jednom ćumezu na periferiji Beča.

»Tu više nisam imao da razmišljam o otmenim problemima kojima se bavi proučavanje porekla neuroza, već sam jednostavno morao da se zapitam kako jedan ljudski organizam može toliko dugo da podnosi takav način života. U tom životu nije bilo ničega, ama baš ničega svetlog, ničega osim bede, samoće, ogovaranja suseda, svakodnevne brige za nasušni hleb, a povrh svega toga vlasnik tog ćumeza i njen poslodavac ne-

prestano su je ogavno secali. Radna sposobnost moje pacijentkinje bila je iskorišćavana do krajnjih granica. Za deset sati rada zarađivala je svakog dana jedva nešto više od stotinak franaka. Drugim rečima, ona i njeno troje dece morali su da žive od mesečnog primanja od oko tri i po hiljade franaka. Neobično je to što su oni uspevali da žive od te svote. Kako im je to polazilo za rukom? To nikada nisam saznao. Uprkos svemu, ona se nikako nije zapuštala, već je čak čitala knjige. I ja sam joj pozajmio nekoliko knjiga.«[6]

Rajh zatim zaključuje:

»Kada su u kasnijim polemikama marksisti izjavili da objašnjavanje neuroza uzrocima iz seksualne sfere predstavlja plod buržoaske mašte, i da neuroze izaziva samo ‚materijalna potreba', setio sam se ovakvih slučajeva. Zar ‚seksualna' potreba nije u isti mah i jedna vrsta materijalne potrebe?«[7]

Ništa se ne može dodati ovim Rajhovim rečima. Uostalom, navedeni slučaj je sâm po sebi dovoljno rečit: on predstavlja najžešću optužbu protiv analize kao buržoaske institucije. Stoga je Rajh i dalje bio trn u oku svim svojim ostalim kolegama, koji su podozrivo

[6] *La Fonction de l'orgasme*, p. 67—68.

[7] *Ibidem.*, p. 68.

gledali na to suočavanje psihoanalize sa socijalnim problemima, a posebno na političku dimenziju koja je postajala uočljiva u Rajhovim tekstovima i predavanjima. Kakav je njegov krajnji cilj? — pitali su se oni. Zar zanemarivanje doživljaja iz ranog detinjstva da bi se, zauzvrat, istakla socijalna strana predohrane od neuroza ne znači poricanje Frojdove teorije? Tako su u to vreme mislili gotovo svi analitičari, a to mišljenje je i danas ostalo na snazi.

Rajh, bez sumnje, nije poklonio pažnju nijednoj tančini u Frojdovoj teoriji i nesumnjivo se pokazao kao loš teoretičar kad se upuštao u dosta zbrkana biološka razmatranja. Ali kako bismo mogli da ne odamo priznanje njegovoj genijalnosti i dubokoj originalnosti kada je reč o problemima koje je on prvi postavio? Koji je to drugi Frojdov učenik pokazao isto toliku hrabrost? Zar je čudo što od neurotičnih smetnji pate muškarci i žene koji loše žive, koji su smrvljeni i satrveni životom ispunjenim radom, a lišenim radosti, koji gladuju i stešnjeni žive u ćumezima?

Rajh će sve više sumnjati u efikasnost psihoanalize kao tehnike individualnog lečenja. Što je više otkrivao razmere bede, to je njegovo zanimanje za politiku postajalo sve strasnije. On je došao do uverenja da ne treba lečiti samo bolesnika, već i društvo koje »proizvodi« neuroze kao na kakvoj beskrajnoj traci.

1927. godine doneo je odluku da u bečkim *crvenim predgrađima* organizuje psihoanalitičke dispanzere u kojima bi pacijenti dobijali besplatne stručne savete. On se nadao da će, hvatajući se u koštac sa nekim vidovima te bede (pobačajima, problemom kontracepcije, delikvencijom, problemom vaspitavanja)

moći da poboljša predohranu od neuroza. Tako je te svoje namere saopštio Frojdu, koji ih je sa interesovanjem i blagonaklono saslušao rekavši da ih odobrava. Rajh je pored toga rekao Frojdu da namerava da se uhvati u koštac sa glavnim uzrokom nastajanja neurotičnih smetnji, to jest sa porodicom.

Frojd mu je na to odgovorio: »E tu ćete dirnuti u osinjak!« To upozorenje nije, međutim, zaustavilo Rajha. 1928. godine on je uz pomoć nekoliko lekara socijalista organizovao u Beču nekoliko centara za seksualnu higijenu koje je odmah počeo da opseda ogroman broj pacijenata. Od tog trenutka Rajha će zaokupljati samo jedno pitanje — pitanje predohrane od neuroza.

UZROCI NEUROZA I BEDA

Da bismo shvatili akciju koju je Rajh vodio u Beču i kao psihoanalitičar i kao komunist, moramo se postaviti u društvene prilike tog doba. Uostalom, delo *Funkcija orgazma* sadrži veliki broj statističkih pregleda koji podvlače bedu u kojoj je u to vreme živeo bečki, pa čak i evropski proletarijat.

Period prvog svetskog rata i godine posle njegovog završetka predstavljaju u političkom pogledu uzburkano razdoblje kome su u Evropi dali pečat krvavi štrajkovi i demonstracije. Posmatrano sa stanovišta estetike, to je doba nemačkog ekspresionizma. Poznato je koliki značaj dobija u ekspresionističkim delima mit modernog Grada. Da bismo doživeli tu atmosferu turobnog i bednog grada, njegovih predgra-

đa sa ćumezima, njegovih krvlju ispunjenih kanala, njegovog tužnog izgleda i mračnih zidova, biće dovoljno da nasumce pročitamo nekoliko Hajmovih, Beherovih i Benovih pesama. Takvo viđenje grada nije predstavljalo samo njihovo književno viđenje, nego se potpuno podudaralo sa svakidašnjom stvarnošću Beča i Berlina, gradova u kojima je Rajh delovao kao aktivist sve do dolaska nacizma na vlast. Zanimljivo bi bilo uporediti izvesne Rajhove tekstove sa onim što je u istom periodu u Berlinu pisao Gotfrid Ben, koji je noću pisao ekspresionističke pesme, a danju lečio prostitutke kao specijalista za venerične bolesti.

U nekim slučajevima njih dvojica upotrebljavaju iste reči: obojica su se — jedan u Berlinu, a drugi u Beču — borili protiv iste pošasti koja je harala po radničkim predgrađima, to jest protiv pobačaja i njegovih posledica.

Kako čovek da se suprotstavi toj bedi? Šta jedan psihoanalitičar može da učini u takvom siromaštvu? On može samo da deluje kao aktivista među tim radnicima, koji traže njegovu pomoć i potporu, odgovara Rajh. Stvar za koju se oni bore on mora prihvatiti kao svoju sopstvenu stvar i mora se boriti za nju. Rajh pre svega preduzima mere da se poveća broj »konsultacija iz seksualne higijene« u dispanzerima osnovanim u *crvenim predgrađima*, a potom počinje da drži niz predavanja za radnike bečkih fabrika, kojima je želeo da razobliči buržoasku ideologiju i zasnuje jednu seksualnu politiku. Rajh se hvata u koštac sa problemom pobačaja: u to vreme svake godine stotine hiljada žena je umiralo od posledica pobačaja izvršenih u užasnim uslovima. Ta činjenica je bila pominjana u zvaničnim statistikama, ali zakonski pro-

pisi i pored toga nisu bili izmenjeni. Stoga je Rajh počeo da stvara prve centre za »planiranje porodice« i da obaveštava radnike i radnice o mehanizmima seksualnog života. Ta predavanja ubrzo su izazvala ogorčenje javnosti. Među radnicima, a naročito među omladinom, Rajh je pobudio ogromno interesovanje. Njegov pokušaj da uputi svoje slušaoce u seksualni život i da razobliči buržoasku ideologiju odista je predstavljao revolucionarni poduhvat: on je stavljao pod znak pitanja najneprikosnovenije institucije i »vrednosti« bečke buržoazije, čije je licemerstvo Frojd tako često isticao. Rajh je opravdavao pobunu i štrajkove radnika komunista i radio je među njima. U delu *Funkcija orgazma* on je opisao nekoliko epizoda iz te borbe i izneo zapažanja na koja ga je ona navela:

> »Neuroze pripadnika radničke klase razlikuju se od drugih neuroza samo po tome što im nedostaje kulturna istančanost. One su izraz jedne sirovije i otvorenije pobune protiv psihičkih mrcvarenja kome je svako izložen. Bogati građanin dostojanstveno podnosi svoju neurozu, ili je na ovaj ili onaj način prevladava. Kod radnika, međutim, ona se ispoljava kao groteskna tragedija, što u stvari i jeste.«[8]

Rajhovi odnosi sa članovima Međunarodnog udruženja za psihoanalizu još se pogoršavaju, jer njegova politička aktivnost izaziva uznemirenost u čitavom pokretu. Njegove kolege strahuju da psihoanaliza

[8] *La Fonction de l'orgasme*, p. 68.

ne izgubi svoj dobar glas zbog toga što je Rajh tako uvlači u političke borbe. Kad god bi Rajh uzeo reč među analitičarima koji su tada sačinjavali Frojdov kružok, on je neprestano podvlačio ulogu socijalnih i materijalnih uslova u nastajanju neurotičnih smetnji. Njega su ogorčavale neiskrenost i zaslepljenost njegovih kolega. Kako psihoanalitičari mogu, pitao se Rajh, da u doživljajima iz detinjstva otkrivaju uzrok psihičkih sukoba, kad radnicima čitav njihov život postaje nepodnošljiv zbog odvratnog siromaštva, besomučnog rada i očajanja. Da li je toliko čudno što muž i žena koji sa nekoliko dece žive u jednoj jedinoj sobi pate od seksualnih inhibicija? Da li se prvi neurotični poremećaji kod tih osoba baš moraju otkrivati u ravni Edipovog kompleksa, kad materijalna situacija u kojoj one žive predstavlja pravi pakao?

Rajh se osvrće na teze Teodora Rajka i ukazuje na njihovu uprošćenost. Kako neko može da tvrdi da deca i odrasle osobe postaju prestupnici ili zločinci iz potrebe za samokažnjavanjem, kada vidi u kakvoj bedi oni žive? Kako bi ta deca iz bečkih radničkih predgrađa, izgladnela i prepuštena sama sebi, mogla da postanu pošteni ljudi? Treba li pozvati u pomoć Svetog Duha? U svom delu *Nagonski karakter* (1925), Rajh je analizovao tu kategoriju pojedinaca sa oslabljenim *superegom,* koji u izvesnim uslovima mogu da postanu zločinci. Ovaj prilog psihoanalizi zločina sadrži neuporedivo više novih tumačenja nego svi radovi Rajka, Štekela i Aleksandera o istom predmetu.

U tom razdoblju Rajh je polagao temelje svoje kritike buržoaske ideologije, a osobito represivne strukture porodice. Tri poslednje godine njegovog boravka u Beču biće godine živog rada. On je tada pročitao

dela svih klasika marksizma i prikupio prve elemente kritike koju će kasnije izložiti u delima *Seksualna revolucija, Propast seksualnog morala* i *Geschlechtsreife, Enhaltsamkeit, Ehemoral.*[9] Pored toga, on je i dalje vodio seminar iz psihoanalitičke tehnike i postao je čak i zamenik upravnika psihoanalitičke polikliniike. Najveći deo svog vremena posvećivao je dispanzerima koje je sâm osnovao. Frojd je počeo da ispoljava nespokojstvo zbog tih Rajhovih brojnih aktivnosti, pa ga je tako sa izvesnom nevericom zapitao da li još dugo misli da uporedo radi na svim tim poslovima, ali Rajh je uporno branio svoj stav.

Uskoro je u Frojdovom kružoku održao nekoliko predavanja o predohrani od neuroza, temi o kojoj je pre toga bio održao više javnih predavanja kojima je prisustvovalo na hiljade osoba.

> »Psihoanaliza je bila postala pokret svetskih razmera. Stoga je trebalo paziti na svaku reč i s najvećom opreznošću iznositi svaki sud. Bio sam potpuno svestan te odgovornosti koje se nisam mogao osloboditi izgovarajući šapatom neke poluistine. Trebalo je ili da prikažem taj problem kakav on stvarno jeste, ili da uopšte ne uzimam reč. Hiljade osoba tiskalo se na mojim predavanjima da bi čule šta psihoanaliza ima da kaže o seksualnoj i socijalnoj bedi.«[10]

---

[9] Münster-Verlag, Wien, 1930.

[10] *La Fonction de l'orgasme,* p. 155.

Posle svakog predavanja na stolu za kojim je Rajh sedeo nalazile su se hrpe cedulja sa pitanjima. Navedimo neka od njih, jer ona svedoče da je Rajh nastojao da kod svojih kolega probudi razumevanje za konkretne probleme sa kojima se trudio da se i sâm suočava.

— »Šta treba da rade muž i žena kada osećaju želju za seksualnim odnosom, a pored njih u istoj sobi spava još nekoliko osoba?«

— »Zašto lekari zabranjuju pobačaj ženi koja nije u stanju da podigne još jedno dete?«

— »Zašto se ljudi kažnjavaju zbog homoseksualnih odnosa?«

— »Da li sedamnaestogodišnja devojka ima pravo da ima ljubavnika?«

— »Zar donošenje odluke o ustanovljavanju seksualne slobode ne bi dovelo do haosa?«

— »Zar seksualna sloboda ne bi značila potpuno razaranje porodice?«

— »Zašto je zabranjeno sve što je u vezi sa seksualnošću?«

— »Da li seksualni odnosi dovode mlade ljude do ludila?«

— »Patim od jakih mesečnih krvarenja. Bolnički lekar ništa ne preduzima u vezi s tim, a ja nemam novaca da platim pregled kod privatnog lekara. Šta da radim?«

Rajh nikada neće zaboraviti ova naivna i krajnje obespokojavajuća pitanja. Čitavog života on će se sećati te gomile mladih i sredovečnih radnika i žena koji su se tiskali na njegovim predavanjima u želji da doznaju istinu o jednom predmetu o kome se u to doba moralo govoriti krajnje uzdržano i uvijeno.

Rajh se sav predao radu za njihovo dobro, zanemarivši tako svoju privatnu klijentelu zbog besplatnog rada u tim dispanzerima. I da nije uradio ništa drugo osim toga, to bi bio dovoljan razlog da i posle svoje smrti nikako ne bude zaboravljen.

U svojoj autobiografiji *People in Trouble* on je živo opisao neobični život kojim je tih godina živeo radeći kao psihoanalitičar, Frojdov asistent, u isti mah delujući kao komunistički aktivist. On je učestvovao u svim štrajkovima i demonstracijama, delio letke radnicima pred fabrikama. Viđan je i na antifašističkim demonstracijama u grupi demonstranata komunista, u povorkama radnika i nezaposlenih. On će ubrzo postati jedna od najistaknutijih ličnosti u KP Austrije.

Od januara 1929. godine ulagao je još veće napore da bi pojačao predohranu od neuroza: uz pomoć četiri psihoanalitičara, tri ginekologa i jednog advokata osnovao je šest novih klinika za seksualnu higijenu, koje su bile namenjene isključivo radnicima. Svakog meseca organizovao je po jedno predavanje u jednoj od bečkih četvrti. Ali, svaki slučaj na koji je nailazio, i svaka osoba koja mu se obraćala — bilo da je reč o vrlo mladoj ili odrasloj osobi — suočavali su ga sa jednim problemom koji je prevazilazio okvire pojedinačne nesreće. Rajh je tako došao do zaključka da se protiv zabrana i predrasuda treba boriti na nivou porodice, vaspitanja i društva i da čitav politički i ekonomski sistem treba staviti pod znak pitanja. Stoga je pojmljivo što je svojom korenitom kritikom društva on ubrzo navukao na sebe opšte neprijateljstvo, i što su svi počeli da gledaju na njega sa podozrenjem. Postavši meta često podmuklih napada svojih kolega, Rajh je ostao usamljen, izgubljen u tom mno-

štvu radnika i nezaposlenih osoba koje je privredna kriza bila tako surovo pogodila, a kojima je on ipak pokušavao da pomogne. Frojd se držao tako kao da ga ne zanimaju razne aktivnosti njegovog buntovnog asistenta, dok su, s druge strane, drugi psihoanalitičari neprestano upućivali prekore Rajhu, izražavajući negodovanje zbog njegovog opredeljivanja za radikalnu političku borbu, koje je, po njihovom mišljenju, moglo da u građanskim krugovima dovede u pitanje i sâm položaj psihoanalize.

Međutim, sâm Frojd je u jednom pismu pastoru Pfisteru bio dao neobičnu definiciju psihoanalitičarevog lika: po njegovom mišljenju psihoanalitičar bi trebalo da bude »svetovni duhovni pastir«, koji ne bi morao da bude lekar, a ne bi imao prava da bude sveštenik. Zar Vilhelm Rajh nije bio sušto oličenje tog *Seelsorgera* o kome je Frojd govorio? Kako je Frojd mogao do te mere da se prevari u svom sudu o njemu?

Sukob između Rajha i Frojda izbio je oko teza koje je osnivač psihoanalize izložio kasnije, pri kraju svog života, u raspravi *Nelagodnost u kulturi*. Iako su ga ortodoksni analitičari, oni koji su doprinos Frojda i psihoanalize svodili isključivo na teoriju neuroza, često potcenjivali, taj tekst je kasnije poslužio Herbertu Markuzeu kao polazište za njegove analize. Delo *Eros i Civilizacija* ne predstavlja ništa drugo do novo i izvanredno zanimljivo tumačenje pomenute Frojdove rasprave, kojim Markuze pokušava da odstrani njen radikalni pesimizam i osvetli njene revolucionarne implikacije.

Podsetićemo čitaoca na osnovne teze tog dela i pokazaćemo kakvoj ih je kritici Rajh podvrgao pre Herberta Markuzea.

DEBATA O DELU »*NELAGODNOST U KULTURI*«

Osnovne teze koje predstavljaju okosnicu najznačajnijeg njegovog teksta o kulturi, Frojd je izložio na onim večerima koje je Rajh organizovao u raznim bečkim četvrtima. Ovaj Frojdov spis ima, kako se nama čini, presudnu važnost za razumevanje kasnijih tumačenja frojdizma — bilo da je reč o *tumačenju* Herberta Markuzea, Eriha Froma, ili Karin Hornej — ali se i pored toga na žalost malo proučava.

Nedovoljna pažnja koja se poklanja ovom tekstu može se objasniti pomoću nekoliko razloga: izgleda da ni sâm Frojd nije pridavao baš najveći značaj ovoj svojoj raspravi, čiji nemački naslov glasi: *Das Unbehagen in der Kultur*[11] 28. jula 1929. godine, on je pisao svojoj prijateljici Lu Salome:

> »Radim na jednom delu, i upravo sam danas napisao poslednje poglavlje, ukoliko uopšte mogu da ga završim ovde, gde ne raspolažem svojom bibliotekom. U toj knjizi govorim o kulturi, osećanju krivice, sreći i drugim uzvišenim stvarima te vrste, i ona mi, svakako sa razlogom, izgleda potpuno izlišna u poređenju sa mojim prethodnim radovima koji su uvek bili plod neke unutrašnje potrebe.«[12]

---

[11] Mi ćemo se ovde pozivati na izvorni tekst koji je objavljen u XIV tomu (str. 419—506) Frojdovih celokupnih dela na nemačkom jeziku.

[12] Sigmund Freud, *Correspondence* 1873—1939, Gallimard.

U čitavom tom ogledu uočljiv je isti Frojdov pesimizam u vezi sa samom zamišlju da ga napiše:

> »Do sada nijednom nisam, kao u ovoj prilici, imao *u toj meri* utisak da govorim opštepoznate stvari i da trošim hartiju i mastilo — a kasnije i da mobilišem slovoslagače i štamparske radnike — da bih izneo neke stvari koje se, u doslovnom značenju reči, same po sebi razumeju.«

Te »stvari koje se same po sebi razumeju« srećemo na svakoj stranici dela *Eros i civilizacija.* Jedna od kritika koje se Markuzeu najčešće upućuju sastoji se u tome što mu se zamera da je koristeći veoma složen aparat društveno-filozofskih pojmova izložio u svom delu ono što svako misli i oseća. Ta kritika potpuno je na mestu, ali oni koji mu je upućuju zaboravljaju samo da dodaju da je jedino on ozbiljno shvatio tu težnju ka slobodnijem i srećnijem životu koju danas svaki čovek oseća u sebi, i pretvorio je u podlogu jedne revolucionarne zamisli.

U Frojdovom delu ne može se, svakako, otkriti društveno-politička problematika kao takva. Kada Frojd, na primer, govori o *komunizmu,* on to uvek čini u okviru neke digresije, ne pokazujući dovoljnu preciznost u raspravljanju. U središtu njegovog razmišljanja nalaze se *kultura* i *civilizacija* (u nemačkom jeziku te reči predstavljaju sinonime), koje Frojd posmatra u odnosu na želju koju jedinka u sebi oseća.

Ovaj problem Frojd je jasno postavio u tri svoja teksta: u delu *Budućnost jedne iluzije* (1927), u ogledu *Nelagodnost u kulturi* (1930), i najzad, u znatno

kasnije napisanom tekstu *Zašto rat?* S druge strane, na ponekim mestima u Frojdovom opusu nailazimo na nekoliko aluzija na isto pitanje — na primer u pismu Flisu, napisanom 31. maja 1897. godine, u članku iz 1908. godine o seksualnom moralu civilizovanih ljudi i nervoznosti modernog doba, i najzad u *Novim predavanjima za uvođenje u psihoanalizu.*

Odnos koji postoji između ovih tekstova, s jedne, i analitičke teorije i takozvanih »kulturalističkih« tumačenja psihoanalize, s druge strane, tek treba da bude proučen. Mi ćemo se ovde ograničiti na to da izložimo glavne teme dela *Nelagodnost u kulturi.* Nije isključeno da su diskusije koje je Rajh izazvao u psihoanalitičkom pokretu podstakle Frojda da ga napiše.

*
* *

Na početku ogleda *Nelagodnost u kulturi* Frojd izlaže jednu svoju prepirku sa Romenom Rolanom.[13] Frojd je znatno ranije bio poslao Rolanu svoj ogled *Budućnost jedne iluzije,*[14] u kome je za religiju rekao da predstavlja zaštitničku i utešnu iluziju. Bog, taj Nebeski otac i Svemogući tvorac nije, po Frojdu, ništa drugo do fantastična projekcija jednog stvarnog oca, koji udovoljava detetovoj želji savlađujući opasnosti i smirujući njegovu zebnju. Ali Romen Rolan je zamerio Frojdu da nije umeo da uoči pravi izvor religioznosti, to jest osećanje beskraja i večnosti.

[13] Ovde prenosimo u nešto izmenjenom i razrađenom obliku analizu Frojdovog dela koju smo dali u svom ogledu o Herbertu Markuzeu (*Présentation d'Herbert Marcuse,* UGE, 1969.).

[14] *Die Zukunft einer Illusion* (1927) G. W., t. XIV.

Frojd ne izražava sumnju u postojanje takvog »okeanskog osećanja« (das ozeanische Gefühl), već reči Romena Rolana dovode u vezu sa neobičnom rečenicom pesnika Grabea:

»Sa ovog sveta ne možemo pasti.«

Iako ističe da sâm nikada nije doživeo takvo osećanje, Frojd će ipak pokušati da ga objasni. To osećanje beskraja predstavlja, u stvari, osećanje svemoći *ega*, kojim je dete ispunjeno pre nego što upozna surovi zakon načela stvarnosti. Da li se takvo osećanje može održati u jedinki i posle detinjstva? Ta pretpostavka ne izgleda neverovatna, ali i da je tako, to ne bi bio dokaz da to osećanje predstavlja izvor vere. Ono u najboljem slučaju teži uspostavljanju neograničenog narcizma, pomoću koga *ego* pokušava da porekne postojanje svirepog i njemu tuđeg sveta.

Religija je po Frojdovom mišljenju utešna iluzija koja nam omogućava da živimo, isto onako kao što neki ljudi pokušavaju da pomoću droga pobegnu od svog nesrećnog života. Frojd potom dodaje: »Nećemo se mnogo prebaciti ako zaključimo da zamisao da život ima neki cilj postoji samo u sklopu jednog religioznog sistema mišljenja.«[15] Stoga se to pitanje mora suziti tako da glasi samo ovako: Šta ljudi žele? Čemu oni teže? Odgovor je jednostavan: svi oni teže sreći.

To osećanje sreće zavisi, po Frojdu, pre svega od libidinalne ekonomije. Tu je u pitanju osećanje koje se povremeno javlja kao plod zadovoljavanja potreba koje su dostigle veoma visok napon *(hoch aufgestauter Bedürfnisse)*. Nasuprot tome, nesreća, kako izgleda, predstavlja svakidašnju pojavu: patnja svakog trenut-

[15] *Op. cit.*, p. 433.

ka ugrožava naše na raspadanje osuđeno telo, ona izvire iz našeg susreta sa svetom koji doživljavamo kao svog neprijatelja i kao nešto što nam je tuđe, i, najzad, najsurovija od svih tih patnji jeste, bez sumnje, ona koju nam pričinjavaju drugi ljudi: svaki čovek mora da podnosi svoga bližnjeg iako ga baš mnogo ne voli. Frojd će pokušati da analizuje taj poslednji uzrok patnje, to jest nesreću koju donosi život u društvu.

Paradoksalno zvuči tvrdnja da je naša civilizacija kriva za našu nesreću. Međutim, u svom delu *Nelagodnost u kulturi* Frojd će zastupati baš taj paradoksalni stav: čovek postaje neurotičan zato što ne može da podnese odricanje onog stepena koje društvo u ime svog kulturnog ideala od njega zahteva, pa on otuda zaključuje da bi »ukidanje ili osetno smanjivanje tih zahteva značilo vraćanje mogućnostima za postizanje sreće«.[16] Čovek oseća da ga je razočarao svet kojim je on, međutim, zagospodario pomoću tehnike. On je gospodar čitave zemlje, a ipak nije postao srećan. Civilizacija je sa sobom donela čitav niz nesreća:

> »Šta nam, najzad, vredi dug život ako se u njemu satiremo od silnog rada, ako u njemu radosti ima tako malo, a patnji toliko mnogo da smrt priželjkujemo kao srećno oslobođenje od tih muka.«

Stoga treba da razmotrimo suštinu te civilizacije za koju sada počinje da se sumnja da predstavlja izvor sreće. Frojd je definiše kao »skup delatnosti i

[16] *Op. cit.*, p. 466.

vrednosti pomoću kojih čovek nagoni zemlju da mu služi, i pomoću kojih se brani od moćnih prirodnih sila«. Čovek, dodaje on, nastoji da bude nalik Bogu, pa ipak nije srećan.[17]

Civilizacija zahteva ograničavanje slobode i uvođenje reda. To uvođenje reda je, tvrdi Frojd, isto toliko teško koliko i prevazilaženje analno-sadističkog stadijuma u detinjstvu. Frojd će uvek tvrditi da postoji paralelizam u evoluciji kulture i evoluciji libida.

Zadirući još dublje u čovekovu prirodu, civilizacija zahteva odricanje od nagona *(Triebverzicht)*. To kulturom nametnuto odricanje od nagona upravlja širokim područjem društvenih odnosa i izaziva onaj trajno prisutni neprijateljski stav protiv koga civilizacija mora da se bori.

Najzad, ona usmerava energiju prema društveno korisnim ciljevima: »Podlogu zajedničkog života ljudi još od samog početka su predstavljali na prvom mestu njihova prisiljenost da rade, čiji je uzrok bila spoljašnja nužnost, a na drugom mestu moć ljubavi.« Kako je nesreća uspela da se uvuče u život ljudi? Civilizacija mora da oduzme seksualnosti veliki deo njene energije da bi je usmerila na ostvarivanje zajedničkih ciljeva od opšte koristi. Ljubav je po svojoj biti odveć osobena da bi mogla da postane predmet mnogostrukih odnosa. Eros koji spaja dva bića ne ostavlja nimalo mesta za treće biće:

---

[17] Sartr je izvanredno izrazio tu nesreću koja je neodvojiva od same konačnosti rekavši da je »čovek strast koja ničemu ne služi«. Ispor. *L'Etre et la Néant (Gallimard).*

»Ni u jednom slučaju Eros ne otkriva u većoj meri suštinu svoje prirode, svoju nameru da od dva bića stvori jedno jedino, ali kada je to postigao probudivši u dvama bićima uzajamnu ljubav, njemu je to dovoljno, te na tome i ostaje.«

Da li je zamislivo društvo bez represije koje bi se zasnivalo na parovima jedinki, koje bi spajali isti interes i isti rad? Frojd misli da nije. Može se, svakako, zamisliti da bi moglo postojati društvo koje bi se sastojalo od parova u kojima bi njihovi članovi potpuno zadovoljavali svoj libido, i koje bi međusobno spajali rad i zajednički interesi«, ali Frojd potom dodaje: *takvo i toliko poželjno stanje ne postoji i nikada nije ni postojalo.*

Stoga je civilizacija neminovno praćena represijom, a ograničavanje seksualnog života neophodno. Ali to još nije najteža prinuda koju civilizacija mora da nametne: ona naređuje svakom čoveku da voli svog bližnjeg i da potiskuje svoju mržnju i agresivnost. Prema tome, civilizacija treba da upotrebi sva sredstva kako bi ograničila ljudsku agresivnost. Otuda potiču metodi koji podstiču ljude na to da se uzajamno poistovećuju, a otuda proizlazi i to ograničavanje seksualnog života, jer interes koji bi ljudi nalazili u svima korisnom radu ne bi bio dovoljan da obezbedi podlogu civilizacije.

Ako civilizacija nameće tako teška odricanja ne samo seksualnosti, već i agresivnosti, onda bolje shvatimo zašto čoveku toliko teško polazi za rukom da postane srećan. Frojd predskazuje provalu »psihološke

bede masa« *(Das psychologische Elend des Masse)*,[18] čije prve simptome otkriva u američkoj civilizaciji.[19]

*

* *

Poslednji deo knjige *Nelagodnost u kulturi* posvećen je razmatranju borbe između dva nagona, Erosa i Tanatosa, Ljubavi i Smrti.

Tu hipotezu o postojanju nagona smrti Frojd je tek dosta kasno, to jest 1920. godine uveo u jednu sferu nesumnjivo spekulativnog razmišljanja. Tu tezu on je izložio u šestoj glavi ogleda *S one strane načela zadovoljstva*,[20] i u sedmom odeljku dela *Završena i nezavršena analiza*.[21] Dovodeći svoju teoriju u vezu sa suprotnošću koju je Empedokle još u doba rađanja zapadnjačkog sveta otkrio između Ljubavi i Mržnje, Frojd je otkrio da nasuprot nagonima života, to jest nasuprot Erosu, postoji nagon smrti koji »rastače svako živo biće, neprimetno delujući u njemu samom«.

Ovu teoriju Frojd je izneo sa najvećom mogućom opreznošću, jer je tu, u stvari, bila posredi hipoteza koja je trebalo da mu omogući da objasni izvestan broj pojava kao što su spoj zadovoljstva i svireposti u sadističkom i mazohističkom ponašanju, neprestana zaokupljenost pomišlju na smrt koja se javlja

---

[18] *Malaise dans la civilisation*, p. 475.

[19] Markuze i Risman su, na žalost, potvrdili ispravnost ovog Frojdovog uvida.

[20] *Jenseits des Lustprinzips*, trad. française, Payot, 1951.

[21] *Die endliche und unendliche Analyse*, R. F. P., 1938—1939.

u osoba zahvaćenih opsesivnom neurozom, i, naročito, ponavljanje traumatskih doživljaja koji, kako izgleda, osećaju uticaj načela zadovoljstva.

Ipak, tu teoriju Frojd je najviše razradio u završnom delu svoga rada *Nelagodnost u kulturi*, gde je nastojao da shvati kako civilizacija izlazi na kraj sa tim nagonom. Mi već znamo neke od postupaka kojima se ona služi, ali tek treba da otkrijemo onaj najvažniji među njima, to jest *introjekciju*.

Evo kako taj postupak izgleda: agresivnost se usmerava na sopstveno *Ja* i u njega uvodi. Tu nju delimično preuzima *superego*, koje će, pošto predstavlja savest, ispoljiti prema *egu* istu onu agresivnost koju će to *ego* biti spremno da ispolji prema nekom strancu. Ta napetost koja će se javiti između *ega* i *superega* nije, u stvari, ništa drugo do osećanje krivice.

Civilizacija potpuno obuzdava tu agresivnu žestinu jedinke potpuno je predajući njenom sadističkom *superegu*, »kao kakvom garnizonu koji je smešten u nekom osvojenom gradu«. To osećanje krivice postajaće ubuduće sve jače. Frojd otkriva dva njegova uzroka: prvi uzrok predstavlja zebnja pred vlašću, a drugi zebnja pred *superegom*. On će čak tvrditi da »osećanje krivice nije, u stvari, ništa drugo do topološka varijanta zebnje, i da se u svojim kasnijim fazama ono nimalo ne razlikuje od zebnje pred *superegom*.

To osećanje krivice moglo bi, u krajnjoj liniji, da predstavlja najdublji i najstariji uzrok doživljaja nesreće koji se javlja u ljudima suočenim sa civilizacijom. Frojd završava svoj ogled ovim krajnje obespokojavajućim rečima:

»Čini mi se da se pitanje sudbine ljudskog roda postavlja u ovom vidu: da li će napredak civilizacije biti u stanju, i u kojoj meri, da savlada sve one poremećaje koje u zajedničkom životu izazivaju agresivni ljudski nagoni i nagon za samouništavanjem? Kada se stvari posmatraju sa tog stanovišta, možda današnje doba zaslužuje sasvim izuzetnu pažnju. Današnji ljudi su do te mere ovladali silama prirode da se uz njihovu pomoć lako mogu uzajamno istrebiti do poslednjeg. Njima je to dobro poznato, pa se time može objasniti veliki deo njihove sadašnje uznemirenosti, nesreće i zebnje. Sada, međutim, treba očekivati da će večni Eros, prva od tih dveju »nebeskih sila«, učiniti nešto kako bi se potvrdio u borbi sa svojim isto tako besmrtnim protivnikom.

Međutim, ishod takve borbe niko ne može predvideti«.

Tako se završava ovaj Frojdov ogled o represivnoj suštini civilizacije koji, kada se protumači ispravno i bez pribegavanja raznim iskrivljavanjima (kao što su to neofrojdovci činili u svojim tumačenjima) predstavlja, bez sumnje, najoštriju optužnicu protiv moderne civilizacije.

Poznato je da je svoj odgovor na ova pitanja koja je Frojd postavio Herbert Markuze prvi put izložio u delu *Eros i civilizacija,* ali se obično ne zna da je tu problematiku u vezi sa nerepresivnom kul-

turom prvi stavio na dnevni red baš sam Rajh. Možda će biti zanimljivo da ovde uporedimo njihove odgovore.

*
* *

Nećemo ovde podrobno izložiti tezu koju je Markuze izneo u delu *Eros i civilizacija*, već ćemo se, pretpostavivši da ga čitaoci poznaju, zadovoljiti konstatacijom da Herbert Markuze nastoji da otkrije u psihoanalizi onu skrivenu protivrečnost koja bi omogućila prevladavanje Frojdovog pesimizma.

Potiskivanje nagonskih poriva i prisiljenost ljudi da rade neminovna su posledica onog što su stari Grci zvali Ananké, a što je Frojd nazivao i rečju »Lebensnot«, one oskudice, one bede sa kojom se bori svaki život:

> »Pošto ne raspolaže dovoljnom količinom sredstava za život da bi svojim pripadnicima omogućilo da žive ne radeći, društvo je primorano da ograniči broj svojih pripadnika i da njihovu energiju usmeri sa seksualne aktivnosti na rad.«[22]

Stoga Frojd nije u stanju da zamisli neku kulturu u kojoj represija ne bi postojala, pošto smatra da nikada neće iščeznuti oskudica koja opravdava represiju: »shvatanje da ne može postojati civilizacija bez represije predstavlja kamen temeljac Frojdove teorije«.[23]

[22] *Introduction à la psychanalise*, Payot, p. 291.
[23] *Eros et Civilisation*, p. 28.

Represiju koju vrši civilizacija Frojd je opravdavao tom oskudicom koja obavezno prati svaki život. Markuze, pak, podvlači da se danas, zahvaljujući dostignućima tehnike i ulaska u razdoblje takozvanog *društva izobilja,* taj Frojdov pesimizam može staviti pod znak pitanja. Racionalno organizovani i korišćeni u duhu stvarne brige o životu svih ljudi, a ne podređeni zahtevima ekonomije društava koja se spremaju za rat, izvori sirovina kojima danas raspolažemo mogli bi obezbediti prihvatljiv materijalni život ogromnoj većini stanovnika zemljine kugle.

Da li je tu posredi neka utopija? U svom ogledu *Das Ende der Utopie*[24] *(Kraj utopije),* sam Markuze je pokazao da treba ponovo razmotriti značenje sâme reči »utopija«. Utopija je istorijski pojam koji označava neostvarljive planove u vezi sa preobražavanjem društva, kakvi su, na primer, bili komunistički planovi u vreme francuske revolucije, ili kakvi su možda danas planovi o izgradnji socijalizma u razvijenim kapikapitalističkim zemljama. Međutim, nemogućnost da se danas definiše jedna revolucionarna klasa u razvijenim kapitalističkim zemljama ne znači da je marksizam postao utopija. Isto se može reći i o Markuzeovim tvrđenjima: tu nikako nije reč o onom utopijskom socijalizmu kome se Marks podsmevao. Sam Marks uvek je podvlačio da snage koje nose društveni preobražaj nastaju u samom procesu tog preobražaja.

[24] Tu su u pitanju predavanja i rasprave koje je organizovao odbor studenata Slobodnog univerziteta u Berlinu (10—17. jul 1967). Sve te rasprave objavljene su u Francuskoj pod naslovom *La Fin de l'utopie* (Editions du Seuil, 1968.)).

Materijalne i intelektualne snage koje su u stanju da izvedu takav preobražaj danas su tehnički prisutne, ali postojeća organizacija proizvodnih snaga onemogućava da se one racionalno upotrebe u tu svrhu. Mogućno je izmeniti današnje društvo na takav način da svaki čovek dobije mogućnost da srećno živi, ali mi ga, primećuje Markuze, svakog dana sve više organizujemo kao kakav pakao.

Vidimo, dakle, na koji se način može prevazići pesimizam sa kojim je Frojd gledao na neophodnost represije, koju je opravdavao oskudicom nastalom u istoriji. Da li je mogućno oslobađanje Erosa? Frojd je često isticao da je potpuno nesputani Eros isto toliko opasan i da donosi isto toliku pustoš kao i njegov protivnik Tanatos. Međutim, u Frojdovoj teoriji uočljive su neke protivrečnosti: kako Eros može u isti mah da predstavlja onu razornu snagu koju Frojd često pominje i ono što ljude spaja u sve veće celine? Frojd priznaje da je, zbog svoje posebnosti i isključivosti, na ljubavi zasnovani odnos među jedinkama u suprotnosti sa zahtevima društvenog života, a ipak taj društveni život počiva baš na tom istom sublimisanom Erosu. Zar je nezamislivo društvo koje bi počivalo *na tim parovima i bilo* usmereno prema zajedničkom radu? Frojd ne poriče odlučno takvu mogućnost, već samo napominje da se ona u praksi nikada nije ostvarila.

Tako će Markuze, suprotstavljajući se Frojdovom pesimizmu, tvrditi da može postojati kultura koja se neće služiti represijom. On u svojim radovima pokazuje da:

1° Nadrepresija koja se vrši u industrijskim društvima nije ni najmanje opravdana. Ona počiva samo

na potpuno besmislenom izjednačavanju načela stvarnosti sa načelima učinka, na činjenici da razvijena industrijska društva počivaju na ekonomiji koja radi za rat.

2⁰ Pogubni dijalektički proces kojim je naša civilizacija zahvaćena može se prekinuti samo smanjivanjem te nadrepresije kojoj čak više ne polazi za rukom da zaustavi talase agresivnosti koje izaziva potiskivanje seksualnosti.

3⁰ Tehničke mogućnosti kojima moderna društva raspolažu omogućile bi racionalno organizovanje svih izvora sirovina radi obezbeđivanja blagostanja svakog pojedinca, i to pre svega usporavanjem besomučnog ritma rada koji se danas potvrđuje kao jedini stil življenja.[25]

Markuzeovu tezu naizgled opovrgava postojanje ta dva oprečna nagona: u svakom čoveku živi ne samo Eros, već i ona skrivena snaga koja neprimetno deluje u samom srcu živog bića, to jest nagon smrti, Tanatos.

No i taj sukob između Erosa i Tanatosa možda nije nerešiv. Opisujući taj nagon u delu *S one strane našela zadovoljstva,* Frojd naročito ističe ne samo njegovu hipotetičku prirodu, već i njegovo stvarno značenje: sâm život predstavljao bi neku vrstu ontološke nesreće za živo biće koje bi uvek težilo tom vraćanju u neorgansko stanje. Nagon smrti, ili bolje rečeno to vraćanje neorganskom stanju predstavljao bi tako, u krajnjoj liniji, krajnje sredstvo kojim bi se živo biće moglo poslužiti da bi se izbavilo neprestane patnje.

[25] Ispor. Ernest Jünger, *Der Arbeiter,* Hanseatische Verlaganstalt, Hamburg, 1932.

Zar onda ne možemo da pretpostavimo da će u nekom srećnijem životu to iskušenje živog bića da se vrati u neorgansko stanje biti bar delimično savladane? Uostalom, neki analitičari na koje se Markuze poziva — a u prvom redu Oto Fenihel[26] — podvlače da je Frojd napravio značajan korak napred u razumevanju tog nagona smrti tvrdeći da postoji energija koja je sama po sebi neutralna, i koja se može pomerati sjedinjavajući se pri tom sa nekom težnjom nagona života ili nagona smrti.

Stoga Markuze kaže:

> »Upućivanje prema smrti predstavlja nesvesno bekstvo od bola i nemaštine. Ono je izraz one večite borbe protiv patnje i represije, i istorijske promene koje utiču na tu borbu deluju, kako izgleda, i na sâm nagon smrti.«[27]

Kako je Rajh reagovao na pomenute teze koje je Frojd kasnije izložio u delu *Nelagodnost u kulturi?*

*

* *

Slušajući kako Frojd izlaže ove teze, Rajh je osetio veliko razočaranje. Njemu je izgledao neprihvatljiv pesimizam kojim su one bile prožete a najviše mu je smetalo »biološko« obeležje koje je Frojd pridavao društvenim sukobima.

---

[26] Otto Fenichel, »Zur Kritik des Todestriebs«, *Imago*, XXI, 1935, 463.

[27] *Eros et Civilisation*, p. 37.

I zaista, u pomenutom ogledu, ili barem u njegovom poslednjem delu, borba ta dva nagona, Erosa i Tanatosa, prikazana je kao prava mitska epopeja. Zar nije opasno posmatrati društvene sukobe, vladavinu represivnih ideologija, ratove i bedu kao neminovnu posledicu tog sukoba između života i smrti? Kada su u pitanju politički i ekonomski sukobi, protivrečnosti koje su posledica nekog etatističkog sistema, uvek se možemo nadati da ćemo moći da ih otklonimo, ali šta ljudi mogu da učine kada je u pitanju jedno nerazumljivo načelo kao što je nagon smrti? Zar onaj ko se poziva na taj nagon samim tim ne odbija da uzme u obzir stvarne činjenice? Objašnjavanje bede i privrednih kriza pomoću te mitske borbe deluje Rajhu kao kakva jeziva šala.

Rajh zamera Frojdu zbog toga što se miri sa sudbinom. Frojdu ne izgleda večna samo čovekova »biološka priroda«, već mu se pored toga čini da se i na sukobe i na bedu veoma malo može uticati. Međutim kritika verskog misticizma koju je on bio izložio u delu *Budućnost jedne iluzije* bila je duboka i imala je presudan značaj. Zar prihvatanje teze koju je osnivač psihoanalize izneo u delu *Nelagodnost u kulturi* ne bi značilo vraćanje tom misticizmu i toj pomirenosti sa sudbinom? Zar u ovom delu Frojd nije ustuknuo pred konsekvencama i revolucionarnim implikacijama sopstvenih otkrića?

Stoga će Rajh čitavog života poricati tu hipotezu o postojanju nagona smrti, koja, kako se njemu činilo, dovodi psihoanalizu u ćorsokak: umesto da postane radikalna i revolucionarna kritika koju su Frojdova otkrića podrazumevala, ona se svodila na konsta-

taciju da je nesreća neodvojivi deo čovekovog života i da čovek tu ništa ne može da izmeni svojom praksom.

Rajh je, dakle, osuđivao tu biološku usmerenost Frojdovog istraživanja i odlučno odbacivao pretpostavku o postojanju nagona smrti.[28] On je istom kritikom obuhvatio i poslednje Frojdove teze i teze nekih njegovih učenika, koje su bile plod iste usmerenosti, to jest Ferencijeve,[29] Aleksanderove i, naročito, Rajkove teze. Ferenci se nije suprotstavio tezi koju je Frojd izložio u delu *S one strane načela zadovoljstva*, već je nastojao da je razradi i čvršće zasnuje. Potpuno prenebregavajući ekonomske i materijalne uslove u kojima se delikvencija rađa, Aleksander je u zlončincu video čoveka koga potreba za samokažnjavanjem navodi na zločin,[30] dok je Rajk, koji je pre Aleksandera

---

[28] Herbert Markuze nikada neće poreći hipotezu o postojanju nagona smrti, već će je samo na nov način izraziti polazeći od izvesnih indikacija Ota Fanihela, koji tom nagonu pripisuje neutralnu energiju koja može da služi u isti mah i životu i smrti. Ljudska agresivnost ne treba da bude usmerena na razaranje i korišćenje za ubijanje ljudi, već treba da se koristi za izgrađivanje jednog novog sveta. Ljudi mogu da sublimišu svoju agresivnost ne samo ratujući, već i vadeći kamen iz pustinja i preobražavajući zemlju. Ništa u Frojdovoj teoriji ne podrazumeva da agresivnost može da služi samo razaranju i uništavanju. Markuze smatra da nju treba nagnati da služi ideologijama života, a ne ideologijama smrti.

[29] Ispor. naročito delo *Thalassa. Psychanalyse des origines de la vie sexuelle*, Payot, 1962.

[30] Rajh je kritikovao i njegovu teoriju o uretralnom erotizmu, koji je kasnije i Ferenci prihvatio *(op. cit.)*. Prema Aleksanderovom mišljenju, »prerana ejakulacija« bi predstavljala posledicu postojanja uretralnog erotizma. Rajh primećuje da je prerana ejakulacija na koju su mu

bio formulisao istu tezu, smatrao da i svi maloletni prestupnici čine razne prestupe zbog toga što ih na to navodi ta potreba za samokažnjavanjem, to osećanje patološke krivice. Rajhu, koji se, radeći i delujući kao aktivist u siromašnim bečkim četvrtima, svakodnevno suočavao sa takvim pojavama, ovakva objašnjenja delovala su kao nedopustiva uprošćavanja stvari i kao izneveravanja tih nesrećnih bića.

Toj pomirenosti sa sudbinom on je suprotstavio radikalnu kritiku društva i njegovih ideologija. Rajh je bio počeo strasno da se zanima za sovjetsku revoluciju, pa je čak bio otišao u mladu sovjetsku državu da bi tamo proučio izgrađivanje novih ustanova. On je smatrao da će ta nesreća i ta beda moći da se iskorene samo boreći se zajedno, rame uz rame sa radnicima, a ne raspravljajući o nagonu smrti. Čitavo delo koje je on stvorio boreći se kao komunistički aktivist predstavljaće ilustraciju tog ubeđenja zbog koga je došao u sukob sa Frojdom i njegovim učenicima.

Ali najdublja razlika koja je Rajha odvajala od Frojda proizlazila je iz njegovog različitog poimanja sreće:

Frojdova predstava o sreći uvek je bila u najvećoj meri štura. Čovek se iznenadi kada vidi koliko je slično asketizmu shvatanje sreće koje je Frojd izložio u svojoj prepisci, a osobito u pismima upućenim

---

se njegovi pacijenti žalili većinom bila posledica samo okolnosti da su oni morali da obavljaju snošaj krišom, pod ulazom za kola, u sobama u kojima je boravila čitava porodica, ili pak same činjenice da su tu bili u pitanju mladići koji su neprestano strepeli misleći na to da ih neko može iznenaditi.

verenici Marti, u kojima joj je iznosio svoje planove u vezi sa njihovim budućim životom.

To shvatanje sreće potkrepljuju iskazi koje srećemo u svim njegovim teorijskim delima: sreća se po Frojdovom mišljenju svodi na problem »libidinalne ekonomije«. Frojd nikada ne govori u svojim radovima o tome kakav bi mogao biti život sa više slobode i manje bede. U pismu koje je 8. juna 1915. godine napisao Džemsu Patnemu, on kaže:

»Ja sam pobornik neuporedivo slobodnijeg seksualnog života, iako sam tu slobodu lično veoma malo koristio.«[31]

Čovek se iznenadi kada vidi koliko su Markuzeova kritika i Rajhova kritika Frojdovih shvatanja u tom pogledu slične. U svom delu *Eros i Civilizacija* Markuze će osuditi taj pesimizam osnivača psihoanalize koji tvrdi da sreća ne može predstavljati jednu od vrednosti u kulturi i koji tu tvrdnju proglašava za večno važeću istinu pozivajući se na činjenicu da je represija oduvek bila neophodna. Rajh podvrgava Frojdova shvatanja istovetnoj kritici kada u svom delu *Funkcija orgazma* kaže:

> »Dopustiti mogućnost postojanja ljudske sreće značilo je odbaciti teorije o opsesivnom ponavljanju i nagonu smrti. To bi povuklo za sobom kritiku društvenih institucija koje uništavaju sreću u životu. Da bi mogao i dalje da zadrži taj stav pomirenosti sa sudbinom, Frojd je naveo argu-

[31] Freud, *Correspondence,* Gallimard, 1966, p. 82.

> mente koje je našao u postojećoj situaciji, ne zapitavši se, međutim, pri tom da li je ta situacija po prirodi stvari neizbežna i nepromenjiva. Nije mi bilo jasno kako je Frojd mogao da smatra da otkrivanje dečje seksualnosti ne može ni najmanje uticati na pokušaje preobražavanja sveta. Izgledalo je da on nanosi surovu nepravdu sopstvenom delu, i da oseća tragičnost te protivrečnosti, jer mi je, pošto sam mu izložio svoje argumente, odgovorio da nikako nisam u pravu, i još da ću »jednog dana morati da potpuno sâm podnosim posledice teške sudbine psihoanalize«. Nije tačno da nisam bio u pravu, a što se tiče njegovog proročanstva, pokazalo se da je ono bilo tačno«.[32]

Iz ovog odlomka vidimo koliko su njihovi stavovi bili nespojivi. Frojd odista nikada nije verovao u mogućnost stvarnog preobražavanja društva političkom akcijom. On nije imao poverenja ni u jednu ideologiju, a njegov skepticizam je bio u stanju da uništi bilo koje oduševljenje.

Rajh je zamerao Frojdu zbog toga što je više voleo da se bavi apstraktnom teorijom nego svakidašnjim životom običnog čoveka. Čovek ne može da utiče na nagon smrti, ali, zauzvrat, može da se bori da bi pobedio nepravdu i bedu. Da li je normalno da 60%—80% bečke radničke omladine pati od neurotičkih sukoba? Da li je normalno da većina radnika

[32] *La Fonction de l'orgasme*, p. 171.

živi u ćumezima, doživljavajući i svoj rad i svoj sopstveni život kao nešto što im je potpuno tuđe, osuđena na bedno životarenje? Zar se ne treba boriti protiv aparata koji odrava tu materijalnu i moralnu bedu?

Tako će se Rajh sve više opredeljivati za političku borbu, koju će voditi rame uz rame sa bečkim komunistima, i za radikalnu kritiku kapitalističkog društva. Ta politička kritika predstavljaće najvažniji deo radova koji je on potom napisao. Malo kasnije videćemo koliko je bila žestoka i osnovana ta kritika buržoaskog načina vaspitavanja i autoritarne i represivne strukture porodice. Podvucimo ono što je u toj kritici bilo neobično i novo: tu su bile u pitanju dve optužbe, od kojih je jedna bila izrečena u ime marksizma, a druga u ime psihoanalize. Takav spoj danas izgleda sasvim običan, ali u ono vreme on je izazvao ogorčenje i marksista i psihoanalitičara.

*
* *

U nekoliko spisa nejednake vrednosti i različitog obima, Rajh je pokušao da združi marksizam i psihoanalizu. Najznačajniji među njima je bez sumnje ogled *Dialektischer Materialismus und Psychoanalyse (Dijalektički materijalizam i psihoanaliza),* objavljen 1929. godine u Zborniku *Unter dem Banner des Marxismus* u Moskvi, a zatim iste godine i u Beču, na nemačkom jeziku. U drugim svojim delima, na primer u radu *Geschlechtsreife, Enthaltsamkeit, Ehemoral — Eine Kritik der bürgerlichen Sexual-reform (Polna zrelost, seksualno uzdržavanje, bračni moral — kritika buržoaske seksualne reforme)* objavljenom 1930. go-

dine, u delu *Der sexuelle Kampf der Jugend (Borba omladine za seksualne slobode)* objavljenom 1932. godine, i u delu *Der Einbruch der Sexualmoral (Propast seksualnog morala)*, objavljenom 1932. godine, Rajh se opet vraćao razmatranju iste problematike.

Bilo je izuzetno teško ostvariti taj spoj marksizma i psihoanalize. Nisu samo ortodoksni analitičari bili opterećeni raznim predubeđenjima; marksisti su, sa svoje strane, smatrali da je psihoanaliza buržoaska nauka, čije javljanje ukazuje na raspadanje kapitalizma, a uz to na »seksualnu potrebu« nisu gledali kao na materijalnu potrebu. Na samu činjenicu da je seksualnost odjednom izbila u prvi plan, mnogi marksisti gledali su kao na pojavu koja je vezana za propadanje buržoaskih vrednosti.

Rajh se stoga poduhvatio da pred marksistima brani psihoanalizu pokazujući da ona predstavlja radikalnu kritiku društva i njegove represivne ideologije, a isto tako i da pred psihoanalitičarima brani marksizam podvlačeći važnost uzimanja u obzir materijalnih i socijalnih uslova pri proučavanju predohrane od neuroza, pa čak i pri otkrivanju uzroka njihovog javljanja.

Spajajući marksističku kritiku sa psihoanalitičkom kritikom, Rajh je položio temelje frojdomarksizmu, tom oružju za idejnu borbu koje će Markuze usavršiti u Sjedinjenim Državama. Ispostavilo se da to združivanje predstavlja težak posao. Marksisti su slabo cenili psihoanalitičare, a ovi su sa zabrinutošću gledali na to dovođenje psihoanalize u vezu sa politikom, koje je moglo da dovede u pitanje njen položaj u društvu i njena otkrića. Rajhu će poći za rukom da stvarno ubedi jedino mlade ljude kojima se obraćao na svojim predavanjima.

»U svakoj eposi omladina treba da predstavlja onaj *naredni* korak koji će civilizacija učiniti«, pisao je Rajh u svom delu *Funkcija orgazma.*[33] Jedino su mladi bili u stanju da shvate tu novu kritiku koju je on izlagao, i da se za nju bore. To će pokazati osnivanje organizacije *SEXPOL* i njeno delovanje među berlinskom komunističkom omladinom, za koju je Rajh bio napisao nekoliko od svojih najubojitijih tekstova ili manifesta. Treba podvući da je Rajh dosta godina pre Markuzea govorio o tome da treba »politizovati težnju za srećom«, i da bi se uverio u tačnost ove tvrdnje čitalac treba samo ponovo da pročita ovu rečenicu koja već nagoveštava Markuzeove ideje iz dela *Eros i Civilizacija.*

> »Još od samog početka mog rada u oblasti socijalne higijene, bio sam ubeđen da sreća u oblasti kulture življenja uopšte i seksualnog života posebno predstavlja pravu sadržinu života i treba da bude cilj svakog praktičnog društvenog poduhvata. Svi su nastojali da pobiju moja shvatanja. Međutim, otkrića do kojih sam bio došao bila su toliko značajna da sam mogao da prkosim prigovorima i teškoćama. Čitava književnost — od najjednostavnijeg romana do najbolje pesme — doprinela je da se to moje uverenje učvrsti. Seksualnost se nalazi u žiži svekolikog kulturnog interesovanja (filmova, romana, pesama), i to interesovanje bujno se razvija na podlozi potvrđi-

[33] *La Fonction de l'orgasme,* p. 161.

> vanja idealnog, a poricanja stvarno datog. Industrija kozmetičkih preparata, moda i reklama opstaju zahvaljujući seksualnosti. Ako čitavo čovečanstvo sanja o sreći u ljubavi, zašto taj u životu snevani san nije mogao da se ostvari?«[34]

Dati zahtevu za postizanjem sreće politički smisao značilo je raskinuti sa Frojdovim duhom i njegovom ortodoksijom, i ponovo dati smisao utopiji.[35] Frojd je zazirao od političkog haosa. On je, ako je verovati Rajhu, isprva polagao velike nade u revoluciju izvršenu u Rusiji, a potom ga je njena evolucija razočarala.[36] Frojd nije verovao u tu sreću radi čijeg je ostvarivanja Rajh bio spreman da mobiliše svekoliku nemačku i austrijsku omladinu. Da li je to nepoverenje bilo ugrađeno i u analitičku teoriju kao njen sastavni deo? Teško je potvrdno odgovoriti na ovo pitanje. Stoga ćemo ovo pretresanje teza iz dela *Nelagod-*

---

[34] Reich, *La Fonction de l'orgasme*, p. 170. Čovek se iznenadi kad u jednom Malroovom tekstu nađe gotovo istovetne rečenice: »Evo u čemu se sastoji glavni problem sa kojim se moderni svet suočava: ogromne fabrike snova koje su stvorene u naše vreme pozvale su sve ljude da se predaju nečemu što oni ne poznaju jer je duboko zapretano u njima, i što počinje da ih obuzima u onim časovima koji se nazivaju časovima dokolice, da se predaju najstarijim demonskim snagama na ovom svetu — krvi, seksualnosti i noći.« Iz ovako lepe rečenice proizašao je, na žalost, najisprazniji plan, to jest plan podizanja »domova kulture«!

[35] Ispor. Herbert Marcuse, *La Fin de l'utopie.*

[36] Ispor. naročito *Nova predavanja o psihoanalizi* i *Nelagodnost u kulturi.*

nost u kulturi završiti izmišljenim, a ipak autentičnim dijalogom između Frojda i Rajha.

Frojd: Telo je osuđeno na raspadanje i nikada ništa neće moći da pobedi smrt.

Rajh: Ali nauka je oduvek nastojala da *spasava* ljudske živote, makar samo i za najkraće vreme.

Frojd: Spoljašnji svet će uvek predstavljati opasnost i pretnju za čoveka. On u sebi nosi razorne sile koje ništa ne može pobediti.

Rajh: Ali filozofi su oduvek razmišljali o slobodi, a hiljade vojnika je poginulo braneći je.

Frojd: Ništa neće moći da odstrani patnju koja proizlazi iz čovekovog susreta sa drugim ljudima.

Rajh: Ali i vi sami ste, stvarajući psihoanalizu, hteli da izmenite njihov život.

*
* *

Tu teoriju koja u rukama masa postaje oružje za borbu, Rajh će zamisliti kao radikalnu kritiku postojećeg poretka.

On ju je postepeno izgradio u onom razdoblju svog života koje je proveo u Beču, i ona je u svakom njegovom novom delu dobijala sve određeniji oblik i postajala sve koherentnija. On je mislio da će usmeravajući svoju kritiku na buržoasko društvo, patrijarhalnu i autoritarnu porodicu, aparat za vaspitavanje i na sve represivne ideologije moći jasno da postavi problem predohrane od neuroza. Stoga ćemo sada razmotriti tu radikalnu kritiku.

III

DRUŠTVENO POREKLO POTISKIVANJA SEKSUALNOG NAGONA

»Ako su izgrađivanje budućnosti i konačno određivanje njenog oblika izvan našeg domašaja, mi, zauzvrat, vrlo dobro znamo šta danas treba da činimo: ovde mislim na kritiku koja je neumoljiva u tom smislu što ne uzmiče ni pred zaključcima do kojih dolazi, ni pred sukobima sa snagama koje su danas na vlasti.«

KARL MARKS

DRAMA PERA GINTA

Dobro nam je poznata povest o Peru Gintu: to je povest o jednom pobunjeniku, jednom prognaniku, jednom waldgangu. U ogledu koji je objavio pod naslovom *Sklanjanje u šume*, Ernst Jinger je oživeo lik tog srednjovekovnog prognanika, koji je najčešće bio počinio neki zločin, i o čijoj nam povesti norveške i islandske sage još pripovedaju. Pošto je bio kriv zbog počinjenog ubistva, taj Waldgang je mogao da bira između pogubljenja i progonstva. Morao je da beži u šume ili sumorne i ledene pustare, ponekad vodeći svoju ženu sa sobom, i ko god bi ga sreo, imao je pravo da ga ubije.

I Per Gint je bio pobunjenik. On je u ime Jedinke uništio buržoaski moral u sebi. Kako je pretrpeo snažan uticaj Kjerkegorovih ideja, Ibzen je kritikujući društvo u kome je živeo u karakternim crtama svog junaka dao crte modernog individualiste. Per Gint odbija da igra uobičajene uloge koje njegova sredina hoće da mu nametne, i želi da izmisli neke druge. Čitav njegov život protiče u prostoru s one strane Dobra i Zla. Grešimo što danas više ne čitamo tu filozofsku dramu, tu narodnu bajku, taj satirični, jednim idealom sasvim nametljivo prožeti pozorišni komad sa vilinskim prizorima, i što više ne razmišljamo o njemu. Rajh je, koliko je bar meni poznato, prvi i jedini ozbiljno shvatio tu priču.

Per Gint je lažljivac. On meša san i javu, i pretvara u fantazmu sopstveni život za koji smatra da nije dovoljno lep. Stara Aze, njegova majka, grdi ga zato što po čitave mesece lovi irvase u tundrama i ne hajući za žetvu. I sam svet je uhvaćen u tkanje sačinjeno od raznih bajki. Ali Per Gint je ubeđen da će jednog dana uraditi neke velike stvari. Svi se podsmevaju tom siromahu u dronjcima. Njegov najveći neprijatelj nije šumski kralj, nego »Veliki hromac« (koji u Ibzenovim očima ovaploćuje buržoasko licemerstvo) protiv koga se on bori u magli severnih šuma.

Prognan iz društva, on podiže svoju kolibu u šumi, među tamnim jelama. U neposrednoj blizini njegovog obitavališta, jedan mladić, gotovo dečak, odseca sebi sekirom jedan prst da bi tako izbegao da služi u kraljevoj vojsci. Ubrzo posle toga Gintu se pridružuje sasvim mlada devojka, Solvejg, da bi sa njim živela u samoći i izgnanstvu. »Na čitavoj prostranoj zemlji i pod ovom kapom nebeskom za mene ne pos-

toji više ni otac, ni majka, niti bilo ko drugi.« Ona zna da je on prognan i da ga, ako napusti te šume, bilo ko može ubiti, ali se i pored toga, ne želeći više da ostane u nepodnošljivom svetu u kome živi njena porodica, odlučila za prâvu samoću i oskudicu.

Per Gint će uskoro napustiti šumu da bi se video sa majkom koja je na umoru. Stara Aze zna da će uskoro umreti, a i on je toga svestan. Dok ona umire, on uspeva da je ubedi da su oboje pozvani na jednu svetkovinu, i da se ona nalazi u saonicama. Ona tako ne čuje sopstveni hropac, već samo tutnjavu oluje i hujanje šume, koje Per Gint dočarava pred njenim očima koje već ništa više ne vide. Tako će starica umreti sa tom poslednjom slikom sreće pred očima. Kada budu »stigli« u zamak, Aze više neće biti među živima.

Per Gint će ostaviti Solvejg da bi, podsticati ljubavlju prema životu, lutao po svetu. Kad je ostareo, vratio se u svoju šumu da u njoj sretne onog što donosi smrt. Per Gint mora da vrati zemlji ono što je od nje dobio: njegovo telo će se raspasti i poslužiće stvaranju drugih tela. U poslednjem trzaju on odbija da bude pretvoren u bezimenu prašinu, jer čak i u smrti želi da ostane čovek koji se razlikuje od svih drugih ljudi. Smrt pristaje na to pod uslovom da on dokaže da je njegov život bio zaista izuzetan, kako u Dobru tako i u Zlu. Per Gint je zločinac, ali svi su mu to oprostili; pa čak i Solvejg, koja je zbog njega toliko propatila i koja ga je celog života čekala u toj zabačenoj šumskoj kolibi, udara u plač videvši ga kako joj se opet vratio posle toliko godina provedenih negde u dalekom svetu. Ta ljubav donosi mu spasenje i on ponovo postaje nevin kao dete.

*
* *

Ovde ne može biti ni govora o tome da se mi upuštamo u tumačenje ove Ibzenove drame, koja je možda najdirljivija među svim njegovim dramama. I u njoj je, iako u manjoj meri nego u *Brandu,* vidljiv snažan Kjerkegorov uticaj. Nas, međutim, zanima smisao koji je Rajh u njoj otkrio.

U delu *Funkcija orgazma,* on kaže:

> »Izgledalo je da Per Gint treba da mi otkrije jednu veliku tajnu, ali da mu to ne polazi sasvim za rukom. To je povest o jednom pojedincu koji ne raspolaže dovoljnim sredstvima za borbu, koji se izdvaja iz ljudskog stada i čiji korak nije usaglašen sa korakom čitave kolone. Njega drugi ne razumeju, podsmevaju mu se kada je slab, a pokušavaju da ga unište kada je jak. On će biti izgubljen ako ne shvati onaj beskraj čiji sastavni deo predstavljaju njegove misli i njegova dela.«[1]

Per Gint je sanjalica i duševno neuravnotežen čovek, a iznad svega stranac. Taj zaljubljenik u život koji beznadežno nastoji da do kraja doživi njegovu suštinu, živi u jednom snu koji može da ga dovede do ludila. On je za Rajha bio oličenje drame jedinke koja pokušava da izmakne sveobuhvatnoj represiji da bi se potpuno sama otisnula u nepoznato. Rajh će kasnije u Peru Gintu najpre prepoznati Frojda, a po-

[1] *La Fonction de l'orgasme,* p. 39.

tom i samog sebe. Ovo poslednje prepoznavanje je, u stvari, možda opravdanije i Rajh je jednog dana s razlogom napisao: »Osetio sam, kao i Per Gint, da sam stranac.«

Čitavog života on se vraćao na ovu dramu. Njegova poslednja maštarska dela (napisana gotovo u delirijumu) *Listen, Little Man* i *The Murder of Christ* u stvari predstavljaju samo njena variranja u sferi mašte. Stoga Rajh s pravom kaže:

> »Ta prosvetljenja navela su me da veoma pažljivo proučim *Pera Ginta*. Kroz tog dramskog junaka jedan veliki pesnik izrazio je svoje poglede na svet i život. Mnogo kasnije uvideo sam da je u njemu Ibzen prosto naprosto naslikao nevolje jedinke koja ne robuje konvencijama (...) Per Gint oseća kako u njemu deluju snažni i neobuzdani životni nagoni. Svakidašnji život je skučen i zahteva strogu disciplinu. Na jednoj strani u nama praktični svet, a na drugoj mašta Pera Ginta. Strahujući od beskonačnog, praktični čovek osamljuje se na jednom kutku zemlje i traži sigurnost (...) Svako od nas vrši svoju dužnost i drži jezik za zubima. Tog Pera Ginta odavno smo u sebi ugušili, jer bi inače život bio odveć težak i opasan.«[2]

Ubrzo posle toga Rajh je počeo da piše »dugačko i eruditsko saopštenje« *Sukob libida i delirijum u liku*

[2] *La Fonction de l'orgasme*, p. 42.

Pera Ginta. Pošto ga je pročitao pred Frojdom, izabran je za člana bečkog Društva za psihoanalizu.

*

* *

Rajha je, kao što smo videli, u Frojdovom otkriću odmah osvojila upravo tvrdnja o seksualnim uzrocima neuroza. Ta seksualnost nije za Rajha predstavljala jedan »elemenat« života, već sâmu njegovu suštinu. Stoga je u tom otuđenom i bednom načinu života svekolikog ljudskog roda on video posledicu delovanja svih represivnih ideologija koje teže da ograniče, potisnu i suzbiju seksualnost. Braniti život za Rajha je značilo priznati seksualnosti njena prava i boriti se protiv svih represivnih ideologija. Tu radikalnu kritiku on je zamislio i razradio u toku borbom ispunjenih godina svog boravka u Beču. Uvidevši da Frojd i Marks govore o istoj stvarnosti, o istom otuđenom životu, on se poduhvatio da spoji psihoanalizu i marksizam u radikalnoj osudi buržoaskih institucija. Tu osudu najpre je usmerio na strukturu porodice.

AUTORITARNA PORODICA KAO APARAT ZA VASPITAVANJE

»Ma kolike bile razlike među porodicama koje pripadaju različitim društvenim klasama, njima je zajedničko jedno značajno svojstvo: u svima vlada ista moralizatorska atmosfera u pogledu seksualnog ži-

vota, i tom uticaju se ne suprotstavlja klasni moral, koji čak sklapa savez sa tim seksualnim moralizmom, il samo postoji uporedo sa njim.«

(Seksualna revolucija)

Kritika porodice predstavlja, bez sumnje, kamen temeljac svekolike kritike kojoj Rajh podvrgava represivnu ideologiju. Porodica je imala presudnu ulogu u svim kulturama i u svim vremenima. Rajh je smatrao da je u vreme kada je on počeo da se bavi tim pitanjem upravo ona bila uzrok većine neurotičnih poremećaja kod mladih ljudi. Vaspitavajući svoju decu, roditelji prenose na njih sva potiskivanja i inhibicije koje su se u njima odigrali u toku njihovog života, a njihova deca će ih opet preneti na svoju decu. Tako se neprestano nastavlja taj dugi lanac neuroza koji, kako izgleda, ništa nije u stanju da prekine.

Porodica prenosi »vrednosti« i ideje-vodilje koje udaraju neizbrisiv pečat životu jedne jedinke. Paradoks koji Rajh odmah ističe sastoji se u tome što se kritika kojoj on podvrgava porodičnu strukturu i njenu autoritarnu ideologiju nikako ne ograničava samo na buržoasku porodicu, jer je proleterska porodica vrlo često izgleda zahvaćena tom istom represivnom ideologijom. Očiglednu potvrdu te činjenice predstavlja neuspeh pokušaja preobražavanja porodice u Sovjetskom Savezu posle oktobarske revolucije.[3]

Autoritarna porodica predstavlja, po Rajhovom mišljenju, glavno mesto na kome dete biva prožeto konzervativnom ideološkom atmosferom. Njen proto-

[3] Ispor. *La Révolution sexuelle,* str. 190 i dalje, *op cit.*

tip predstavlja trougao *otac-majka-dete*.[4] Ako porodica počiva na nekim biološkim nužnostima, treba priznati i to da još od starog veka ona predstavlja rezultat određenih sticaja ekonomskih okolnosti. Rajh ne vidi u porodici samo kamen temeljac društva, već i, i to čak daleko pre, proizvod ekonomske strukture. Stoga se on, postavljajući se na ono isto stanovište na koje se Engels bio postavio u svojoj čuvenoj knjizi *Poreklo porodice*, pre svega poduhvatio toga da pokaže kako je u raznim razdobljima buržoaska porodica imala različita ekonomska značenja:

1⁰ U periodu nastanka kapitalizma, ona je predstavljala osnovnu jedinicu ekonomske proizvodnje onog tipa koji se još bio održao na selu i među sitnim trgovcima.

2⁰ U društvenom pogledu, njena uloga u autoritarnom društvu sastoji se u tome da štiti ženu i decu koji nemaju nikakva ekonomska ni seksualna prava.

3⁰ U političkom pogledu njena uloga se veoma izmenila: u vreme rađanja kapitalizma, njenu ekonomsku podlogu predstavljala je porodična ekonomija, ali se značaj te podloge postepeno smanjivao sa uključivanjem žene u sistem proizvodnje. Uporedo s tim porodica je dobila političku ulogu: ona je postala fabrika raznih autoritarnih ideologija i konzervativnih mentalnih struktura. »Ona predstavlja aparat za vaspitavanje kroz koji svaki pojedinac koji živi u našem društvu mora da prođe počev od

[4] *Ibidem*, p. 112.

> trenutka kada je prvi put udahnuo vazduh.«[5] Ona odgaja dete u duhu reakcionarne ideologije, ne samo zahvaljujući autoritetu koji je u njoj institucionalizovan, već i zahvaljujući sopstvenoj strukturi. »Ona predstavlja prenosni kaiš između ekonomske strukture konzervativnog društva i njegove ideološke nadgradnje, i njena reakcionarna atmosfera neprimetno prožima svakog njenog člana.«

Stoga će Rajh podvrgnuti kritici i uticaj koji određene ideologije vrše na omladinu preko porodice, i uticaj koji na decu vrši »sama trougaona struktura.«

*

* *

Ne treba misliti da je autoritarna porodična struktura svojstvena samo građanskoj klasi. Rajh nepobitno pokazuje da ona postoji i u radničkoj klasi. »Najrasprostranjeniji tip porodice, to jest tip porodice koji postoji u srednjoj klasi sreće se i izvan okvira te klase, to jest tip »sitnoburžoaske« porodice ne postoji samo u krugu sitne buržoazije, već i u višim klasama, pa čak i u radničkoj klasi.«[6]

Buržoaska porodica počiva upravo na patrijarhalnom odnosu između oca na jednoj, i majke i dece na drugoj strani. Otac je tumač i živi simbol autoriteta i države u porodici. On je taj koji prenosi politička i društvena shvatanja i doprinosi njihovom učvrš-

[5] Ispor. *La Révolution sexuelle*, p. 113.

[6] *La Révolution sexualle*, p. 114.

čivanju. »Što se tiče *seksualne ideologije*«[7], kaže Rajh, »postoji podudarnost između bračne ideologije sitnoburžoaske porodice i predstave o porodici uopšte, to jest predstave o monogamnoj, zauvek sklopljenoj zajednici. Ma koliko da su položaj bračnih drugova i skup porodičnih odnosa bedni i očajni, bolni i nepodnošljivi, članovi porodice moraju da ih opravdavaju kako u samoj porodici tako i van nje. Društvena neophodnost takvog stava vodi prikrivanju bede i idealizovanju porodice i braka; ona je takođe uzrok i širenja sentimentalnog stava prema porodici koji se služi otrcanim klišeima kao što su izrazi »porodična sreća«, »zaštitnički dom« i »utočište što pruža mir i sreću« — a sve to porodica navodno predstavlja za decu.«

Rajh stoga podvrgava veoma žestokoj kritici autoritarnu porodičnu strukturu u kojoj on vidi uzrok većine neurotičnih poremećaja, a isto tako — i pre svega — izvor buržoaskih ideologija koje daju pečat sistemu vaspitavanja. Deca su još od samog početka vaspitavana tako da se pripreme za sklapanje braka i zasnivaju porodice. Kada odrastu, ona treba da sačuvaju njihovu strukturu, ideologiju i vrednosti. Taj sistem vaspitavanja poriče i odbacuje seksualnost, i on je u stvari uzrok seksualnog potiskivanja. Stoga će u takvom sistemu vaspitavanja licemerstvo predstavljati skrivenu vrednost čiji se uticaj neprestano oseća.

To poricanje seksualnosti kod mladih ljudi ima presudan značaj: konkretno govoreći, njime se može objasniti potreba predohrane od neurotičnih poremećaja, dok se, kada se stvari posmatraju sa pravnog stanovišta, može reći da ono obezbeđuje potčinjavanje

---

[7] *Ibidem*, pp. 114—115.

dece ocu, koji u porodici predstavlja pravog predstavnika države. Ta vlast koju otac ima u porodici neprestano se, istini za volju, smanjivala u modernim društvima;[8] pa ipak, uloga oca ostala je i dalje ista u većini buržoaskih porodica.

U proleterskim porodicama ta struktura ponekad je drukčija: ako je otac vekovima uspevao da sačuva taj autoritet u buržoaskoj porodici, to se može objasniti činjenicom da je on u stvari, obezbeđivao prenošenje s pokolenja na pokolenje jednog imanja, jednog stila življenja i sredstava za njegovo dalje održavanje. U brojnim slučajevima ta mogućnost obezbeđivanja budućnosti svojoj deci iščezava u buržoaskim porodicama. Izgleda da se deca iz proleterskih porodica, koja su često primorana da veoma rano počnu da rade kako bi obezbedila koru hleba sebi ili sopstvenoj porodici, brže oslobađaju te autoritarne strukture.

Rajhova kritika nije čak ni danas izgubila svoju vrednost. Teško je, razume se, prihvatiti njegovu kritiku trougaone strukture u onom obliku u kome je on izlaže. Da bismo je shvatili treba da se setimo vatrenih prepirki koje su izazvale teze Bronislava Malinovskog o Melanežanima.[9] Ta trougaona struktura je bez-

---

[8] Ispor. naročito istraživanja Teodora Adorna o *autoritarnoj ličnosti*, a pre svega rezultate novijih istraživanja koje je Miterlih izneo u svom delu *Vers une société sans père*, Gallimard, 1969. Ispor. isto tako i radove dr Žerara Mendela *La révolte contre le père* i *La crise des générations*, Payot, 1968. i 1969.

[9] Reč je o čuvenoj i istorijskoj prepirci o tome da li Edipov kompleks postoji kod Melanežana (na Trobrijandskim ostrvima). Ispor. *La vie sexuelle des Mélanésiens*, Paris, Payot, i *La Sexualité et sa répression dans les sociétés primitives*, Payot, 1967. (P. B. P.)

malo biološka, i njeno ekonomsko značenje ne može da potre simbolički karakter tog odnosa. Odveć često, Rajh potcenjuje, pa čak i potpuno prenebregava taj poredak Simboličkog koji je Žak Lakan s pravom istakao. Pa ipak, najveći deo te kritike i danas zadržava svoju vrednost, jer porodica i dalje predstavlja jedan od najznačajnijih izvora represivne ideologije i jednu od najjačih represivnih struktura. Buržoaska porodica reprodukuje samu sebe obogaljujući pri tom svoje članove. Ona neprestano produžava seksualno potiskivanje i sve što iz njega proizlazi, stvara uplašenu individuu koja se boji života. Ona predstavlja poslednji bedem koji brani postojeći društveni poredak, a njega je najteže srušiti. Stoga je Rajh bio u pravu kada je rekao: »Vrednost koja se pridaje porodici postaje, dakle, ključ za vrednovanje svakog tipa društvenog poretka.«[10]

Čak i ako je gubio vreme želeći da kaže da je i Edipov kompleks posledica te buržoaske strukture porodice, Rajh je umeo da zamisli i razradi jednu kritiku čitavog tog represijom ispunjenog sveta koja, bez sumnje, ima presudan značaj. On je smatrao da su se na jedan simbolički i bez sumnje večni poredak bila nakalemila razna sekundarna značenja koja se mogu ukinuti jednim istorijskim preobražajem. Tako, na primer, sistematsko potiskivanje seksualnih nagona kod mladih ljudi predstavlja pre svega sastavni deo tog ekonomskog poretka, a tek na drugom mestu ima simboličko značenje. Ono nije samo posledica ovaploćavanja Zakona u Jednom Ocu koji daje pečat detetovom simboličkom poretku, već pre svega predstavlja

[10] *La Révolution sexuelle,* p. 120.

način da se deca potčine toj patrijarhalnoj autoritarnoj vlasti koju bi seksualna sloboda mogla da poljulja.

Taj zahtev mladih ljudi da im se dâ seksualna sloboda ne predstavlja, odista, samo udarac patrijarhalnoj strukturi, već i njeno potpuno poricanje. Stoga uporedo sa vrednostima čiji su oni najsigurniji jemci, roditelji moraju da prenesu na svoju decu i sopstvena potiskivanja i inhibicije.

U svetu u kome se seksualnost mladih ljudi sistematski sputava, u kome seksualnost uvek izaziva osećanje krivice, pobuna uvek mora da se javi u vidu neuroze. Rajh će sav svoj napor usredsrediti na to da tu kolektivnu neurozu pretvori u istinsku pobunu, a to je mogao postići kritikom koja poriče »seksualni moral«.

KRITIKA SEKSUALNOG MORALA

»Ubistva iz seksualnih pobuda i tajno izvršeni pobačaji, seksualna agonija mladih ljudi, ubijanje životne snage kod dece, sijaset izopačenosti, čopori pornografije i poroka, iskorišćavanje ljudske čežnje za ljubavlju od strane lakomih i vulgarnih trgovačkih i reklamnih preduzeća, milioni slučajeva duševnih i somatskih oboljenja, usamljenost i sveopšta iščašenost i, povrh svega toga još i neurotično razmetanje budućih spasilaca čovečanstva — na sve to teško se moglo gledati kao na ukrase jedne civilizacije.«

(*Funkcija orgazma*, str. 182)

Problem kritike ideologije nalazi se u žiži preokupacija savremenog marksizma. Međutim, Rajhovo delo i doprinos koji je on dao toj kritici marksisti retko pominju.[11] Činjenica da se Rajhova kritika ograničava na pitanja »seksualnog morala« ne predstavlja sama po sebi potvrdu njene nepotpunosti, jer je Rajh preko nje dotakao glavne probleme buržoaskog društva. S druge strane, ta kritika je sama po sebi jedinstvena: mali broj marksista se usudio da zađe u tu oblast.

Tradicionalni buržoaski moral ne predstavlja samo jednu od ideologija koje u najvećoj meri poriču život, već i jednu od najžilavijih ideologija. Istorijsko i vanvremensko spojili su se u njemu u jednu složenu celinu koja je često neraščlanjiva.

1930. godine Rajh je objavio knjigu *Seksualna zrelost, uzdržavanje od seksualne aktivnosti, bračni moral*, koja uz delo *Listen, little man* predstavlja, bez sumnje, najžešći pamflet protiv represivne buržoaske ideologije. Odmah treba da podvučemo mržnju koju je Rajh ispoljavao prema svim »reformističkim« pokušajima činjenim početkom XX veka. U svom delu *Seksualna revolucija* on je podvrgao nepoštednoj analizi te rane pokušaje, pokazujući pri tom licemerstvo koje se iza njih skrivalo i opasnost koja je od njih pretila. Nismo u stanju, a ne bi bilo ni zanimljivo da ovde izložimo sve te kritike, koje sada imaju značaja još samo za istoriju ideja, ali bismo na osnovu savreme-

[11] O ovom pitanju čitalac se može obavestiti u radovima Žozefa Gabela, a naročito u njegovoj tezi *La Fausse Conscience (Editions de Minuit*, 1962), koja predstavlja originalan i značajan doprinos njegovom rasvetljavanju.

nih dostignuća mogli da razradimo jednu novu kritiku koja bi bila isto toliko umesna.

Rajh je nemilosrdno žigosao taj »seksualni moral«, razotkrivajući njegov licemerni i represivni karakter. U svojim prethodnim radovima on je bio istakao značaj društvenih činilaca kao uzroka neurotičnih poremećaja, dok se u novim radovima poduhvatio drugog zadatka — analizovanja mehanizama kojima se ideologija služi i sistema koji dovodi do njihovog stvaranja.

Jaz koji postoji između vrednosti koje se mladima ideološkim putem nameću i stvarnosti seksualnog života dovodi do izbijanja krize koja se ne može razrešiti ni na koji drugi način osim stavljanjem pod znak pitanja načela na kojima taj moral počiva.[12] Svi

---

[12] Kinsi je u svom *Izveštaju,* nepobitno dokazao postojanje tog jaza, i to predstavlja jednu od najupečatljivijih konstatacija njegovog u celini gledano dosta zanimljivog teksta, objavljenog u Sjedinjenim Državama 1948. godine *(Sexual behavior in the human female).* Navedimo nekoliko od najupečatljivijih podataka iz tog izveštaja: u Sjedinjenim Državama 85% muškaraca stupa u seksualne odnose pre ženidbe, 30% do 40% ima seksualne odnose van braka, blizu 70% odlazi kod prostitutki, 37% ima seksualne odnose sa muškarcima, tako od ukupno 95% stanovništva na ovaj ili onaj način krši antiseksualne zakone. Značaj Kinsijevog ispitivanja je, razume se, dosta ograničen: zbog metoda kojim se ovaj istraživač služio — on je prikupljao izjave i »pismene ispovesti«, koje je potom razvrstao i statistički obradio — u njegovom izveštaju ne mogu se naći odgovori na probleme koji se uočavaju dok se on čita. Ta knjiga je značajna prevashodno zbog toga što pokazuje da je seksualnost polimorfna snaga koja se ni najmanje ne obazire na ono što »seksualni moral« o njoj govori. »Seksualni moral« mora od sada da se smatra zastarelim skupom normi, a sistem pravnih

pokušaji koji su u Engleskoj i u Nemačkoj bili učinjeni u vreme kada je Rajh pisao svoje delo *Seksualna revolucija,* završili su se potpuno istim neuspehom. Pošto oni nisu bili zasnovani na poznavanju stvarnog karaktera seksualnosti, oni su samo prikrivali bitne probleme.

Stoga je Rajh napravio neku vrstu opšte sheme tog morala na koji su se nadovezivale razne teme kojima se on bavio.

*

* *

Prema glavnom postulatu tog morala, koji je retko kad bivao stavljan pod znak pitanja, cilj seksualnosti, to jest njegova prirodna svrha jeste stvaranje potomstva. Ta besmislena i opasna dogma predstavlja razlog veličanja porodice, gledanja na brak kao na svetinju, odbijanja da se priznaju seksualni zahtevi koje pubertet sa sobom donosi, zabrane seksualnih odnosa pre sklapanja braka ili seksualnih odnosa izvan braka, i, naposletku, zabrane vršenja pobačaja.

Seksualni život adolescenata

Mišljenje da adolescenti mogu osećati seksualni prohtev smatra se moralno neprihvatljivim. Pre Frojda,

---

propisa koji ga održava dotrajalim, ili pak treba da bude prilagođen stvarnom stanju stvari. Čitaocu koji želi više da se obavesti o ovom pitanju biće od koristi studija Danijela Gerena *Kinsey et la sexualité,* u kojoj je pregledno analizovana većina podataka dobijenih u toku tog ispitivanja, i koja je preštampana u knjizi *Essai sur la revolution sexuelle* (op. cit.).

niko se uopšte nije osvrtao na seksualnost deteta: ona se »budila« u pubertetu, ali se ostvarivala tek u braku. Devojka je morala da ostane nevina do dana sklapanja te najsvetije veze koja će joj dati pravo da postane predmet seksualnog prohteva jednog čoveka (kome će čitavog života ostati potčinjena i kome će roditi decu), ali joj pri tom neće priznati pravo da sama poseduje nezavistan seksualni život. U kritici koju je izložio u svojim *Rukopisima iz 1944. godine,* Marks je dao nezaboravan opis te situacije:

> »Gledanje na ženu kao na plen i kao na predmet koji služi zadovoljavanju kolektivne požude izražava beskrajno srozavanje kojim čovek biva zahvaćen onda kada postoji samo za sebe, jer tajna koja se krije u odnosu čoveka sa njegovim bližnjim dobija svoj nedvosmisleni, presudno značajni i otvoreni izraz u odnosima između muškarca i žene i u načinu na koji se pristupa tim prirodnimi neposrednim generičkim odnosima.«

Deci se još od malih nogu usađuje osećanje straha i krivice u vezi sa svim onim što se tiče seksualnosti, i to osećanje odigraće kasnije presudnu ulogu u nastanku neurotičnih poremećaja.

Nepoznavanje pravih seksualnih nagona, njihove prirode i njihovih zahteva predstavlja sastavni deo represivnog sistema vaspitavanja. Iz tog neznanja proističu strah od seksualnosti, nesposobnost mladog bića

da se suoči sa zahtevima libida, i osećanje zebnje.[13] To potiskivanje seksualnih želja predstavlja kod adolescenata uslov da se ostvari njihovo potčinjavanje autoritarnom sistemu, a neuroza se javlja kao njegov neizbežni negativ.

Na svojim predavanjima i razgovorima sa mladim komunistima najpre u Beču, a kasnije u Berlinu, Rajh će svim snagama nastojati da suzbije to osećanje krivice. Kada bi ga mladi ljudi upitali da li su opasni seksualni odnosi među maloletnicima, on bi im, prsnuvši u smeh, davao savet da slušaju glas svojih pravih težnji. Veoma često, dodaje Rajh, to je bilo dovoljno da ih izleči od njihovih neurotičnih poremećaja i da im pomogne da zaborave na bedni i tužni život kojim su živeli. Nepotrebno je naglašavati da je baš zbog toga što je davao takve savete, Rajh malo-pomalo postao ono »čudovište« koje će na sebe navući bes čitave buržoaske štampe.

Tabu devičanstva

U jednoj svojoj čuvenoj studiji Frojd je proučio ona značenja ovog tabua kojih ljudi nisu bili svesni, dok je Rajh otkrio njegovo »ekonomsko« značenje. Ako buržoaski moral dopušta da mladići pre stupanja u brak imaju seksualne odnose sa prostitutkama i mladim radnicama, devojkama se, zauzvrat, takva sloboda

---

[13] U svojim *Studijama iz seksualne psihologije,* Havelok Elis navodi slučajeve nekoliko devojaka koje su izvršile samoubistvo onog dana kada su prvi put dobile menstruaciju, jer ih niko nije bio obavestio o postojanju takve pojave.

ne daje. One moraju ostati nevine sve do venčanja i zabranjeno im je da pre njega bilo s kim stupaju u seksualni odnos. Posledica te zabrane u stvari je dovela do rađanja psihoanalize: baš zbog takvog vaspitavanja, histerija je u doba Šarkoa, Brojera i Frojda mogla da postane »bolest stoleća«. Nije slučajnost što je, lečeći jednu histeričnu devojku, Brojer otkrio osnovno načelo psihoanalize, i što su na početku njegove psihoanalitičke prakse Frojdove pacijentkinje u većini bile histerične žene. I u tim slučajevima neuroza je predstavljala krunu takvog sistema vaspitavanja. Ublažavanje tog strogog načina vaspitavanja i ukidanje te apsolutne zabrane koja je isključivala čak i samu pomisao na seksualnost kod devojaka, doveli su do postepenog iščezavanja histerije. Histerična devojka, čiju je knjigu Šarko trajno sačuvao od zaborava svojim nosografskim opisima, danas se veoma retko može sresti.

Ta neophodnost da devojka sačuva nevinost do dana venčanja zahteva ustrojavanje čitavog jednog represivnog sistema koji ima zadatak da zaštiti od svake »opasnosti«. Ona će biti vaspitavana tako da ništa ne sazna o seksualnosti i o funkcionisanju sopstvenog tela, kao što je to još Havelok Elis podvukao, a uz to će biti držana tako da joj se nikad ne pruži prilika za susret nasamo sa muškarcem. I najzad, misao o seksualnosti kod nje će se uvek vezivati za misao o braku i rađanju dece.

Zabraniti devojci da izrazi opravdani zahtev za seksualnim životom, znači unapred obezbediti njeno potčinjavanje mužu, znači jemčiti mu da ona neće doći u iskušenje da stupi u seksualni odnos sa nekim drugim muškarcem, čak i ako njen intimni život u

braku predstavlja pravi pakao ili potpuni neuspeh. Pošto ona predstavlja samo plen polnog prohteva čoveka za koga se udala, on će za nju postati apsolutna norma njene sreće. Ako u braku ne bude srećna, ona će svoju nezadovoljenu seksualnost uvek moći da sublimiše vaspitavajući svoju decu.

Brak

On je glavna institucija buržoaske porodice i, barem za ženu, predstavlja jedini i apsolutni okvir njenog seksualnog života. On pretvara ženu u muževljevu robinju, u predmet njegovog zadovoljstva, ili pak, u najboljem slučaju, u bezbrižnu i smešnu »lutkicu« poput one žene koju je Ibzen ovekovečio u svojoj čuvenoj drami *Lutkina kuća*. U ekonomskom pogledu, on dovodi ženu u potpuno zavisan položaj prema mužu, kome zakon jemči za njenu vernost i njenu večnu ljubav. Muževljeva muškost najpotpunije se iskazuje u defloraciji, koja predstavlja zakoniti uslov za ostvarivanje telesnog spajanja supružnika. Dosada koja proističe iz tog hipertrofiranog odnosa između žene i muža, gura ovoga u naručje javnih žena, u čijem društvu on nalazi neophodnu odušku svojim seksualnim prohtevima, kao što to podvlači buržoaski sociolog Helmut Šelski.[14] Otužni i preživeli sentimentalni stav koji dostiže vrhunac u upečatljivim slikama »bračne sreće«, »porodičnog života« i »domaćeg ognjišta« predstavlja ideološki dodatak koji treba da prikrije svu bedu ove institucije. Čedno ženino ponašanje izvan

[14] *Sociologie de la sexualité*, Gallimard, *Idées*.

bračnih okvira i njena vernost mužu krunišu njen »predbračni devičanski život«. Sasvim je izvesno da su, kao što je Rajh to istakao, ova tri zahteva na početku bila uslovljena bitnim ekonomskim razlozima. Ženina čednost predstavljala je za onog koga su stari Rimljani zvali »pater familias« jedino jemstvo da je on otac rođenog deteta. »To je jedino jemstvo kojim raspolažemo da smo odista očevi svoje dece i da radimo i mučimo se za svoju put i krv«, pisao je Gruber, nemački stručnjak za seksualnu higijenu, u svojoj knjizi *Hygiene des Geschlechtslebens*.[15] Ta vernost neophodna je zbog toga što po zakonu očevu imovinu nasleđuju njegova deca. S druge strane, čedni život kojim devojke iz građanske klase žive pre svoje udaje lišava mladića iz njihove klase ljubavnih partnerki i primorava ih da stupaju u seksualne odnose sa javnim ženama ili mladim radnicama. O toj temi Bertold Breht je napisao nekoliko surovo istinitih popularnih pesama koje je trebalo da se pevaju na pozornici prilikom izvođenja nekih njegovih komada:

Osećali su kako im se duša od milja topi
On je mislio: ona je moja
Ljubavni plam njihov u tami se razbuktavao
Ona je mislila: samo smo nas dvoje na svetu ovom
On je u čelo poljubi
Jer stvarno je poštena bila
I takva, bogme, htela da ostane
. . . .
Da je oskrnavio ne bi

[15] Navod preuzet iz Rajhove knjige *La Révolution seyuelle*, pp. 74—75.

On ode kod kurve
A ova ga nauči znanju svakojakom ...

Bertold Breht
Malograđanska svadba

Ova Brehtova satirična pesma je, na žalost, isuviše istinita. Iz monogamijskog braka rađa se preljuba, a čedni način života devojaka dovodi do javljanja prostitucije; i preljuba i prostitucija postale su institucije koje buržoaziji nimalo ne smetaju, kao što je to Marks primetio u *Manifestu Komunističke partije.* To je neizbežna posledica slobode koju buržoazija daje svojim sinovima, a uskraćuje svojim kćerima.

Prostitucija i vanbrični odnosi

Kao što smo već videli, prostitucija je institucija koja nimalo ne smeta buržoaziji, jer ona muškarcu priznaje pravo na slobodu koje ženi uskraćuje. Iako se zvanično osuđuje, ona u stvari predstavlja neophodni potporanj buržoaske seksualnosti koja se svakog časa izvrgava u bestijalnost i u preživeli sentimentalizam.

U ružičastim bojama prikazivani seksualni život u braku, koji se svodi samo na zadovoljavanje muž-jakovih nagona, ubrzo rađa monotoniju: žena se miri sa njom, a muž beži od nje idući kod javnih žena i odajući se preljubi. Uprkos ovim činjenicama, nijedan reakcionarni seksolog ne priznaje te protivrečnosti.

Ovu pojavu dobro je proučio Helmut Šelski u svojoj knjizi *Seksologija seksualnosti,* iako mi nikako ne prihvatamo njegove zaključke: on priznaje da je

prostitucija neophodna kao potporanj života u porodici, i teorijski je opravdava polazeći od braka, a uz to i potpuno pogrešno tvrdi da značaj seksualnih komponenata opada u modernoj kulturi. Pošto je najpre podvukao činjenicu da se u gradovima prostituciji odaju većinom siromašne devojke iz radničkih porodica, on sasvim ozbiljno kaže:

> »Tako u epohi kapitalizma ljubav za novac dobija izvesno ,komercijalno' obeležje, ali i dalje ostaje predmet strogo društvene moralne osude, ne samo pod uticajem hrišćanskog morala, već i zbog toga što su u shvatanju ljubavi koje ispoljavaju pripadnici građanske klase ponovo procvetali idealizam i romantizam.«[16]

Seksualni odnosi izvan braka predstavljaju dopunu prostituciji. Poslednjih godina nemačko pravosuđe priznalo je da postoji izvesna kategorija osoba, »koje često stupaju u razne vrste seksualnih odnosa i zasnivaju različite seksualne veze«, i čije seksualno ponašanje predstavlja prelazni oblik između povremenih vanbračnih seksualnih odnosa i institucionalizovane prostitucije.

Pobačaj

Iako ga zabranjuju i moral i zakoni, on se često vrši u povoljnim ili nepovoljnim uslovima, u zavisnosti od materijalnog stanja žena koje se na njega odlučuju.

---

[16] *Op. cit.*, p. 78.

To je, bez sumnje, bio jedan od lajtmotiva kroz koje je Rajh najžešće kritikovao ondašnje stanje stvari u toj oblasti: on je neprestano tvrdio da je sramno što je pobačaj zabranjen ženama koje zbog slabog materijalnog stanja ne žele da uvećaju svoju porodicu. Pošto je niz godina proveo delujući kao lekar i aktivist u bečkim i berlinskim radničkim predgrađima, Rajh je bio očevidac tih očajnih situacija. Zvanično se priznavalo da se svake godine vrši nekoliko stotina hiljada pobačaja i da svake sedmice desetine žena umire od posledica pobačaja, a da pri tom zakonski propisi ipak nisu bili nimalo izmenjeni. Iz kojih je razloga bila donesena ta zabrana? Da li iz razloga moralne prirode? Ne, odgovara Rajh, već pre svega iz ekonomskih razloga: buržoazija i kapitalistički sistem zabranjuju pobačaj jer bi on mogao lišiti kapitalističko društvo siromašne radne snage koja mu je potrebna, nezaposlenih, i, najzad, ljudi koji će ginuti u ratu braneći ga.

Fabrički radnici, lica bez posla, mladi ljudi koji će služiti kao »topovska hrana« — eto to su neminovno postajala ta prekobrojna proleterska deca.

Delujući kao aktivist u organizacijama Komunističke omladine Nemačke, Rajh će povesti brojne akcije širokih razmera radi seksualnog prosvećivanja mladih, radi širenja kontraceptivnih sredstava i smanjivanja opasnosti i broja smrtnih slučajeva do kojih su dovodili u potpuno nehigijenskim uslovima tajno vršeni pobačaji. To je, bez sumnje, bio jedan od najkorisnijih poslova koje je on obavljao u razdoblju kada je delao kao komunistički aktivist.

*

* *

Pojmljivo je što je tom svojom radikalnom kritikom kapitalističkog društva, njegovog morala i njegove ideologije Rajh navukao na sebe pomamnu mržnju nemačke i austrijske buržoazije, koju je bez uvijanja napadao. Pretili su mu smrću, vređali ga i klevetali. On je postao podozriv svim buržoaskim instancijama: protiv njega su se bili izjasnili Crkva, socijaldemokratija i bečko Društvo za psihoanalizu. I samu Komunističku partiju počela je da brine njegova preterana radikalnost.

Njega, međutim, ništa nije moglo zaustaviti. Putovanja u Sovjetski Savez učvrstila su ga u ubeđenju da treba da nastavi da radi na ostvarivanju cilja koji je sebi bio postavio. Ta njegova aktivnost dostići će vrhunac u Berlinu, gde je osnovao organizaciju SEX-POL. Kako se Rajh u Beču sukobljavao sa sve većim otporima, a kako mu je, s druge strane, nemački radnički pokret otvarao mnogo šire polje za rad, on je septembra 1930. godine napustio Beč i otišao u Berlin.

IV

SEXPOL

JEDNA REVOLUCIONARNA ZAMISAO

Rajh je nekoliko puta boravio u Sovjetskom Savezu da bi se osvedočio koliko je revolucija proširila slobodu svakog pojedinca. U toku tih svojih boravaka u Moskvi održao je nekoliko predavanja na Institutu za neuropsihologiju i razgovarao sa visokim rukovodiocima Komesarijata za narodno zdravlje o mogućnostima izgrađivanja jedne teorije koja bi se mogla primenjivati u predohrani od neuroza. U predgovoru delu *Propast seksualnog morala* Rajh je napisao:

> »Vrativši se iz Sovjetskog Saveza sa ohrabrujućim utiscima, prionuo sam na posao: trebalo je da kroz praktični rad u neposrednom dodiru sa radničkim pokretom proučim politički smisao koji danas ima suzbijanje seksualnog nagona u kapitalističkom poretku.«[1]

On će pokušati da u Berlinu na još radikalniji način nastavi političku akciju koju je započeo u Beču, među radnicima i omladinom. Najzanimljiviju epizodu iz tog perioda predstavlja, bez sumnje, njegov po-

---

[1] P. XIII.

kušaj da stvori jedan masovni pokret, koji bi bio podređen KP Nemačke.

Dok je učestvovao na skupovima koje je Socijalističko udruženje za pomoć i istraživanje u oblasti seksualnog života bilo organizovalo 1929. i 1930. godine.[2] Na trećem međunarodnom kongresu Svetske lige za seksualnu reformu, on je održao predavanje *O seksualnoj bedi radnika*. Jedn odbor te Lige poverio mu je da izradi program seksualne politike. Pre nego što je predao konačni tekst tog programa, Rajh je svoj predlog prvo podneo na uvid grupi lekara komunista iz Centralnog komiteta KP Nemačke, koja ga je gotovo u celosti odobrila. Međutim, pomenuti odbor odbacio je taj predlog zbog njegovog komunističkog karaktera. Tada je Rajh predložio da se osnuje jedna masovna organizacija za vođenje seksualne politike, koja bi se u svom delovanju držala komunističkog programa i nalazila pod nadzorom KP Nemačke.

Tako se rodila organizacija SEXPOL.

Rajh je već septembra 1930. godine, stupio u dodir sa KP Nemačke i berlinskim psihoanalitičarima, koji su njegove teorije prihvatili sa mnogo više blagonaklonosti nego što je to bio slučaj sa bečkim psihoanalitičarima. Rajh je postao član komunističke ćelije nazvane *Crveni blok*, kojoj je pripadao i Artur Kestler.[3] U tom periodu KP Nemačke predstavljala je naj-

---

[2] Ispor. Boris Fraenkel, *Pour Wilhelm Reich, Partisans*, № 32—33 (Maspéro, 1966), i Michel Cattier, *La Vie et l'oeuvre du Dr. Wilhelm Reich* (La Cité, 1969).

[3] Artur Kestler je opisao svoj susret sa Vilhelmom Rajhom i njegovu aktivnost u organizacijama Nemačke komunističke omladine u svom prilogu objavljenom u zborniku *Le Dieu des ténèbres*.

veću komunističku partiju u čitavoj kapitalističkoj Evropi, jer je imala 124.000 članova. Ona je u isti mah bila i najbolje organizovana evropska komunistička partija. Godine koje je Rajh proveo u Berlinu bile su burne godine. Vajmarska republika se s mukom održavala, jer su se u njoj borili za vlast komunisti, socijalisti i nacisti. Nisu bile retke ulične borbe, a noćni upadi nacista u komunističke četvrti u Berlinu često su dovodili do prolivanja krvi.

Rajh je učestvovao na većini komunističkih skupova i posle izvesnog vremena uspostavio je dodir sa radničkom omladinom. Komunistička partija je pokušavala da zaustavi munjeviti uspeh nacista za koje je 1930. godine glasalo 6,500.000 Nemaca, dok su na izborima 1928. godine bili dobili svega 800.000 glasova. To je bio težak poduhvat: u svojoj autobiografiji Rajh je ispričao kako su se svi ti pokušaji završavali neuspehom. Sve je izgledalo podjednako uzaludno — i deljenje letaka i prodavanje novina i organizovanje predavanja. Manifestacije koje je KP Nemačke organizovala u Palati sportova bile su okružene »sibirski ledenom atmosferom«. Rajh je i pored toga sa oduševljenjem učestvovao u svim tim pokušajima, pa je čak bio i pripadnik grupa za samoodbranu koje su komunisti obrazovali zato da bi se suprotstavljale nacističkim jurišnim S. A. odredima. Jula 1931. godine, on se sa tridesetak drugova i drugarica zabarikadirao u prostoriji jedne ćelije berlinske organizacije KP Nemačke da bi pružili otpor odredima S. A. koji su se, prema glasinama koje su kolale po gradu, spremali da izvrše opsadu Berlina: tih trideset aktivista raspo-

lagali su sa tri revolvera i nekoliko kofa sa vodom. Rajh i njegovi drugovi imali su sreće, jer nacisti nisu bili došli.

*

* *

Rajh je, bez sumnje, bio jedini komunistički aktivist koji je umeo da zadobije poštovanje i naklonost radničke omladine. On je još u Beču bio počeo da pokazuje strasno zanimanje za njene probleme i njenu kako materijalnu tako i psihičku bedu. On će u Berlinu za veoma kratko vreme postati njen najčuveniji saborac koji je pokreće na akciju. Najznačajniju epizodu iz njegove borbe protiv represivnog seksualnog morala predstavljao je upravo taj njegov susret sa berlinskom komunističkom omladinom. On je njoj namenio brošuru *Borba omladine za seksualne slobode,*[4] koju je izdao početkom 1932. godine sa pristankom Izvršnog odbora Internacionalne komunističke omladine. Međutim, KP Nemačke stavila je na indeks tu brošuru, koju ćemo kasnije analizovati.

Najviše simpatizera Rajh je bio stekao pre svega među mladim berlinskim radnicima. On je isticao da je neophodno »politizovati seksualno pitanje«, jer mu je ta vrsta borbe izgledala najpogodnija za razbijanje buržoaske ideologije. Seksualnost i prava koja ona podrazumeva moći će da budu priznati tek onda kada budu uništene strukture kapitalističke buržoazije: priznavanje seksualnosti povlači za sobom kritiku kolektivne represije i kolektivnog otuđivanja. Rajh se poduhvatio da objasni psihičke uzroke tog otuđenja

[4] *Der Sexuele Kampf der Jugend.*

i te bede. U svom ogledu *Seksualnost u borbi za kulturu* on je napisao:

> »Tvrdim da današnja omladina mnogo više pati nego što je, na primer, patila omladina početkom ovog veka. U to vreme omladina je još mogla da u potpunosti potisne svoje seksualne želje, dok su danas svi izvori mladalačkog života slobodni. Međutim, današnjoj omladini nedostaje kako društvena podrška tako i strukturalna energija da bi mogla da se napaja sa tih izvora. Ti izvori ne mogu se više zatvoriti, a to nam nije ni namera.
>
> Seksualna kriza kojom je omladina zahvaćena postaje deo krize buržoaskog društvenog poretka uopšte. Ona se, kada je reč o narodnim masama, ne može otkloniti sve dok taj okvir ne bude uništen.
>
> Borbenoj omladini stoji na raspolaganju jedan jedini, veoma nesavršen način da se izvuče iz te teške situacije: ona može delimično da odstrani i prevlada svoju subjektivnu patnju boreći se za potpuni preobražaj društva. Jer problem koji predstavlja seksualni život omladine moći će da bude rešen tek u društvenom poretku za koji se mi borimo.«[5]

Rajh će stoga pokušati da stvori masovni pokret koji će delovati pod nadzorom Komunističke partije

[5] *Op. cit.*, p. 11.

i nastojati da politizuje seksualno pitanje. Posle raskida sa Svetskom ligom za seksualnu reformu, on je, uz saglasnost Centralnog komiteta KP Nemačke počeo da razmišlja o stvaranju tog masovnog pokreta.

*
* *

Tih godina stvorena je organizacija SEXPOL. Kakva je to organizacija? Već početkom 1931. godine Rajh je počeo da stvara organizaciju koju je bio nazvao Udruženje za proletersku seksualnu politiku. Ona je nastavila borbu za predohranu od neuroza, koju je on još u Beču bio započeo. Ta borba je u Berlinu dobila otvoreno politički karakter.

Dok je živeo i radio u Beču, Rajh je shvatio da materijalni i društveni uslovi igraju presudnu ulogu u nastanku neurotičnih poremećaja, i tada je zbog toga optuživao način vaspitavanja dece i represivnu strukturu porodice. Ali ubrzo je uvideo da i sama porodica samo održava postojeći društveni, politički i ekonomski poredak, to jest kapitalistički poredak. Porodica se mogla izmeniti jedino preobražavanjem samog društva.

Rajh je smatrao da će kritikovanjem seksualnog morala i opravdavanjem seksualnih zahteva mladih moći ne samo da se razori ta represivna ideologija, već i »moral« na kome porodica počiva. Tada će biti mogućno učiniti omladinu prijemčivom za revolucionarne ideje.

Rajh nikako nije prihvatao Lenjinovo mišljenje da »seksualna potreba« ne pretstavlja materijalnu potrebu, i da pitanje seksualnosti ima samo drugorazredni značaj: kada bi se radnicima omogućilo da pos-

tanu svesni svoje seksualne frustriranosti, i otuđenosti svog seksualnog nagona, oni bi se time mogli podstaći da na radikalan način postave svoje zahteve koji bi pre ili posle doveli do uklanjanja zakonskih propisa o pobačaju. To bi, najzad, omogućilo da se suzbije ona pornografska industrija koja počiva na seksualnoj bedi i gladi usled kojih se još više produbljuje otuđenost ljudi u kapitalističkom poretku.

Stvaranje takvih organizacija predstavljalo je revolucionaran poduhvat, jer su sve do tada jedino socijaldemokrati ili buržoaski seksolozi u nekoliko mahova pokušali da ostvare neke reforme u oblasti vaspitavanja mladih i seksologije. Prema tome, ta proleterska organizacija trebalo je da odigra jedinstvenu ulogu među radnicima i izvrši ogroman uticaj na njih, a to bi opet omogućilo uspešno suzbijanje uticaja Crkve i buržoaske porodice, koja je predstavljala njenu neophodnu ideološku dopunu, i, naposletku, vezivanje emancipacije proletarijata za Revoluciju.

Rajh je bio odlučio da ujedini u jednu organizaciju udruženja koja su se u Nemačkoj borila za ozakonjivanje pobačaja i usvajanje jednog programa za vođenje seksualne politike. On je predložio jedan osnovni program koji je KP Nemačke prihvatila. Na kongresu održanom u Diseldorfu 1931. godine, osam udruženja prihvatilo je pomenuti Rajhov program, pa je tako njihovih 20.000 članova predstavljalo osnovno jezgro SEXPOLA. Ovaj pokret se potom veoma brzo razvio, jer se broj njegovih članova u toku nekoliko meseci udvostručio.

Rajh je delovao kao aktivista pre svega u redovima organizacija komunističke omladine: sa odobrenjem KP Nemačke organizovao je razne mitinge i pre-

davanja među radnicima, postavši tako poznata ličnost u berlinskim, drezdenskim, štetinskim i lajpciškim fabrikama. Uskoro je organizacija SEXPOL prodrla i u rurske fabrike, pa se tada dogodilo nešto neverovatno: pod uticajem Vilhelma Rajha, koji je uživao veliki ugled i bio rado slušan i izvan komunističkih krugova, pripadnici Hitlerove omladine i organizacije katoličke omladine pridružili su se akciji komunističke omladine.

U vreme kada je vodio tu akciju za seksualno prosvećivanje, Rajh je napisao i niz članaka i brošura namenjenih kako roditeljima i vaspitačima tako i samim radnicima. SEXPOL je postigao toliki uspeh da je naposletku počeo da zabrinjava nemačku policiju, a malo zatim i rukovodioce KP Nemačke, koji su počeli da zaziru od sve većeg ugleda koji je Rajh sticao među komunističkom omladinom, i to utoliko pre što je on oštro kritikovao politiku Komunističke partije, optužujući je da se zaglibljuje u parlamentarizam i buržoasku birokratiju. Do prvog veoma značajnog sukoba između Rajha i KP Nemačke došlo je posle objavljivanja Rajhove brošure *Borba omladine za seksualne slobode.*

RAJH I ORGANIZACIJA KOMUNISTIČKE OMLADINE NEMAČKE

Radikalno postaviti pitanje seksualne represije, značilo je razotkriti mehanizme kojima se služi ideologija koja je održava, i u isti mah izložiti u najopštijim crtama osnove jedne naučne teorije seksualnosti.

Rajh je u nekoliko mahova bio nagovaran da napiše jednu knjigu za omladinu, i to posebno za radničku omladinu. On je napisao tekst za tu knjigu i rukopis podneo na uvid rukovodiocima osnovnih organizacija SEXPOLA,[6] tražeći od njih da mu saopšte svoje sugestije. Potom je svoj rukopis preradio i njegovu konačnu verziju podneo na uvid rukovodiocima organizacije komunističke omladine koji su je odobrili. Bilo je još neophodno da se iz Moskve dobije dozvola za objavljivanje tog teksta, pa je stoga rukopis bio poslat u Kremlj, odakle je, pošto je proučen, bio vraćen u Berlin sa vrlo pohvalnim sudom o njegovoj vrednosti. Pre nego što će ga predati u štampu, rukovodioci KP Nemačke (u Moskvi je bila izražena želja da Rajhov tekst izda partijsko izdavačko preduzeće) zatražili su od Rajha da u njemu izvrši izvesne izmene. On je to učinio, ali i pored toga marta 1932. godine knjiga još nije bila izdata. Tada je Rajh osnovao SEXPOLVERLAG i sâm izdao svoj rukopis. U toku nekoliko sedmica bilo je prodato četiri hiljade primeraka.

Ta knjiga svakako zaslužuje da bude temeljno razmotrena. Ona, bez sumnje, najupečatljivije ilustruje borbu koju je Rajh vodio u organizacijama Komunističke omladine Nemačke i uticaj koji je on na nju izvršio.

*

* *

[6] Ispor. ono što o tome kaže Mišel Katje u knjizi *La Vie et l'OEuvre du Dr. Vilhelm Reich, op. cit.,* pp. 157—158.

Smisao te brošure ne bismo mogli da shvatimo ukoliko je ne bismo ponovo uklopili u njen istorijski kontekst. Razume se, mnogo štošta od onga što je Rajh u njoj rekao danas više ne zvuči stvarno revolucionarno kao u vreme kada je ta brošura bila objavljena: tada je predstavljalo nečuvenu hrabrost govoriti otvoreno pred omladinom o problemu pobačaja, kontracepcije i seksualnog zadovoljstva. Uprkos tome, treba priznati da čak ni danas ne postoji nijedno delo, koje bi se moglo uporediti sa ovim Rajhovim. Objavljivanje takve knjige na samom početku uspona nacionalsocijalizma predstavljalo je neviđen izazov.

Taj spis jedinstven je po tome što ga je njegov autor napisao za mlade radnike. Rajh je neosporno imao dar da piše tako da radnici mogu da ga shvate, govorio je njihovim jezikom i odlično poznavao njihove teškoće i težnje. Njegov tekst nosi i politički pečat vremena u kome je napisan: tih godina Rajh je još verovao da Sovjetski Savez predstavlja ovaplоćenje ideala socijalizma, jer nije znao za pustoš koju je prouzrokovao staljinizam. Rajh se obratio radničkoj omladini upravo zato što je kapitalistički sistem nju najteže pogađao, i zato što je ona uz to bila i pokretačka snaga u radničkoj klasi, koja je najbolje mogla da shvati smisao Frojdove kritike represije seksualnosti.

Analizovaćemo osnovne ideje ovog teksta (njegov francuski prevod objavljen je bez dozvole autorovih naslednika) koji zaslužuje da ga pažljivo pročita svako ko rađanje frojdmarksizma smatra pojavom koja je dostojna pažnje.

Rajh najpre pristupa kritikovanju otuđenog rada. Sama po sebi, ta kritika nije nova: na nju naila-

zimo na svakoj stranici *Kapitala*, a isto tako i u Lukačevim radovima. Ipak, Rajhova originalnost sastoji se u tome što on tu kritiku povezuje sa seksualnošću. Herbert Markuze će kasnije, u svom delu *Eros i Civilizacija*, razraditi i produbiti tu tezu.

Rat, besposlica, beda, fašistička strahovlada i privredne krize predstavljaju neizbežne pratioce kapitalističkog sistema.

Rajh žigoše kao mistifikacije sve ideologije koje propovedaju isključivo rad: nije tačno da se život ostvaruje samo u radu, i da se može opravdati pomamni rad koji se od radnika zahteva. Iracionalnost institucija povlači za sobom opštu nesreću. Milioni ljudi nikada neće da žive srećni i slobodni, jer moraju da prodaju svoju snagu da bi mogli da se prehrane.

U teorijskom pogledu, ove Rajhove analize nisu donele ništa što bi bilo potpuno novo, već su predstavljale nastavljanje, ponavljanje analiza svih klasika marksizma koje je Rajh pročitao i asimilovao u Beču i Berlinu, ali je sama zamisao da se ta kritika neumorno izlaže pred radnicima predstavljala najpouzdaniji način da se oni podstaknu na akciju. U tim analizama mnogo je originalnije Rajhovo bezuslovno odbijanje da život definiše radom; u to vreme marksisti su obično zastupali tezu da se život definiše radom, jer nisu ni pomišljali da stave pod znak pitanja večno važeću jednačinu život = pomamni rad. Istorijski značaj Hegelove *Fenomenologije duha* sastoji se, bez sumnje, kao što je to Marks istakao u svojim *Ranim radovima*, u tome što je Hegel definisao čoveka kao generičko biće, i što je rad povezao sa samim proizvođenjem svesti. Ali Hegel, kao što je Marks već bio zapazio, govori samo o apstraktnom i umnom radu.

Nikako nije očigledno da radnik može da se prepozna u radu koji obavlja u fabrici, i koji predstavlja sinonim za gubitak sopstvene ličnosti, za otuđenost. Nastavljajući kritiku koju je Marks izložio u svojim radovima i nagoveštavajući kritiku koju će Herbert Markuze izneti u svojim delima, Rajh je osudio tu ideologiju koja propoveda samo mukotrpni i istrajni rad: besomučno radeći ljudi se, u stvari, lišavaju pravog života. U svetu u kome rad zauzima glavno mesto, život i sloboda nemaju više nikakvog smisla.

Taj otuđeni rad danas predstavlja jedinu realnost za koju radnik zna, jer on više nema nikakav lični život. Politizovati seksualno pitanje značilo je, po Rajhovom mišljenju, potkopati temelje takvih ideologija. Lukač je lepo pokazao da ideologija ne predstavlja samo plod privrednog ustrojstva društva, već i uslov koji omogućava njegovo funkcionisanje. Tu ideologiju Rajh je najžešće napadao kad se obraćao mladim berlinskim radnicima. Rad nije ono što je najvažnije u životu svakog čoveka. Nadnica omogućava radniku samo bedan opstanak: on živi na rubu sopstvenog života i sopstvenih mogućnosti, jer su mu uskraćena sva stvarna zadovoljstva u životu. Kao što X. piše u svom predgovoru delu *Borba omladine za seksualne slobode* »najmanje zajemčena nadnica u svim profesijama predstavlja samo karikaturu te stvarnosti u tobožnjem društvu izobilja«. Radnikov život predstavlja dugi niz dužnosti, prinuda, odricanja i neizvesnosti, lanac nevolja od dana rođenja pa sve do smrti.

Sasvim je očigledno da se Rajhova slika položaja u kome se tada nalazila nemačka radnička klasa ne sme odvajati od vremena i sredine na koje se odnosila. Kao što je to Markuze pokazao u svom delu *Jednodi-*

menzionalni čovek,[7] mehanizmi kojima se danas može objasniti integrisanost proletarijata u svetu razvijenih industrijskih društava neuporedivo su složeniji, ali najveći deo onoga o čemu je Rajh govorio i dan-danas postoji u mnogim zemljama i u mnogim delovima stanovništva: dovoljno će biti da sintagmu »nemački radnik« zamenimo sintagmom »alžirski radnik« ili »strani radnik«, pa da odmah uočimo koliko se današnji položaj tih radnika podudara sa Rajhovim opisom položaja nemačkog radnika 1932. godine. Život u jevtinim, serijski izgrađenim stanovima ne razlikuje se danas mnogo od života koji je Rajh upoznao u berlinskim siromašnim četvrtima.

Stoga je Rajh preduzeo da razotkrije mehanizme kojima se služi represivna kapitalistička ideologija: seksualni moral, lažni liberalizam, ideologija besomučnog rada. On je isticao ne samo materijalnu, već i psihičku bedu proleterskih masa, obraćao se mladim radnicima (među kojima su većinu činili komunistički aktivisti), što je takođe imalo veliki značaj, jer je, po Marksu, cilj komunističkog učenja da potlačenost učini još nepodnošljivijom time što će radnike učiniti svesnim svoga položaja. Da bi ga oni razumeli, Rajh je izabrao da im govori o jednom bitnom pitanju, to jest o pitanju postizanja sreće u životu.

Seksualnost predstavlja jednu od najvažnijih komponenata sreće. Međutim, svojom ideologijom i svojim zakonima kapitalističko društvo gotovo potpuno onemogućava ogromnoj većini ljudi da dožive sreću. Tu temu Rajh će neumorno razrađivati da bi u radničkoj omladini probudio revolucionarnu svest.

---

[7] *Op. cit.*

»Neizmerna je seksualna beda u kojoj živi današnja omladina. Najveći deo seksualnog života odigrava se u potaji, ne uspevajući da se javno ispolji, pošto postojeći uslovi to ne dopuštaju. Što stvari tako stoje, odgovorna je i naša seksologija, bilo zato što iskrivljuje činjenice, bilo zato što izbegava da se suoči sa onim što iz njih proističe, ukoliko se čak sa uživanjem ne prepušta humanitarističkim jadikovkama nad bedom i ganutljivoj frazeologiji; prema tome, postaje jasno da se ona ne usuđuje da na bilo koji način povredi zakon i tako se izloži opasnosti da je državni tužilac optuži za kršenje zakona.«[8]

Pošto je žigosao otuđenost koja nastaje kao posledica *besomučnog rada*, Rajh usmerava svoju kritiku na seksualnu bedu radnika, a posebno mladih ljudi:

»Mi želimo da iznesemo činjenice koje pokazuju da se čitav problem omladine postavlja drukčije nego što se to obično misli, i da se on ne svodi na devizu: ili ćete živeti moralnim životom i uzdržavati se od seksualnih odnosa, ili ćete, u protivnom, postati seksualno izopačene osobe, već na devizu: zdrav ili nezdrav seksualni život.[9]

---

[8] *La Lutte sexuelle des jeunes*, p. 32.

[9] *Ibidem.*

Rajhu se činilo da problem seksualnih odnosa u mladosti i stav koji postojeći društveni poredak prema njima zauzima predstavlja središnji problem. Po njegovom mišljenju trebalo se boriti u isti mah protiv brojnih vidova lažnog morala koji je propovedao uzdržavanje od polnih odnosa, i protiv pornografskih publikacija koje su, isto toliko koliko i buržoaski moral, trovale omladinu. Mladi nemački radnici ne treba da moljakaju da im se prizna pravo na slobodan seksualni život; oni treba da se bore za njega.

Ovakva tvrđenja izazvala su, razume se, burne reakcije među radnicima, i Rajhu je bilo to dobro poznato. Sasvim je razumljiv uspeh koji je on postigao u organizacijama Nemačke komunističke omladine.

Ovo Rajhovo delo predstavlja ne samo kritiku otuđenog načina življenja, rada i polnog života u onom vidu koji dopušta buržoaski moral, već i pravu mladima dostupnu »seksološku raspravu«. Rajh je u njoj dao iznenađujuće jasnu i preciznu, i u isti mah iskrenu naučnu analizu seksualnosti. O građi polnih organa i oplođavanju u toj raspravi se govori kao o običnim pitanjima koja se mogu proučavati u gimnaziji, kao što se uči o radu mišića, ili o mehanizmu čula vida. To je bio prvi slučaj da se jedan lekar, seksolog i psihoanalitičar poduhvatio tog izvanredno važnog posla — seksualnog prosvećivanja.

Pitanju pobačaja Rajh je u svojoj knjizi posvetio posebno poglavlje: on u njemu izlaže opasnosti koje su sa njim skopčane, i društvene i ekonomske razloge zbog kojih je on zabranjen u kapitalističkim zemljama:

> »Ako u kapitalizmu ima više radnika nego radnih mesta, to jest ako u njemu

> stalno ima nezaposlenih radnika koji traže neki posao, kapitalist onda može utoliko lakše da smanji nadnicu zaposlenim radnicima (...) Pored toga, kapitalističke zemlje vode među sobom ratove za osvajanje novih teritorija na kojima bi mogle da prodaju višak svoje proizvodnje (...) Da bi se vodio rat, potrebna je topovska hrana, to jest milioni radničke dece koja su se rodila u bedi i nemaštini, da bi kasnije poput zečeva bila pobijena na »polju časti«.[10]

U kapitalističkim zemljama proizvodnja dece je isto toliko neophodna koliko i proizvodnja uglja i čelika, jer predstavlja jedan od sastavnih delova njihove ekonomije.

Priznajući opravdanost pobačaja i neophodnost menjanja zakonskih propisa o njemu, Rajh ipak upozorava i na sve opasnosti koje su sa njim skopčane. Lekarima koji rade u siromašnim gradskim četvrtima i predgrađima velikih industrijskih gradova poznata su ponedeonička jutarnja krvarenja, jer je dugo jedini dan odmora služio za obavljanje pobačaja i to u užasnim higijenskim uslovima. Da bismo mogli da zamislimo tu zlosrećnu, patnjom i smrću ispunjenu stvarnost, dovoljno će biti da pročitamo nekoliko Van der Meršovih romana.

Buržoaska seksologija nije, uostalom, ni pokušavala da prikrije činjenice: ako je verovati nemačkim statistikama iz tog perioda, na 1,000.000 izvršenih pobačaja dolazilo je 20.000 smrtnih slučajeva usled in-

[10] *Op. cit.*, p. 43.

fekcije, između 60.000 i 80.000 teških povreda, i 8.000 uhapšenih žena. Ove brojke govore same za sebe, pa im stoga nije potreban nikakav komentar.

Februara 1931. godine, grupa komunističkih poslanika u Rajhstagu predložila je da se ukinu članovi zakona koji se odnose na pobačaj, ali je socijaldemokratska poslanička grupa glasala protiv predloga komunista. Da su se socijaldemokrati i komunisti bili ujedinili, taj zakon bi bio izglasan. Duboko ogorčen ovim skandaloznim postupkom socijaldemokrata uoči samog dolaska nacista na vlast, Rajh je odao priznanje Sovjetskom Savezu, gde je u to vreme svaka žena imala pravo na pobačaj sve do trećeg meseca trudnoće. Ali staljinistička reakcija negativno će se odraziti i na te zakonske propise: za vršenje pobačaja ponovo će biti predviđeni veoma strogi uslovi.

Situacija u Nemačkoj bila je katastrofalna: 1931. godine 75% finansijskih sredstava namenjenih dečijoj zdravstvenoj zaštiti bilo je blokirano u 20 berlinskih četvrti. 1. jula iste godine budžet za dečije dodatke bio je smanjen za 206 miliona maraka, a dodatak nezaposlenim radnicima ukinut. Razumljivo je što je u takvoj bedi veliki broj radnika sve svoje nade počeo da polaže u novu nacističku partiju.

U svom daljem izlaganju, Rajh se zalaže za primenu kontracepcije. On nastoji da naučno prikaže činjenice, a ne zaglibljuje se u preživelom i smešnom sentimentalizmu, toj ideološkoj dopuni buržoaske seksualne pobede. I najzad, on se vraća analizi samih seksualnih odnosa i značenja koje oni imaju u životu svakog pojedinca, ponavljajući u sažetom vidu svoje dobro poznate stavove iz dela *Funkcija orgazma,* čiju smo okosnicu već videli kada smo govorili o polemici

između Rajha i Frojda. On pokazuje da zabrana seksualnih odnosa pre sklapanja braka predstavlja izvanredno sredstvo za potčinjavanje mladih ljudi autoritarnoj i patrijarhalnoj porodičnoj strukturi. Kukavna romantična osećanja kojima se okružuje brak i bračna veza predstavljaju samo ideološki dodatak. I u *ovom* slučaju religija i moral veoma brzo preuzimaju ulogu represivnih ideologija u kojima one često predstavljaju ono nepromenljivo jezgro.

Rajh podvlači da seksualnost nikako ne predstavlja nekakvu »tajnu«: to je prirodna aktivnost čiji cilj nikako nije stvaranje potomstva.

> »Muškarac i žena se vrlo retko telesno spajaju sa svesnom namerom da stvore dete. Uprkos toj činjenici, Crkva, buržoaska škola i nauka žele da nas ubede da ne postoji seksualni odnos bez želje za stvaranjem deteta. Da je ta tvrdnja tačna, čovečanstvo bi u današnjoj ekonomskoj bedi zacelo odavno izumrlo, i to dok bi se smenile dve ili tri generacije.«[11]

Svim mladim radnicima kojima se obraćao Rajh je savetovao da u svom seksualnom životu odbace sva sputavanja koja nameće buržoaski moral. Sada nam postaje jasno zašto su Rajhu kasnije prebacivali da je podsticao omladinu da se oda razvratu, dok je on, u stvari, samo pokušavao da je izvuče iz neurotične bede u kojoj je živela. Ovakve rečenice svedoče o zaista izuzetnoj hrabrosti:

---

[11] *Op. cit.*, p. 73.

»Veoma često se događa da pre nego što pronađu partnera koji im odgovara, tragajući izvesno vreme za njim u svojoj sredini, mladić ili devojka stupaju u polne odnose sa ovom ili onom osobom i potom nastavljaju da ga traže. Ne postoji ama baš nikakav razlog da se to traganje odbaci, jer shvatanje po kome se već na prvi pogled može prepoznati partner koji odgovara ne razlikuje se mnogo od klerikalnog i buržoaskog ubeđenja da mlada osoba prvo treba zauvek da se veže sa drugom osobom pred oltarom, pa tek onda da stekne pravo da je telesno upozna, čak i ako se u 99% slučajeva tako zatvorenih očiju kupuje mačka u džaku!«[12]

*

* *

Razumljivo je što je ovakvim delima Rajh navukao na sebe divlju mržnju buržoaskih moralista, vaspitača i seksologa, koji su mu stalno prebacivali da kvari omladinu. Njegova težnja da »politizuje seksualno pitanje dajući mu vid zahteva za priznavanjem prava na sreću« ubrzo će uneti nemir i među same rukovodeće kadrove KP Nemačke.

Decembra 1932. godine oni su zabranili rasturanje Rajhovih knjiga u omladinskim udruženjima. Rukovodioci SEXPOLA zatražili su da im se objasni ta zabrana, a članovi jedne berlinske sekcije organizacije SEXPOLA čak su postavili zahtev da rukovodioci organizacije Komunističke partije za kulturu odmah

---

[12] *Op. cit.*, p. 73.

podnesu ostavke. Rajhu su prebacivali da vrši suviše veliki uticaj na organizacije komunističke omladine, jer su one zaista slušale još samo njega.

Ubrzo je njegov položaj postao neodrživ, ali nije bilo lako isključiti ga iz partije bez objašnjenja. Stoga su pokušali da ga iz nje postepeno odstrane. On će uskoro biti konačno isključen iz KP Nemačke, a gotovo istovremeno i iz Međunarodnog udruženja za psihoanalizu. Razlozi ova dva isključenja zaslužuju da ih se podsetimo.

DVA ISKLJUČENJA

1. *Isključenje iz KP Nemačke*

Rajhovo političko angažovanje bilo je iskreno i potpuno. Za nekoliko godina on je postao jedan od najvatrenijih a i najpoznatijih komunističkih aktivista. Bečki i berlinski radnici, a naročito komunistička omladina bili su oduševljeni ovim psihoanalitičarom koji je prvi ozbiljno shvatio njihovu bedu i pokušao da izmeni njihov stvarni život. S druge strane, Rajha je sve činilo bliskim komunističkoj partiji: žigosanje bede kao uzroka neurotičkih poremećaja i njegova kritika kapitalističke ideologije i buržoaskih institucija predstavljali su pravu marksističku analizu. Najzad pošto je Rajh bio poznata i cenjena ličnost, njegovo zvanično pristupanje komunističkoj partiji predstavljalo je značajno jemstvo njenog političkog ugleda.

Kako je moglo da dođe do toga da se Rajh do te mere raziđe sa Komunističkom partijom da naposletku iz nje bude isključen? Izgleda da je za to bilo

više razloga: Rajh je u svojoj kritici izgledao odveć radikalan, hteo je da ide suviše brzo i smerao je odveć daleko. Njegovo žigosanje represivne strukture porodice neposredno je pogodilo veliki broj komunista, a njegov ugled među komunističkom omladinom ispunjavao je rukovodioce nespokojstvom. Najzad, njegova istinska marksistička politička ubeđenja smetala su staljinizmu. Rajh je ukazivao na štete koje je on naneo i izražavao želju da se komunisti i socijalisti ujedine u borbi protiv nacista. 1928. godine Rajh je u Beču osnovao Socijalističko društvo za seksualno istraživanje i prosvećivanje (Sozialistische Gesellschaft für Sexualberatung und Sexualforschung), ali je potom bio izložen tako snažnim pritiscima da je morao da ode u Nemačku. U Berlinu je pristupio KP Nemačke i u njenim redovima nekoliko godina se borio kao aktivist. Ipak, on je i pored toga dolazio u sukob sa partijskim rukovodiocima, jer je njegova kritika izgledala odveć radikalna, a uz to je i veliki broj njegovih stavova bio suprotan zvaničnoj partijskoj politici. Rajh je prebacivao partijskim rukovodiocima zbog njihove verbalne revolucionarnosti i, zabrinuto prateći uspon nacizma, izražavao želju da se sve socijalističke snage ujedine kako bi ga pobedile. Ali u to vreme Staljin od komunista nije tražio da najžešće napadaju naciste, već socijaldemokrate, koje su sovjetski komunisti nazvali socijalnacistima. Tvrđenje da »socijaldemokratija i fašizam nisu antipodi, već blizanci« izazvaće potpuni i konačni rascep u nemačkoj radničkoj klasi, koja će se, umesto da stvori jedinstveni front protiv Hitlera i Nacionalsocijalističke radničke partije Nemačke, podeliti i sama zajemčiti uspeh nacistima.

Najzad, KP Nemačke osudila je i Rajhovu knjigu *Massenpsychologie des Faschismus (Masovna psihologija fašizma)* koja se pojavila 1933. godine. Rajhu je zamereno da je prihvatio neke trockističke teze, jer se usudio da tvrdi kako radnička klasa prolazi kroz fazu oseke. On je imao smelosti i da javno napada birokratski partijski aparat. I najzad, prebacivano mu je da parafrazira Marksa polazeći od Frojda, da želi da polazeći od frojdizma izvrši reviziju marksizma. Zvanični, u ime komunističke ortodoksije izrečeni sud bio je nemilosrdan:

> »Rajh je dosledno išao svojim putem. Prvo je parafrazirao Marksa polazeći od Frojda. Zatim je pokušao da izvrši otvoreno frojdističku reviziju marksizma, a sada hita u pomoć rasulom zahvaćenim socijalfašistima i po ugledu na trockiste pljuje na Komunističku partiju. Revolucionarni radnički pokret izbacio ga je iz svojih redova. On se sada zaglibio onde gde je i morao završiti, u kontrarevolucionarnoj baruštini.«[13]

Ova zaprepašćujuća optužba bila je izrečena 20. aprila 1934. godine u *Nemačkim narodnim novinama,* organu KP Nemačke. Ovakav sud nije se mnogo razlikovao od suda koji će u *Pravdi* kasnije biti izrečen o Markuzeu. Rajh će ubrzo biti isključen iz KP Nemačke. Rukovodstvo SEXPOLA, koje se tada nalazilo u emigraciji, bilo je osudilo stav koji je Kominternina

[13] Navod iz knjige Borisa Frenkela, *Pour Reich, op. cit.*

štampa bila zauzela prema Trockom prilikom njegovog proterivanja u Francusku.[14] Ali najdublji razlog konačnog raskida između Rajha i KP Nemačke predstavljala je Rajhova kritika Sovjetskog Saveza: posle usporavanja pozitivnih procesa i Staljinovog suprotstavljanja njima, on za Rajha više nije predstavljao obrazac socijalizma. Oktobarska revolucija je bila donela krupna ublažavanja raznih ograničenja u oblasti seksualnog morala, a osobito u oblasti zakonskih propisa o braku i o pobačajima. Rajh je nepokolebljivo verovao da ta revolucija nagoveštava slobodniji i srećniji život, što se vidi iz brošure *Borba omladine za seksualne slobode,* koju je bio namenio organizacijama Komunističke omladine Nemačke: ona predstavlja oduševljenu pohvalu Sovjetskog Saveza i onog što je u njemu bilo postignuto.

Ali pod pritiskom Staljinovog birokratskog aparata, strahovlada koja je zavladala posle uklanjanja Trockog sve više je jačala. To više nije bila »divna zora« oslobođenja čoveka, već novi oblik diktature. Staljinizam se pretvorio u karikaturu boljševizma. Uskoro su sve komunističke partije u svetu postale puki pomoćni izvršioci Staljinove politike i diplomatije, čija se funkcija sastojala u tome da opravdavaju interese Kremlja.

1932. godine Rajh je branio Staljina koga nije ni poznavao. On je potpuno iskreno mislio da napadi na Staljina predstavljaju čiste klevete, ali je uskoro nazreo tu kobnu stvarnost staljinizma i žigosao je. Njegovo razočaranje bilo je vrlo bolno. Rajh se odjednom našao potpuno usamljen, on u kome su članovi Ne-

[14] Ispor. Isak Dojčer, *Trocki,* I—III.

mačke komunističke omladine dotad videli svog junaka. Nedela staljinizma zvanično će biti otkrivena tek 1956. godine, mada treba dodati da se samo nekoliko iskrenih komunista, — kakav je, na primer, bio Rože Vajan (Roger Vailland) — usudio da ukaže na razmere počinjenih zločina i zvanično izrazi svoje neslaganje sa politikom Sovjetskog Saveza.[15] Staljinizam je, bez sumnje, najviše pozledio one koji su najviše voleli život. Nije nimalo slučajno što su se Rajhov i Vajanov stav i u ovom pitanju poklopili.[16]

Uskoro će Rajhova dela biti stavljena na indeks u komunističkim organizacijama. Decembra 1932. godine partijski listovi otvoreno su ga napali objavivši u isti mah odluku o zabrani rasturanja njegovih spisa

[15] Ispor. François Bott, *Les Saisans de Roger Vailland,* Grasset, 1969.

[16] Ispor. osobito tekst Rože Vajana »Vraćam se iz Moskve« *(Ecrits intimes,* 5 juin 1956, Gallimard, 1969, p. 484.), iz koga ćemo navesti samo jedan odlomak:

»Prilikom mog dolaska u Moskvu, pre petnaest dana, Staljinov kip još se nalazio u velikom predvorju pristanišne zgrade na aerodromu. Na dan mog odlaska on je još bio tu, ali prekriven belom navlakom. Uskoro će ga odatle odneti. Radnici će ga čvrsto vezati uzlovima i zatim podići pomoću čekrka.

Voleo sam čak i Staljinove navike u govoru. Pošto bi postavio prve premise za neko rasuđivanje, rekao bi: »Da nastavimo«. To sam obožavao. Ali kada sam se vratio kući, morao sam da skinem njegov portret koji je na zidu visio iznad mog pisaćeg stola: da sam ga ostavio, to bi značilo da sam se izjasnio protiv onih koji tamo nastavljaju da grade svet koji je on počeo da gradi, a za one koji, ovde ili na nekoj drugoj strani, teže uspostavljanju tiranije.

Nikad više neću staviti portret jednog čoveka na zid u svojoj kući.«

u komunističkim organizacija. Nešto kasnije, on će biti isključen iz partije. Sa tim isključenjem ugasila se jedna beskrajno velika nada. Rajh se nikada nije oporavio od tog poraza, a ni KP Nemačke.

U drugom delu ogleda *Povodom socijalističkog prestrukturisanja čoveka,* objavljenog 1935. godine, Rajh je napisao:

> »Mnogo štošta nije više istina iako je nekada bilo istina. Vidimo kako se u Sovjetskom Savezu u okviru opšteg povratka autoritarnim načelima društvenog reda, ukidaju i tekovine seksualne revolucije.«[17]

On će uskoro otvoreno napasti Sovjetski Savez.

2. *Kritika Sovjetskog Saveza*

Sada nameravamo da razmotrimo:

1⁰ Pokušaj uvođenja novog načina života u Sovjetskom Savezu posle oktobarske revolucije;

2⁰ Smisao koji mu je Rajh pridavao; i

3⁰ Staljinovu reakciju i kasniju Rajhovu političku evoluciju.

Pre nego što pokušamo da shvatimo smisao Rajhove kritike Sovjetskog Saveza u doba Staljinove reakcije, neophodno je da u glavnim crtama prikažemo prve reforme koje su u toj zemlji bile izvršene posle oktobarske revolucije. Knjiga *Die Sexualität im Kulturkampf,* koju je Rajh napisao 1936. godine, a 1944. godine ponovo objavio na engleskom pod naslovom

[17] Predgovor, str. XV.

The Sexual Revolution dobrim delom govori o neuspehu reformi izvršenih u Sovjetskom Savezu i o Staljinovom kočenju društvenog razvoja.

Tu revoluciju koja je u oblasti morala bila izvršena posle oktobarske revolucije, Rajh prikazuje kao ukidanje porodice: »Seksualna revolucija u SSSR-u počela je razaranjem porodice.« On potom dodaje: »Bio je to bolan i haotičan proces koji je izazvao veliki strah i pometnju.«[18]

Zbog čega je takvo razaranje bilo neophodno? Da bismo ovde shvatili Rajhovu analizu, biće neophodno da se vratimo samim Marksovim tekstovima, a naročito *Manifestu Komunističke partije* koji sadrži najjače napade protiv buržoaske porodice.

> »Buržoazija je sa porodičnih odnosa otrgla veo ganutljive osećajnosti kojim su oni bili obavijeni i svela ih na čisto novčane odnose.«[19]

Marksova kritika predstavlja istovremenu kritiku i buržoaske, i proleterske porodice. Na čemu počiva današnja porodica?

»Na kapitalu i na individualnom profitu. Osećanje punoće koje porodica daje mogu osetiti samo pripadnici buržoazije; ali neminovna propratna posledica toga jeste prinudno ukidanje bilo kakve porodice za proletere i javna prostitucija.«[20]

---

[18] *Op. cit.*, p. 195.

[19] *Manifeste du Parti communiste*, Edition 10/18, p. 23.

[20] *Ibidem.*, p. 29.

Marks je mislio da će ta buržoaska porodica morati da propadne čim bude propala podloga na kojoj ona počiva. Stoga bi bilo neshvatljivo da buržoaska porodica i dalje postoji u jednom istinski socijalističkom društvenom poretku, to jest u svetu u kome su se izmenili odnosi među ljudima, a pre svega onaj primarni odnos između dva ljudska bića koji Marks vidi u odnosu između muškarca i žene. Sa ukidanjem kapitala iščeznuće postojeći oblici i buržoaske i proleterske porodice.

Buržoaska porodica zahteva ukidanje svih porodičnih veza kod proletera: njihova deca predstavljaju samo oruđe za rad, čija cena zavisi od njihovog uzrasta i pola. Isto onako kao što su kod starih Grka robovi bili deo porodičnog imetka, i radnici koji prodaju svoju radnu snagu predstavljaju neophodna oruđa buržoaske porodice. U *Manifestu Komunističke partije* Marks kaže:

> »Buržoaske priče o porodici i vaspitanju, o prisnom odnosu među roditeljima i decom postaju utoliko odvratnije ukoliko se usled razvoja krupne industrije kidaju sve porodične veze kod proletera, a njihova deca pretvaraju u puke trgovačke artikle i oruđa za rad.«[21]

Prema tome, pošto je okončala gospodstvo buržoazije, sovjetska revolucija je trebalo da dovede do uništenja buržoaske porodice, pa čak i porodice uopšte, jer je i proleterska porodica bila određena buržoaskim

[21] *Ibidem.*, p. 42.

odnosima. Trebalo je zasnovati nove odnose, ali još nisu bili bliže određeni uslovi koje je valjalo ostvariti da bi se omogućilo to ukidanje porodice. Marks je izričito rekao:

> »Da li nam prebacujete zbog toga što želimo da ukinemo iskorišćavanje dece od strane njihovih roditelja? Priznajemo taj zločin.«[22]

Iz ovih navoda vidimo da su se Rajhove analize izvanredno uklapale u onu vrstu istraživanja koju nalazimo u Marksovim radovima. Ali to uništenje porodice predstavljalo je samo polaznu tačku. Trebalo je pre svega izgraditi drugačije odnose. Marks je uvek razmišljao o vezi koju predstavlja neposredni odnos dva ljudska bića, to jest odnos između muškarca i žene, i mnogi njegovi tekstovi — bilo da je reč o njegovim ranim radovima ili delima iz zrelog doba — posvećeni su tom pitanju. Marks je, kao i Rembo, mislio da i ljubav treba ponovo izmisliti.

Uostalom, bilo bi zanimljivo sakupiti razne njegove tekstove u kojima on govori o ženi, ili, tačnije rečeno, o neposrednom odnosu između muškarca i žene kao simbolu odnosa među ljudima. U svim tim analizama ističe se misao da bi se taj odnos mogao shvatiti kao simbol čitavog jednog društva. Vrednost društva je upravo onolika kolika je i vrednost odnosa među ljudima koji se u njemu mogu uspostaviti, ili kako to Marks kaže u *Nemačkoj ideologiji:* »Na svom početku podela rada nije bila ništa drugo do podela rada u polnom činu.«

[22] *Ibidem.*

*
* *

Ovde ćemo se poslužiti indikcijama koje je Kostas Akselos sakupio u jednoj izvanrednoj studiji iz zbirke radova objavljene pod naslovom *Arguments d'une recherche.*[23]

Marks o »ljubavi« govori u malom broju svojih tekstova, ali oni, zauzvrat često imaju izvanredan značaj. Da bismo razmotrili tu analizu, moramo pratiti sve indikacije koje u vezi s tim pitanjem nalazimo u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima* iz 1844. godine, u *Svetoj porodici, Nemačkoj ideologiji* i *Manifestu Komunističke partije.*

U radu *Politička ekonomija i filozofija,* Marks ismeva brak koji se zasniva na privatnoj svojini, i čije neizbežne pratioce predstavljaju dosada, prostitucija i preljuba. On tvrdi:

> »U odnosu sa *ženom,* koja je plen i sluškinja obične pohote, biva izraženo beskrajno srozavanje čoveka koji postoji samo za sebe, jer se tajna tog odnosa *nedvosmisleno,* odlučno, potpuno jasno i istinito izražava kroz odnos *muškarca prema ženi* i kroz način na koji se shvata taj *neposredni,* prirodno generički odnos. Taj *neposredni,* prirod-

[23] Kostas Axelos, *Arguments d'une recherche,* Editions de Minuit, 1969. U toj knjizi sakupljen je niz tekstova, predavanja i studija u kojima je prikazana evolucija marksizma i njegov odnos prema filozofiji. Kratka, ali izvanredno značajna studija *Les marxistes et l'amour,* pp. 86—92, predstavlja, bez sumnje, najsjajniji tekst koji je o toj temi napisan.

ni i neophodni odnos između dva ljudska bića jeste odnos između muškarca i žene.«

U *Svetoj porodici* Marks razmatra ljubav kao strast, braneći njena prava i suprotstavljajući se kritici levih hegelijanaca koji su je pretvarali u puku ideju.[24] U *Nemačkoj ideologiji* on je ponovo podvrgao kritici brak kao buržoasku instituciju, a tu kritiku ponovo otkrivamo — samo u još razvijenijem vidu — u *Manifestu Komunističke partije.*

U svom delu *Poreklo porodice, privatne svojine i države* Engels je prikazao evoluciju kroz istoriju raznih oblika seksualnog združivanja, sve do javljanja buržoaskog monogamijskog braka. Međutim, u toj velikoj fresci Engels veoma malo govori o tome kakvi će biti novi odnosi među muškarcima i ženama u socijalističkoj zajednici. Ipak, on priznaje da je ljubav jedna osnova na kojoj brak može počivati, a pošto se nikad ne zna koliko će trajati ljubav zasnovana na polnoj privlačnosti, neizvesno je i koliko će vremena brak opstati.

Tek posle pobede oktobarske revolucije Lenjin je počeo da razmišlja o problemu ljubavi, seksualnosti i porodice. Posle pobede revolucije, u Rusiji su se odigrale duboke promene: muževljeva vlast nad ženom bila je ukinuta, razvod priznat, formalnosti oko sklapanja braka uprošćene, razlika između zakonite i vanbračne dece ukinuta, i, naposletku, pobačaj je bio zakonom dozvoljen.

---

[24] Ispor. osobito analizu romana Ežena Sija *Tajne Pariza,* koju je Marks dao u *Svetoj porodici.*

U predgovoru *Kodeksu o braku* (1919), pravnik Hojhbarg izneo je mišljenje da porodica još postoji samo »zato što je socijalizam kod nas još u samom začetku«, i da »brak kao institucija nosi u sebi klicu sopstvenog propadanja«. U Rusiji će se ubrzo javiti veliki broj divljih brakova.

Jasno nam je šta se Rajhu toliko dopalo u tim krupnim preokretima: oni su nagovestili najdublje i istinski revolucionarne promene. Porodica je zaista bila uzdrmana. Pa ipak, u analizama koje je izvršio u delu *Seksualna revolucija,* Rajh je pokazao da je taj problem bio mnogo složeniji nego što je to i sam Marks mislio: ukidanje porodice nije bilo samo pravno ili praktično pitanje, već je obavezno podrazumevalo i odstranjivanje skrivenih inhibicija koje su težile da je odmah vaspostave.[25] Psihička struktura porodice bila je jača od revolucionarne namere.

Ipak, u Sovjetskom Savezu su u tom razdoblju bili postignuti ogromni rezultati koji su zasluživali da budu pažljivo praćeni. Najlucidniji svedok tog raspadanja starih struktura bio je možda Trocki, i Rajh je obaveštenja najradije crpeo iz njegovih tekstova. Ali te reforme sukobljavale su se sa brojnim preprekama: komunisti su hteli da oslobode ženu njene vezanosti za kuću, ali je ona želela da se vrati u porodični dom. Tu pojavu dobro je prikazao sovjetski pi-

[25] To pokazuje koliko teze koje je Hegel zastupao u svojoj *Filozofiji prava* izgledaju tačne kada se posmatraju u svetlosti neuspeha reformi koje su komunisti pokušali da ostvare u Sovjetskom Savezu posle oktobarske revolucije. Porodica se tada nije ukazala samo kao jedna institucija, već i kao jedna pravna tvorevina koja se odista ne može prevazići.

sac Gladkov u svom romanu *Nova zemlja.* Sa raspadanjem patrijarhalne porodice, mladi radnici su se sve više otimali uticaju svojih očeva, a to je izazivalo često žestoke sukobe, zbog kojih su neki počeli da žale za starim institucijama.

Na tu težnju da se ukine patrijarhalna porodica nadovezivala se i težnja da se stvori jedno zaista napredno zakonodavstvo. 19. i 20. decembra 1917. godine objavljena su dva dekreta: *dekret o raskidanju braka* i *dekret o »građanskom braku, deci i registrovanju kod matičara«*. Ta dva zakonska propisa lišila su muževe svih prerogativa u porodici, a ženama su dala neprikosnoveno pravo da samostalno odlučuju o svojim materijalnim i seksualnim interesima. Bio je to prvi revolucionarni zakon protiv patrijarhalne vlasti.

Pravo na razvod braka je takođe bilo priznato. Sporazumno sklopljeni brak mogao se rastaviti ukoliko su to bračni drugovi želeli, i jedini uslov za rastavu braka bilo je postojanje njihove uzajamne saglasnosti. Po novim zakonskim propisima nije više bilo obavezno čak ni prijavljivanje divljeg braka. U stvari, na prinudi zasnovana porodica bila je ukinuta samo teorijski, a ne i praktično. U toj sferi su i dalje postojale brojne protivrečnosti.

Diskusije o novim oblicima života trajale su nekoliko godina, a ipak su posle toga perioda svi ti pokušaji za kratko vreme potpuno zamrli pod pritiskom snažne reakcije. Kako da objasnimo takav preokret?

Ljudi naprednih pogleda i revolucionari jasno su osećali da im postaje sve teže da svoja ubeđenja izražavaju rečima. Trebalo je da, polazeći od svojih nada, oni sve ponovo izmisle. Većina njih još nije uspevala da se oslobodi starih shvatanja, i morala je da uz-

makne pred manje radikalnim, pa čak i konzervativnim elementima. »U SSSR-u niko nije bio teorijski, ni praktično pripremljen na teškoće koje je kulturna revolucija sa sobom donela. Te teškoće delimično su se mogle pripisati nepoznavanju iz carističkog patrijarhata nasleđene psihičke strukture, a delimično činjenici da je tu bio u pitanju jedan prelazan period«, pisao je Rajh u svom delu *Seksualna revolucija.*[26] Lenjinovo zakonodavstvo je odista bilo revolucionarno, ali ono nije uspevalo da dopre do širokih narodnih masa: međutim, ljude je trebalo izmeniti, a radnici vrlo često nisu nikako shvatali neophodnost ostvarivanja tih dubokih promena.

Stari poredak bio se raspao, a posle toga nastao je haos. Rajh je žestoko zamerao novom zakonodavstvu što se seksualnosti doticalo samo u vezi sa pravnim regulisanjem braka. S druge strane, zanimljivo je da se taj preokret koji je nagoveštavao Staljinovu reakciju po mnogo čemu mogao naslutiti već i kod Lenjina.

Pošto se revolucionarna vlast učvrstila, društvo je moralo da bude mnogo strože organizovano. U jednom razgovoru sa Klarom Cetkin, koja je kao aktivistkinja delovala među ženama, Lenjin je oštro osudio »erotski anarhizam«, »divlji brak« i preveliko teorijsko i praktično interesovanje za seksualna pitanja. Trocki, pak, njih čak i ne pominje u svom malom spisu *Pitanja iz svakodnevnog života.* Po Lenjinovom mišljenju *seksualna potreba* ne predstavlja *materijalnu* potrebu u pravom smislu te reči, pa mu je stoga izgledalo da ona ima drugorazredni značaj. Malo zatim

---

[26] *Op. cit.*, p. 207.

on je *slobodnoj ljubavi* suprotstavio *»proleterski brak iz ljubavi«*. Neki sagovornici Trockog (kao, na primer, Markov, Kolcov i Cejtlin) vrlo rano su podvukli činjenicu da je u tim diskusijama ono najvažnije bilo, kako izgleda, zaboravljeno.

Preobražavanje načina života predstavljalo je dugotrajan i težak poduhvat. Veoma brzo reakcija na sve te procese odneće prevagu. 29. avgusta 1935. godine Luj Fišer je u listu *Weltbühne* izrazio svoju uznemirenost zbog iznenadnog ponovnog javljanja reakcionarnih ideologija u SSSR-u. Vršenje pobačaja, koje je prvobitno bilo zakonom dozvoljeno, ponovo je bilo podvrgnuto veoma strogom nadzoru. Neki sovjetski filmovi — na primer *Privatni život* režisera Petra Vinogradova — predstavljali su apologiju buržoaskog i klasnog braka, ali su i pored toga partijski rukovodioci pomenuti film pohvalili i javno podržali. Oni su nastojali da sačuvaju porodicu i ojačaju njenu strukturu. Nešto kasnije, to jest 1935. godine, i sama *Pravda* neće se ustručavati da tvrdi kako rđav otac ne može biti dobar sovjetski građanin.[27] Najlucidniji među svim kritičarima novog razvoja događaja u SSSR-u, L. Fišer, podvlačio je zabrinjavajuće sličnosti među tezama boljševičke partije i Musolinijeve fašističke propagande.

Staljin i staljinizam uskoro će ozakoniti to činjenično stanje. 1936. godine pobačaj je bio ponovo zabranjen, dok su uslovi za dobijanje razvoda braka bili veoma pooštreni. 1944. godine jednim dekretom bilo je propisano da sva lica koja žive u divljem braku moraju zvanično sklopiti brak. Tako se ugasila jedna ve-

---

[27] Ispor. »Šalu«, nedavno objavljeni roman Milana Kundere.

lika nada. Taj zaokret je, neosporno, značio izneveravanje Marksa, pa je sasvim razumljivo razočaranje koje je on izazvao kod Rajha. 1932. godine, oduševljen onim što je video na svojim putovanjima po Sovjetskom Savezu, Vilhelm Rajh je mislio da ta nova država predstavlja živi obrazac socijalizma. Sada je, pak, morao da prizna da je Sovjetski Savez izneverio stvar Revolucije.

Optužujući staljinizam, Rajh je sam sebe isključio iz ostalih evropskih komunističkih partija, koje su u tom razdoblju predstavljale neke pomoćne izvršioce politike koju je vodio Kremlj.

*

* *

Objavljivanje njegove knjige *Masovna psihologija fašizma* dovelo je do konačnog raskida Rajha sa KP Nemačke. Pošto je Staljin savetovao komunistima da ostave naciste na miru, a da napadnu socijaldemokrate, koje su nemački komunisti nazivali »socijalnacistima«, Rajhove teze morale su se sukobiti sa sovjetskim ortodoksnim stavom.

Rajh se malo posle sklonio u Kopenhagen, odakle je sa zebnjom pratio reakcije KP Nemačke na njegovu poslednju knjigu. On je u njoj tvrdio da je, dopustivši Hitleru da se dokopa vlasti, nemačka radnička klasa pretrpela težak poraz. Komunisti, su pak, smatrali da je uspeh nacista beznačajan, i da nimalo neće usporiti brzi razvoj nemačkog radničkog pokreta. Rajh je bio isključen iz partije. Da bi pokazali svoju pravovernost i svoju spremnost da služe Centru i danski komunisti doneli su odluku o njegovom isključenju, iako on nije čak ni bio član njihove partije! Nepotrebno je nagla-

šavati da je to isključenje iz KP Nemačke teško pogodilo Rajha, koji se, od trenutka kada je bio stupio u KP Austrije, neprestano borio u komunističkim redovima.

Napušten od svih, Rajh je odustao od toga da se pravda. Uostalom, to ne bi ničemu služilo: svi su bili zaraženi bacilom staljinizma i potpune nesposobnosti da vide stvarnost i značenje događaja koji će se uskoro odigrati u Nemačkoj. Ti ljudi su, međutim, bili iskreni, i većina njih je posle životom platila svoja ubeđenja. Oni su prvi upoznali pakao koncentracionih logora. Posle svog isključenja iz KP Nemačke, Rajh će biti izložen svim napadima komunističke štampe. On je ostao potpuno sam: prema trockistima nije osećao baš neku veliku naklonost, i njihova taktika suprotstavljanja izgledala mu je zastarela. Krajem 1932. godine Rajh je bio prinuđen da napusti Dansku, pošto su vlasti odbile da mu produže dozvolu za boravak. On je tada emigrirao najpre u Švedsku, a zatim u Norvešku, gde je ostao sve do 1939. godine.

Izgledalo je da ga politika više ne zanima. Tačno je da postoji čitav ponor između prvih i poslednjih njegovih tekstova, pa se stoga možemo zapitati da li već tada nije bio kod njega u začetku onaj patološki proces koji će u njemu buknuti pri kraju života. Sve što je Rajh od tada napisao o politici potpuno je nezanimljivo i žalosno kada se uporedi sa njegovim prvim tekstovima. Sve se u njemu odigravalo tako da su ta dva isključenja, najpre iz KP Nemačke, a zatim i iz Međunarodnog udruženja za psihoanalizu (iz koga je malo kasnije bio izbrisan), izazvali kod njega neku vrstu manije gonjenja. Napušten, isključen, izdan, Rajh je od tada živeo na ivici ludila. U njegovoj sjajnoj

inteligenciji počinju da bivaju uočljivi znaci rastrojstva, logička strogost njegovih analiza slabi, a u njegovim razmišljanjima se sve češće javljaju neke teme koje svedoče o delirijumu u koji je zapadao. Rajh neće više ništa dodati onome što je već rekao, već će samo to isto ponavljati, vikati na sav glas, ali će svaki put u njegovim rečima biti manje dubine, a više misticizma, ako tako možemo da nazovemo onaj biologizmom prožeti delirijum u koji je malo-pomalo zapadao.

Ako priznamo ono što je istina, to ne znači da smo izdali Rajha: ko bi se, dakle, usudio da uporedi njegova prva dela, koja je napisao u Beču i Berlinu, sa njegovim poslednjim spisima (objavljenim još za vreme njegovog boravka u Norveškoj, ili posle njegovog progonstva u Sjedinjene Države), u kojima otkrivamo haotično mnoštvo opisa raznih tobožnjih eksperimenata, deliričnih ideja, pogrda i smešnih spojeva nespojivih stvari.

Bolje će biti da priznamo da u njegovom životu postoji jedna prelomna tačka: u njemu se najednom dogodilo nešto što je teško tačno odrediti i raščlaniti, i što će odneti pobedu nad njegovim duhom.

Od tada će se on podjednako obarati na psihoanalitičare, psihijatre i komuniste, koje je nazivao »crvenim fašistima«, ne praveći nikakve razlike među njima, jer mu se činilo da su svi oni zajedno skovali zaveru da mu dođu glave. On je tada stvorio jedan maglovit, utopijski i potpuno beznačajan program koji je počivao na *demokratiji rada* i čiji je cilj bio da omogući preobražavanje sveta nepolitičkim sredstvima. Rajh više nikada neće govoriti o revoluciji, jer se njegova iluzija bila potpuno raspala.

On koji je, bez sumnje, bio jedan od najsjajnijih i, s razlogom, najčuvenijih figura u KP Nemačke i KP Austrije, i učitelj Komunističke omladine u Berlinu, pretvorio se u ideologa, kakvih uvek ima dosta u nordijskim zemljama, u tim društvima koja se komično nazivaju »besklasnim«. Rajh je tada kao svoju najdražu želju isticao želju da se radnici ubuduće posvete radu i da potpuno ostave politiku po strani. On više nije verovao u klasnu borbu, u istoriju, već je, kao i Andre Malro, verovao jedino u duhovne preobražaje.

Da bismo dobili tačnu predstavu o težini Rajhovog pada, dovoljno će biti da pročitamo neki od tekstova koje je on napisao u Švedskoj i Norveškoj. Političke ideje koje je Rajh zastupao posle 1935. godine ne zaslužuju nikakvu pažnju, i one se ne mogu braniti.

3. *Isključenje iz psihoanalitičkog pokreta*

U toku poslednjih godina koje je Rajh proveo u Beču, njegovi odnosi sa Međunarodnim udruženjem za psihoanalizu postepeno su se pogoršavali, a uskoro su ušli u poslednju fazu.

Rajhove teze su mnogo čemu protivrečile analitičkoj ortodoksiji: on je smatrao da je genitalnost primarna, pokazivao je vrlo malo zanimanja za doživljaje iz detinjstva, na svoj način je shvatao zebnju i otpore, i pridavao veliki značaj socijalnim uslovima u kojima pacijenti žive, a sve to je bilo u suprotnosti sa Frojdovom teorijom. Ipak, činjenica da je on i dalje zastupao teoriju o seksualnim uzrocima neuroza, i da

je priznavao postojanje nesvesnog služila je kao opravdanje njegove pripadnosti psihoanalitičkom pokretu.

Nikada, uostalom, nije ni bilo došlo do otvorenog i žestokog sukoba između Rajha i Frojda. Frojda su svakako brinule razne aktivnosti i mušice njegovog plahovitog asistenta, ali ga je i pored toga i dalje cenio. Što se, pak, Rajha tiče, uzbuđenje i oduševljenje koje je osetio pri svom prvom susretu sa Frojdom nikada se u njemu nisu ugasili. Čak i posle njihovog raskida, on će do kraja života sačuvati prema njemu najdublje poštovanje. Najozbiljnija razmimoilaženja do kojih je došlo između Rajha i Frojda bila su, po svoj prilici, razmimoilaženja prevashodno političke prirode.

Frojd je pripadao staroj austrijskoj buržoaziji i nije učestvovao u političkim borbama. Uprkos njegovoj ogromnoj hrabrosti, politička problematika mu je do kraja života ostala strana. Taj njegov stav može se, bez sumnje, objasniti mnogim razlozima, tek njegov skepticizam i pesimizam nikako se nisu slagali sa verovanjem u mogućnost preobražavanja sveta. Zar se nesvesno ne nalazi izvan vremena? Premda je bio čovek naprednih, slobodoumnih nadzora, Frojd gotovo nikako nije verovao u to da politička akcija ima neke izglede na uspeh. On je smatrao da će ljudi postati bolji zahvaljujući opštem napretku. U tom smislu *Budućnost jedne iluzije* predstavlja manifest dostojan filozofije Doba prosvećenosti.

Položaj u kome se nalazio kao Jevrejin siromašnog porekla, a isto tako i antisemitizam koji je uvek vladao u Srednjoj Evropi učinili su da on duboko doživljava sve društvene sukobe, ali on nije mislio da se oni mogu razrešiti političkom akcijom. Neki njegovi tekstovi — na primer njegov tekst *Današnja razmiš-*

ljanja o ratu i smrti, napisan malo posle završetka prvog svetskog rata — pokazuju nam sav domašaj njegovog pesimizma. U delu *Nelagodnost u kulturi* i u *Novim predavanjima o psihoanalizi* otkrivamo nekoliko zajedljivih aluzija na račun komunizma.

S druge strane, zanimljivo je pažljivo pročitati treću svesku Frojdove biografije, objavljenu pod naslovom *The Last Phase, 1919—1939.*,[28] koju je napisao Ernest Džons, poslednji preživeli član u Beču osnovanog tajnog »Komiteta« psihoanalitičara. U njoj nalazimo obaveštenja koja su veoma važna za razumevanje Frojdovog stava prema politici. Džon nije, kako izgleda, osećao neku posebnu naklonost prema Vilhelmu Rajhu, niti mu se dopadalo ono »združivanje marksizma i psihoanalize koje je on izvršio«, jer mu se činilo da ono predstavlja čistu besmislicu. Da li je i Frojd to isto mislio? To nije lako tačno ustanoviti, jer nemamo nikakvog osnova da mislimo da je Frojdove političke ideje Džons izložio potpuno objektivno. Ako je verovati Džonsu, Frojd je zazirao od svih ideologija, a osobito od »komunizma«, »religije« i »marksizma«.[29]

Imre Herman (Imre Hermann), opet, smatra da se u svojim otkrićima Frojd ispoljio kao revolucionar, ali da je u oblasti politike bio potpuni »reakcionar«. Međutim, možda ni ta slika Frojda nije stvarno verna. On je u najgorem slučaju bio konzervativac, ali ovde nikako ne bismo mogli da podvrgnemo kritici Frojdove političke ideje, a da u isti mah ne podvrgnemo kritici čitav jedan svet, to jest svet manje-više apolitične austrijske i nemačke buržoazije. Uosta-

---

[28] London, The Hogart Press, 1957.

[29] *Op. cit.*, str. 367.

lom, u jednom pismu Džonsu Frojd je priznao da je o marksizmu govorio a da pri tom nije tačno znao šta on predstavlja: on je na njega obično gledao kao na opasnu utopiju, ili pak, kao na nasrtljivi materijalizam. Jasno nam je koliko je Džonsu moralo biti teško da sa Frojda potpuno skine odgovornost za greh koji bi predstavljala naklonost prema marksizmu, a da ga pri tom ne prikaže kao konzervativca i reakcionara, kao što su to učinili neki drugi.

Kada je Rajh, ogorčen zbog bede u kojoj su bečki radnici živeli, ostavio svoju buržoasku klijentelu da bi kao aktivist delao u radničkim predgrađima, kada je počeo da osniva analitičke dispanzere za radnike, Frojd je, kako izgleda, sa izvesnom blagonaklonošću gledao na tu zamisao. On je samo pokazao izvesnu nevericu u mogućnost da Rajh uporedo dela u nekoliko oblasti, a osobito u mogućnost da se uporedo bavi analizom i politikom. Kritika koju je Rajh, proučavajući pitanje predohrane od neuroza, podvrgao porodicu, učinila mu se skopčana sa brojnim opasnostima, ali on ipak nije osudio svog učenika.

Rajh se, istini za volju, naposletku zavadio sa skoro svim članovima Međunarodnog udruženja za psihoanalizu, ali to je bilo sasvim prirodno. Kako je bio plahovit i zanesenjak, Rajh gotovo nimalo nije ličio na te analitičare koji su se bili potpuno uklopili u evropsku buržoaziju. Njegove razne aktivnosti izazvale su kod njih stvarnu zabrinutost tek onada kada je on postao značajna ličnost u KP Austrije i KP Nemačke. Kakve će velike nesreće izazvati taj besomučnik?

On je defilovao bečkim ulicama zajedno sa radnicima i nezaposlenim licima, tako da je naposletku na-

vukao na sebe bes čitave buržoaske štampe. Njegova predavanja izazvala su ogorčenje, pa je čak bio optuživan za najcrnje zločine. Razumljivo je što su se članovi Međunarodnog udruženja za psihoanalizu bili zabrinuli zbog posledica koje je politička delatnost njihovog čudnog kolege mogla imati po sam psihoanalitički pokret i njihov ugled. Rajh, šta više, nije govorio u lično ime, već kao predstavnik psihoanalize. Zar nije postojala opasnost da on na taj način dovede u pitanje ugled jedne nauke koja je tek posle mukotrpne borbe uspela da se nametne u društvu i bude priznata?

Septembra 1930. godine Rajh je napustio Beč i otišao u Berlin. Delujući kao aktivist u organizacijama Komunističke omladine Nemačke, on je postao jedna od najpopularnijih političkih figura. Oduševljen svojim boravkom u SSSR-u, on je sve buržoaske institucije podvrgavao radikalnoj kritici, zbog koje su oko Frojda okupljeni analitičari stalno zazirali od njega. Ni nemačko Društvo za psihoanalizu nije prema njemu pokazivalo gotovo ni malo više naklonosti od bečkog Društva. Kao neugodnog čoveka koji se teško mogao preporučiti, Rajha su u psihoanalitičkom pokretu osećali kao trn u oku.

Avgusta 1934. godine održan je u Lucernu kongres Međunarodnog udruženja za psihoanalizu. Pošto je odlučio da na njemu učestvuje, Rajh je doputovao u Lucern. Dan uoči otvaranja kongresa saznao je da, zato što je isključen iz Udruženja, neće moći da učestvuje na njemu, ni da pročita svoja saopštenja. Sva njegova nastojanja da dobije objašnjenje zašto je isključen ostala su uzaludna: nemački psihoanalitičari su ga još pre godinu dana bili izbrisali iz svog članstva, a Međunarodno udruženje za psihoanalizu zva-

nično ga je isključio uoči tog kongresa. Džons je to isključenje pomenuo u Frojdovoj biografiji koju je kasnije napisao, ali nije naveo nikakav razlog da bi ga opravdao. Vrlo je verovatno da je ta odluka bila doneta u prvom redu iz političkih razloga. Mnogi analitičari su želeli da ta buntovna ličnost bude odstranjena iz psihoanalitičkog pokreta.

Niko od analitičara frojdovaca nije uzeo Rajha u odbranu, jer ga, uostalom, nisu ni voleli. Među učesnicima kongresa bio se proneo glas da je, kada mu je saopšteno da je isključen iz Međunarodnog udruženja za psihoanalizu, Rajh izjavio da ima nameru da izudara predsednika Kongresa!

Pošto je bio isključen iz Komunističke partije i Međunarodnog udruženja za psihoanalizu, i pošto mu je bio zabranjen dalji boravak u Danskoj, nije mu ostalo ništa drugo nego da krene u izgnanstvo.

V

NA PUTU PREMA IZGNANSTVU

SUSRET SA NACIZMOM

Rajh se prvi put suočio sa nacizmom 1930. godine u Berlinu. On je bio jedan od malobrojnih nemačkih komunista koji su gotovo odmah shvatili tragični smisao uspeha koji su postigli Hitler i Nemačka nacionalsocijalistička radnička partija. Većina Nemačkih komunista smatrala je da je uspeh nacista beznačajna i kratkotrajna pojava koja ni najmanje ne dovodi u pitanje brzi razvoj nemačkog radničkog pokreta. Dok je Staljin savetovao nemačkim komunistima da ne diraju naciste, a da, zauzvrat, napadaju socijaldemokrate, Rajh je, pak, bio ubeđen u to da će samo ako se svi ujedine, nemački socijalisti uspeti da zaustave Hitlerovu bujicu.

Masovne manifestacije postajale su svakog dana sve brojnije. Odredi SA bili su gospodari na berlinskim ulicama. Propagandne kampanje koje je Gebels organizovao i njihove uvek iste teme sve više su brinule Rajha, koji nikako nije optimistički gledao na razvoj događaja, kao što je to bio slučaj sa nemačkim komunistima. On je prikupljao dokumenta, posmatrao odrede S. A. kako defiluju ulicama. Počeo je da se pribojava da, radnička klasa sita revolucionarnosti na rečima, ne podlegne uticaju te nove partije.

Sva ta njegova istraživanja, strahovanja i nespokojstva tvore potku njegove knjige *Masovna psihologija fašizma*, koju ćemo ovde ukratko proanalizovati.

*
* *

Rajh je nameravao da ponudi neko novo tumačenje nacizma kao istorijske pojave, i prihvatao je sve uporedne analize te pojave koje će neki drugi istraživači moći da daju polazeći od tadašnje ekonomske situacije u Nemačkoj.[1] On je pre svega želeo da shvati kako su mase mogle da podlegnu uticaju takve propagande. Nacizam je svakako odgovarao nekoj skrivenoj težnji prosečnog Nemca. Stoga se Rajh poduhvatio da analizuje glavne teme Hitlerove propagande i one slojeve nemačkog življa na koje je ona najjače delovala.

U samom početku nacistički pokret je neosporno imao dosta narodsko obeležje: Hitlera nisu najpre podržali industrijalci, već radnici i nezaposleni ljudi. U celini uzev, nacizam je najviše uspeha imao među pripadnicima raznih slojeva srednje klase.

Rajh je u svojoj knjizi lepo pokazao kako se ta sitna buržoazija grčevito hvatala za sve što je moglo da je spase od proletarizovanja. Posle završetka prvog svetskog rata njen položaj neprestano se pogoršavao, tako da se naposletku našla na ivici bede. Stoga će baš ona s najvećom nadom slušati Hitlerovu dreku. Ona je poslednjim trzajem pokušala da izbegne uta-

---

[1] Ispor. naročito izvanredne analize nacizma koje je Danijel Geren dao u svojoj knjizi *Fascisme et Grand Capital* (Maspéro éditeur).

panje u proletarijat koji je prezirala, i tako se grčevito uhvatila za ono što joj je nudila nacistička propaganda. Pripadnici te sitne buržoazije hvaliće antisemitizam i »kristalnu noć«, i postaće zločinci iz straha od siromaštva, u kome su im se neprestano priviđali put koji vodi u fabriku i figura radnika. Umesto da stupe u redove socijalista, oni su više voleli da kliču odredima SA.

U ovoj Rajhovoj knjizi nalazimo prvu analizu te nemačke sitne buržoazije, koja je tako često igrala presudnu ulogu u istoriji. Tim analizama Rajh se približio tezama i radovima Rajta Milsa, autora knjige *White Collars, the american Middle Classe (Beli okovratnici. Ogled o američkoj srednjoj klasi)*, jednom od najsjajnijih radova u američkoj sociologiji. Prvi redovi ove knjige, koja se sada smatra klasičnim delom sociološke literature, ali koja nije izgubila ništa od svoje aktuelnosti, zaslužuju da ih ovde navedemo:

> »Beli okovratnici su neopaženo ušli u naše društvo. U njihovoj povesti ima vrlo malo događaja. Istovetnost njihovih interesa nije dovoljna da bi ih združila u jedinstvenu grupu, a, s druge strane, ne izgleda da njihova budućnost zavisi od njih samih. Njihove težnje — ukoliko oni uopšte nečemu teže — usmerene su prema zlatnoj sredini u razdoblju u kome zlatna sredina ne postoji, a to znači prema jednom neostvarljivom snu u jednom nepostojećem svetu. Međusobno su nejedinstveni, i njima spolja upravljaju razne snage koje oni nisu u stanju da shvate. Čak i kada bi želeli da

> delaju, ta njihova akcija pre bi predstavljala nerazmrsivi splet pojedinačnih sukoba, nego organizovano delovanje.«

Oni, razume se, nikoga ne ugrožavaju, jer gotovo i nemaju nikakvih težnji. Ali u razdobljima teške krize njihove težnje mogu da se usmere prema najbezumnijim snovima, a nacizam im je nudio jedan takav san. Prema tome, ne treba potcenjivati njihov značaj u istoriji, jer oni često igraju ulogu presudnog činioca. Upravo su oni pozdravili klicanjem Hitlerovu dreku i njegov delirijum. Oni uvek rado postaju rasisti i antisemiti kada njihova mržnja može da se veže za jednu određenu figuru, i kada im se ta figura predstavi kao uzrok njihovog propadanja. Antisemitizam je predstavljao ventil kroz koji se njihova mržnja praznila. Pokoljima Jevreja nacisti su uneli malo sveže krvi u njihove presahle vene, ispunili ih nadom da neće baš odmah umreti i da će možda moći da izađu iz svoje vekovne agonije i prežive.

U Sjedinjenim Državama, kao i u Engleskoj, njihova mržnja je usmerena na crnce, jer oni smatraju da je crnac koji je uspeo da se zaposli oduzeo taj posao jednom od njih. Tu rasističku, a ponekad i smrtonosnu ideologiju Enoh Pauel (Enoch Powel) je vešto prikazao kao jedno viđenje sveta, koje engleska sitna buržoazija rado prihvata. U Francuskoj žrtve tog ekonomskog rasizma predstavljaju strani radnici — Italijani, Španci, Poljaci, a naročito Alžirci. Smešno je i pomisliti da se svi oblici rasizma sreću samo i jedino u Sjedinjenim Državama i Južnoafričkoj Republici.

Baš na tu sitnu buržoaziju odnosi se Marksova rečenica:

> »Bolji je i užasan kraj nego užas kome nema kraja — to je policijsko zaveštanje svake klase na umoru.«

Rajh je dao izvanrednu analizu te nemačke sitne buržoazije koja se pridružila nacistima. Iluzorno je bilo očekivati da se u Nemačkoj, zemlji u kojoj se, kao što je sam Marks govorio, »sloboda vidi samo na dan njene sahrane«, zemlji neuspelih revolucija i savršeno uspelih kontrarevolucija, ona pridružiti socijalističkom pokretu.

Pre svega, u Nemačkoj nije bila dovoljno jaka socijalistička tradicija, a čvrsto organizovana Komunistička partija ostala je odsečena od naroda. Nije se, uostalom, moglo ni zamisliti da ta sitna buržoazija može pretrpeti uticaj raznih socijalističkih učenja: svaki pokušaj diranja u privatnu svojinu zadao bi joj smrtonosan udarac, a crvena zastava je raspaljivala mržnju svih njenih pripadnika. Setimo se samo ubistva Karla Libknehta i Roze Luksemburg. Sitni buržuji su bili individualisti do te mere da čak nisu znali ni za solidarnost u nesreći. Oni su prezirali proletarijat, dok je njih opet prezirala buržoazija koja je odbijala da preuzme na sebe odgovornost za njihovu sudbinu, a povrh toga su se i međusobno prezirali. Stoga je mit o Hitlerovom antikapitalističkom stavu probudio u njima bezumnu nadu. U svojoj knjizi Rajh lepo pokazuje kako su nacistički proglasi na početku bili izuzetno dvosmisleni: u njima su bile potpuno izmešane razne nacionalističke i razne naizgled stvarno socijalističke ideje. Hitler je umeo da izvanredno odmeri srazmeru

tih prividno socijalističkih ideja koje su privlačile sitnu buržoaziju, a nisu je zaplašivale, što bi izvesno bio slučaj sa komunističkim idejama. Rajh kaže:

> »Da nije obećao da će se boriti protiv finansijskih magnata, Hitler nikada ne bi uspeo da proširi svoj snažni uticaj na srednju klasu. Ona mu je utrla put ka pobedi, zato što je bio *protiv* finansijskih magnata. Pod pritiskom srednje klase nacisti su morali da preduzmu neke antikapitalističke mere, kao što su pod pritiskom krupnog kapitala morali da odustanu od njih.«

Rajh je pokušao da psihoanalitičkoj analizi podvrge i glavne teme nacističke propagande, a naročito antisemitizma. Optuživanje Jevreja uvek je, razume se, predstavljalo lak način da se mržnja veže za određenu grupu, ali tu je bio posredi pravi delirijum, kao što se to dâ videti iz članaka objavljenih u listu *Stürmer*, koji je uređivao Julijus Štrajher, koga su i sami nacisti smatrali duševno neuravnoteženim čovekom.

Te optužbe o zagađivanju krvi i prljanju čistote germanske rase probudila je kod Nemaca staro, za seksualnost vezano osećanje krivice: ukoliko bi tu krivicu prebacili na Jevreje, oni bi postali nevini. Mogućno je da je i sama figura Jevrejina, upućivala, preko obrezivanja, na pradrevni strah od kastracije: sve one priče o Jevrejinu koji kolje decu da bi se potom njihovom krvlju poslužio u verskim obredima, koje su na zapadu u tolikom broju kružile od hrišćanskog

srednjeg veka pa naovamo, i, sva silovanja za koja se Jevreji optužuju, uvek se mogu dovesti u vezu sa tom fantazmom, uvek su vezana za tu problematiku kastracije. Ali Rajh je naročito lepo pokazao kako će nacizam doneti spokojstvo tom svekolikom mnoštvu ljudi osrednjih sposobnosti, koji su živeli ispunjeni osećanjem nelagodnosti, oslobađajući ih straha od slobode.

Nacizam nije samo opravdavao najrepresivniji moral i ideologije, već ih je doveo do vrhunca. Buržoaski moral je odjednom bio proglašen za svetinju. Ako uzmemo bilo koju nacističku vaspitnu brošuru za narod *(völkische)*, otkrićemo u njoj čitav arsenal buržoaskih moralnih propisa: devojka arijevskog porekla mora ostati čedna, ne sme stupati u seksualne odnose pre udaje, ženi je mesto u porodičnom domu, pored dece, i u crkvi, kao što je to rečeno u čuvenoj nacističkoj paroli »Kinder, Kirche, Küche« *(Deca, Crkva, Kuhinja)*; pored toga, u tim brošurama otkrićemo veličanje porodice i potčinjavanje Fireru koji je prikazan kao kakav otac, i, što predstavlja njihovu osobenu crtu, izvesnu dozu kolektivne homoseksualnosti, čiji su tragovi bili vidljivi na pročeljima spomenika, na onim džinovskim kipovima tobožnjih mladića sa kukastim krstom i u onom tako dvosmislenom drugarstvu koje je vladalo među pripadnicima SS i SA trupa. Represivna struktura buržoaske porodice bila je ojačana i pretvorena u neku vrstu mistike. Ako je u roba pretvoreni Jevrejin predstavljao ovaploćenje seksualnih zločina i čulnosti, to je bila posledica okolnosti da je on u isti mah bio i simbol slobode, onoga što je Ne-

mac izbacivao iz sebe kao slobodni i neukroćeni deo svoga bića.[2]

Spajajući pojmove *rasa* i *klasa*, područje kolektivne istorije i područje nesvesne simbolike, Rajh je uspeo da pruži jednu kritiku i jednu analizu fenomena nacizma koje čine potpuno nesavremenim sve one komercijalne budalaštine o toj pojavi koja se danas serijski proizvode. Njegova knjiga predstavlja i jedan od prvih i najznačajnijih doprinosa razjašnjavanju društvenih pojava na osnovu Frojdovih teorija. Rajh je možda istinski osnivač socioanalize. *Masovna psihologija fašizma,* to delo koje je zabranjivano i spaljivano, koje su osuđivali čak i sami komunisti, predstavlja za Hitlerovu Nemačku ono isto što *Jednodimenzionalni čovek* Herberta Markuzea predstavlja za Ameriku Alena Ginzberga. To je ogledalo u kome se vidi čitav jedan svet, i u kome svaki čovek sa nespokojstvom otkriva lice.

IZGNANSTVO

Februara 1933. godine Rajh je otišao u Dansku da bi tamo održao jedno predavanje o nacizmu, i ubrzo se vratio u Berlin. Prethodne noći bio je zapaljen Rajhstag. Posle krvavih pogroma, nacisti su postali gospodari na ulicama.

Od tog trenutka Rajhu preti opasnost da bude uhapšen. Komunistička partija je zabranjena, počinje

[2] Sartr je izvanredno opisao taj mehanizam kroz povest Žana Ženea. Ispor. *Saint-Genet, comédien et martyr,* Gallimard, 1952.

potraga za njenim rukovodećim kadrovima koji dopadaju tamnice ili bivaju prinuđeni da odu u izgnanstvo. Pripadnici odreda SA ubili su nekoliko radnika koji su bili Rajhovi prijatelji i saborci. Uostalom, njegov stan nalazio se pod stalnom policijskom prismotrom. Sledećih dana, list *Völkischer Beobachter* počeo je žestoko da napada knjige koje je Rajh bio napisao za pripadnike komunističke omladine. On je morao po svaku cenu da napusti Berlin: pripadnici odreda SA izvršili su pretres u njegovom stanu, a policija je tragala za njim. Kao komunista, Jevrejin i pisac sablažnjivih knjiga Rajh bi predstavljao krupan plen. On je bio prinuđen da živi po raznim hotelima, a uskoro je potražio utočište u Austriji.

Međutim, u Austriji su ga očekivala bezbrojna razočaranja. Glas o njemu kao komunisti i revolucionaru, stigao je tamo pre njega. Ljudi strahuju od tog »boljševika« i »teroriste«. Uostalom, bečko Društvo za psihoanalizu ne želi da ima ikakve veze sa njim. Izvesni analitičari su, kako izgleda, bili spremni da ponovo uspostave odnose sa jednim Rajhom koji se u međuvremenu urazumio i pokajao; no on je, nasuprot tome, pokušao da ubedi analitičare u neophodnost borbe protiv nacizma. Ajtington (Eitington), tadašnji predsednik Nemačkog Društva za psihoanalizu, već ga je 1932. godine u Berlinu bio upozorio na to kakve bi mogle biti posledice njegovih političkih ubeđenja na njegov položaj u tom Društvu. Uskoro je izdavačka kuća Društva odbila da štampa njegove rukopise, zato što je u njima bio odveć uočljiv uticaj komunističkih ideja. Od Rajha je izričito zatraženo i da više ne uzima reč na socijalističkim političkim skupovima, ali on je odbio da se povinuje tom zahtevu. Tada mu je

Društvo zabranilo svako istupanje na njegovim sastancima.

On je na tu odluku odgovorio zatraživši sastanak Izvršnog odbora Društva, i izjavivši da je spreman da se povinuje tom zahtevu ukoliko mu neko pokaže da su politički stavovi koje on zauzima nespojivi sa analitičkom teorijom. Ali niko nije prihvatio taj izazov. Znamo kako se taj sukob završio: Rajh je na grub način i bez ikakvog obrazloženja bio isključen iz društva.

*

* *

Krajem 1933. godine Rajh je morao da napusti Dansku. Posle kratkog boravka u Londonu, gde je sreo Malinovskog i Džonsa, odlučio je da emigrira u Švedsku. Pre toga je svratio u Pariz, u kome su nemački trockisti dobro primili njegovo delo *Masovna psihologija fašizma,* a ubrzo zatim je boravio u Tirolu, Švajcarskoj, Pragu i Austriji, srećući tom prilikom druge izbeglice iz Nemačke.

Pre nego što ode u Švedsku, odlučio je da poslednji put vidi Berlin, za koji je bez sumnje vezan najznačajniji deo njegovog života i stvaralačkog rada. Od tada je živeo izvesno vreme u švedskom gradu Malmeu.

Zajedno sa Elzom Lindenberg[3] stanovao je u jednom bednom porodičnom pansionu. Svake sedmice držao je studentima jedno predavanje iz psihoanalize. Ali njegova aktivnost ubrzo je postala podozriva policiji, pa je ona izvršila pretres u njegovoj sobi. Kada

---

[3] U međuvremenu se, bez sumnje, bio razveo. Ispor. *Vie et oeuvre du docteur W. Reich, op. cit.*

je zatražio produženje dozvole za boravak, njegova molba bila je odbijena, i čak mu je zaprećeno da će biti proteran. 4. juna otputovao je iz Švedske i vratio se u Dansku, u kojoj mu je, inače, bio zabranjen boravak. Tu je živeo pod lažnim imenom. U avgustu 1934. godine konačno je isključen iz Međunarodnog udruženja za psihoanalizu. Duboko potresen, Rajh je iz Lucerna, gde se održavao kongres na koji nije bio pozvan, opet vratio u Dansku. Još jednom je pokušao da se vrati u Švedsku. ali su ga tamo smatrali »nepoželjnim«. Naposletku je dobio dozvolu da živi u Norveškoj, u kojoj će provesti pet godina. Ali u to vreme, to jest negde početkom 1935. godine, on je praktično već bio duševno bolestan.

VEROVATNA PATOLOŠKA EVOLUCIJA

Sada ćemo pristupiti razmatranju teškog problema evolucije teorija Vilhelma Rajha. Vođeni željom da izbegnemo razvodnjavanja do kojih dovodi sveobuhvatni uvid, nismo hteli da ovde izložimo sve Rajhove analitičke teorije, jer smo smatrali da bismo na taj način postavili na isti plan i ono što u njegovom delu jeste i što će uvek ostati revolucionarni doprinos, i delirijum u koji je zapao pri kraju života i koji treba potpuno da zaboravimo kada čitamo njegova prva dela, jedina njegova izvanredno značajna dela koja predstavljaju stvarni doprinos kako marksizmu, tako i psihoanalizi. Izlaganje njegovog učenja i njegova hronološka analiza omogućavaju nam da kod njega otkrijemo pojavu prvih uznemirujućih znakova.

Rajh je poput kakvog meteora za kratko vreme sagoreo i ugasio se. Naš zadatak se ne sastoji samo u tome da shvatimo taj u čitavoj istoriji psihoanalitičkog pokreta jedinstveni životni put, već i u tome da razumemo tu neobičnu evoluciju njegovih teorija. Jer, ponovimo to još jednom, nama izgleda da se nikako ne mogu braniti njegova poslednja dela i istraživanja koja im služe kao »podloga«. U vreme kada je osnovao Institut za orgon, Rajh je već bio napola mrtav čovek, jer je njegov duh postepeno potonuo u neosporno mračnjaštvo, čiji najupadljiviji izraz predstavlja onaj biologistički delirijum kojim su prožeta njegova poslednja dela. Kako da prepoznamo onog vatrenog branioca Frojdovih teorija, bečkog marksistu, neumornog aktivistu koji je pokretao na akciju organizacije Komunističke omladine i fabričke radnike u Berlinu, u ovom progonjenom čoveku na ivici ludila koga će, zbog toga što je uvredio nekoliko sudija američko pravosuđe poslati u zatvor, u kome će i umreti.

Jedna biografska studija o Rajhu, koja bi počivala na raznim svedočanstvima i na preciznoj analizi njegovih raznih aktivnosti, omogućila bi, bez sumnje, čitaocima da shvate uzroke te evolucije, ili bi je barem bolje osvetlila. To, međutim, nije bila naša namera, jer mi u ovom ogledu proučavamo Rajha pre svega kao osnivača frojdomarksizma, kao čoveka koji je delimično omogućio nastanak dela jednog Herberta Markuzea. Mi smo ubeđeni da je mogućno čitati Rajhova dela, braniti u njima izložena shvatanja i tačno odrediti njihov doprinos ostavljajući potpuno po strani svu tu gomilu mitsko-biologističkih tumačenja koja u stvari nema nikakve važnosti.

Rajh je umro 1957. godine. Njegov pravi naučni rad je prestao posle objavljivanja dela *Masovna psihologija fašizma*, to jest 1933. godine. Posle toga, on će samo dopunjavati svoja ranije objavljena dela, dodajući im ponekad neke potpuno besmislene i potpuno beznačajne umetke. Tužan primer za takve njegove intervencije predstavlja i njegova nesrećna prerada dela *Funkcija orgazma*.

Šta se to sa njim bilo dogodilo? To možda niko nikada neće saznati. Izgleda da su ga bila duboko uzdrmala ta dva isključenja, prvo iz KP Nemačke, a potom iz Međunarodnog udruženja za psihoanalizu, dakle samoća na koju je bio osuđen u tom vremenu »planete bez vize« u kome je on, kao i Trocki, bio prognan iz nekoliko evropskih zemalja.[4] Trocki je imao snage da izdrži takvo izgnanstvo. Da bi izašli na kraj s njegovom lucidnošću i genijalnošću, njegovi protivnici morali su da pošalju čoveka koji će mu capinom razmrskati glavu. Moralno slomljen tim dvama isključenjima, Rajh je, pak, potonuo u delirijum. Njegova prva dela, to jest sva ona koja je napisao do 1935.

[4] Nasuprot onome što g. Fransoa Gantere kaže u svojoj studiji »La Psychanalyse comme institution« (*Partisans*, № 46), meni ne izgleda da je postojala »tesna veza između Rajhovog delirijuma i njegovog isključenja«. U vreme kada je Rajh bio isključen iz Međunarodnog udruženja za psihoanalizu, ništa nije stvarno nagoveštavalo njegov kasniji konačni slom. Razlozi koji su doveli do tog isključenja svakako su imali političku dimenziju. Ja lično pre mislim da je javljanje krize u koju je Rajh posle zapao bilo ubrzano tim dvama isključenjima, samoćom u kojoj se potom našao, i gorčinom koja da je bila ispunila posle tog raskida sa KP Nemačke i, naročito, sa Frojdom. U svojoj autobiografiji, Rajh s tugom konstatuje: »U toku nekoliko meseci izgubio sam sve svoje prijatelje«.

godine, predstavljaju dela istinskog revolucionara, dok sva dela koja je objavio posle 1935. godine svedoče o ozbiljnoj poremećenosti. Moram da kažem, izlažući se opasnosti da ozlojedim neke ljude, da mi se čini teško ne priznati da je on tada već bio stvarno poremećen.

*

* *

Poslednja Rajhova dela su veoma malo zanimljiva. Neke Rajhove zablude dobijaju u njima kosmičke razmere; tako, na primer, primat koji je Rajh pripisivao genitalnosti on je pri kraju svog života proglasio za nekakav astralni orgazam. Stoga ćemo ta dela samo ukratko analizovati, podvlačeći razloge koji nam, kako nam se čini, daju za pravo da ih ne uzimamo u obzir govoreći o Rajhovom doprinosu marksizmu i psihoanalizi.[5]

Od 1934. godine Rajhova rečenica postaje još žustrija, još iskidanija, ali njena moć ubeđivanja nije zbog toga nimalo porasla. Mnoge nekada lepo izražene

[5] Ti razlozi su, bez sumnje, veoma uticali na Rajhove naslednike da ne odobre prevođenje tih njegovih dela. Postojala je opasnost da Rajhova obaranja na »crvene fašiste« i uvrede kojima on obasipa koga stigne stvore o njemu sliku koja ne bi bila verna. Tako je, na primer, *The Murder of Christ* (Noonday Pres, 1953), poslednje delo koje je Rajh objavio u Sjedinjenim Državama, koje je doživelo tri uzastopna izdanja i nedavno ponovo objavljeno, i pored toga što njegova bibliografija navedenih dela sadrži 126 naslova, uglavnom nečitljivo, jer uporedo sa ispravnim istorijskim i sociološkim analizama sadrži i razne delirične teme zbog kojih gubi svaki značaj. Taj spoj hristologije i morbidne kosmogonije je, kao što vidimo, postigao veliki uspeh u Sjedinjenim Državama.

ideje, sada su postale nejasne. U sva svoja tumačenja on je u to vreme unosio neki pomamni biologizam koji je opravdavao ogledima čija se delirična priroda teško može osporavati i pored toga što oni prividno izgledaju kao naučni eksperimenti. Izvesno je, međutim, da taj delirijum ima neke veze sa izvesnim manje-više ispravnim ogledima ili teorijama, za koje se Rajh ranije bio vatreno zainteresovao. Teorija orgazma, koju ćemo naposletku analizovati, predstavlja ugaoni kamen svih tih tumačenja.

Zbog onih koji bi posumnjali u našu tvrdnju da te teorije nemaju nikakve veze sa razboritim rasuđivanjem, uzećemo slobodu da, ne komentarišući ih, navedemo nekoliko činjenica.

1935. godine Rajh je tvrdio da je izdvojio seksualnu energiju u vidu plavičastog fluida. 1938. godine, on je izrazio svoje uverenje da se ona može akumulisati i čuvati u kutijama. On više nije podnosio nikakvu kritiku jer je bio postao bolesno osetljiv, i poduhvatio se da u svetlosti svojih otkrića reformiše medicinu, fiziku i biologiju. Od 1935. do 1939. godine bavio se gotovo isključivo istraživanjima u vezi sa seksualnom energijom. On je javno izrazio svoj prezir prema politici, a potom je ono što je bilo bitno u Frojdovim otkrićima odbacio i zamenio nekakvim kosmičkim biologizmom. Njemu se činilo da napetost abdomena izražava nesvesne otpore, pa se stoga poduhvatio da neuroze leči jednom čudnom tehnikom, to jest »vegetoterapijom«, koja deluje na disanje i mišiće.

Uskoro je počeo da se okružuje mikroskopima, elektronskim aparatima za uvećavanje snimaka i da priprema najrazličitije vrste kultura mikroba. On je

tada pre svega želeo da izdvoji *seksualnu energiju* koju je manje-više izjednačavao sa *biološkom energijom*.

Tu biološku energiju životinje dobijaju preko hrane. Pošto se hrana sastoji od proteida, glucida i lipoida, on je iz toga izveo zaključak da su ta jedinjenja nosioci biološke energije, pa je potom pokušao da napravi neku vrstu kulture od namirnica, mesa i povrća, i da je posmatra pod mikroskopom. Tada je sa zaprepašćenjem u njoj otkrio mnoštvo zrnaca koja su se pod objektivom brzo kretala pod dejstvom snažnih impulsa. Po njegovom mišljenju, tu je mogla biti u pitanju jedino biološka energija, pa je stoga ta zrnca sa biološkom energijom nazvao *bionima*. Rezultat tog svog otkrića objavio je 1948. godine u ogledu *Die Bione*.

Nepotrebno je naglašavati da ti bioni ne postoje, i da je on pod mikroskopom u stvari bio spazio sitne kapljice emulzije lipoida koje su se neprestano kretale čas u jednom, čas u drugom pravcu (»Braunovo kretanje«). Ovo »otkriće« je, na žalost, samo prvo u dugom nizu njegovih »otkrića« koja svedoče o tome da je Rajh postepeno tonuo u jedan gotovo paranoični delirijum.

Čitave dve godine on je proučavao te »bione« i pokušavao da zainteresuje skandinavske biologe za svoja »otkrića«. Oni su, kao što možemo da naslutimo, ispoljili izvesnu uzdržanost, što je samo raspalilo Rajhov gnev, tako da je on obasuo uvredama predstavnike te zvanične nauke koji su ga prezirali. Rajh je uskoro otkrio da se ti »bioni« pretvaraju u mikrobe, i da život večno nastaje iz neorganske materije. Usred XX veka on je zastupao učenje o *generatio spontanea*. Nije ve-

rovatna pretpostavka da su u to vreme Rajhove duhovne moći bile još netaknute: svaki student medicine zna da u vazduhu postoje mikrobi, a Rajhovo objašnjenje te činjenice je smešno.

On je naposletku »otkrio« i to da ti bioni mogu da nastanu i iz nekih minerala, iz zrnaca peska koja, u stvari, nisu ništa drugo do zrnca sunčeve energije.

Čemu dalje da dopunjavamo ovu tužnu sliku? Uskoro će se ova »otkrića« čvrsto povezati u jednom savršeno strukturisanom delirijumu.[6] Da bi potvrdio ispravnost svojih smešnih teorija, on je konstruisao neverovatno složene i pronicljivo smišljene aparate: tako je otkrio *orgon,* to jest energiju koja zrači iz biona. Polazeći od jednog potpuno izmišljenog načela koje je otkrivao u raznim vidovima, Rajh je izgradio čitavu jednu kosmogoniju. Po Rajhu, sva živa bića sadrže bione koji ih snabdevaju svojom energijom, to jest orgonom. Izvor te energije mogu biti zrnca peska. Posle svoje smrti živa bića oslobađaju bione, i oni se ponovo javljaju u vidu bakterija. Uzećemo slobodu da ovde ne govorimo o svim ogledima kojima je Rajh »dokazao« ispravnost tih otkrića. Ovde nas, razume se, iznenađuje neverovatna koherentnost koju je on uspevao da unese u te žalosne budalaštine.

Zbog nepoverenja sa kojim su biolozi i lekari dočekali ta »otkrića«, Rajh je naposletku posumnjao da je protiv njega organizovana zavera u čitavom svetu,

[6] Njegov delirijum bio je toliko koherentan da mu je pošlo za rukom da ga prenese ne samo na veliki broj vidovnjaka u Sjedinjenim Državama, nego — jedino je to komično u ovoj priči — i na razne doktore fizike, hemije i medicine koji su diplomirali na najčuvenijim američkim univerzitetima!

to jest da su se protiv njega udružili nacisti, komunisti, psihijatri i naučnici iz svih grana nauke. Svoju čudesnu radnu sposobnost i moć rasuđivanja Rajh će od tada pa nadalje potpuno nekorisno usmeriti na dokazivanje ispravnosti svojih »otkrića« pomoću sve čudnijih ogleda. Iz njih ćemo izdvojiti samo jedan elemenat, iz koga se odlično vidi kakve su prirode bila istraživanja koja je Rajh vršio poslednjih godina svog života, sve dok ga sud nije bio osudio na zatvor: reč je o bioelektričnoj prirodi libida.

*

*   *

U vreme kada je boravio u Danskoj, Rajh je mislio da je otkrio jedinicu bioseksualne energije, to jest bion. On je tada preduzeo da dokaže kako seksualna energija počiva na elektricitetu.

Još početkom ovoga veka Tarhanov i Feragut su bili otkrili psihogalvanski fenomen (promena u električnom potencijalu kože pod uticajem uzbuđenja). Polazeći od jedne stvarne pojave Rajh je izgradio čitavu teoriju, čija je namena bila da omogući merenje seksualnog zadovoljstva!

Uz pomoć asistenta iz laboratorije Fiziološkog instituta u Oslu, on je konstruisao aparat za merenje električnih naboja na čitavom telu. Ogledi sa tim aparatom trajali su dve godine, a plod toga rada predstavlja studija *Experimentelle Ergebnisse über die elektrische Funktion von Sexualität* (1937). Rajh u njoj konstatuje da »erogene zone«, to jest usne, jezik, penis, grudi i sluzokoža vagine imaju »promenljiv električni potencijal«. U svakoj erogenoj zoni sa povećanjem električnog potencijala uvek je raslo i seksualno

zadovoljstvo. Njegova knjiga *Funkcija orgazma,* koja je sporna ali puna novih zapažanja i koja je privukla pažnju Frojda i Abrahama, pretvorila se u novoj američkoj verziji u mešavinu stvarnih pojava i deliričnih tema koje se često ne mogu razlučiti jedne od drugih.

Rajh je u njoj izložio zaključke svojih istraživanja obavljenih na »kulturama biona« i proizvodu njihovog zračenja, orgonu. On kaže da se bioni mogu dobiti iz zrnaca peska, koji predstavljaju zrnca u kojima je uhvaćena sunčeva energija. Polazeći od tog ubeđenja, Rajh je pokušao da izdvoji tu energiju, koja je počela da dobija kosmičke razmere.

> »Postojanje energije orgona može se dokazati vizuelno, termički i elektroskopski — na zemljinom tlu, u atmosferi i u organizmima biljaka i životinja. Svetlucanje na nebeskom svodu, koje mnogi fizičari pripisuju zemljinom magnetizmu, i svetlucanje zvezda predstavljaju neposrednu posledicu kretanja atmosferskog orgona. Elektro-magnetske »bure« koje remete rad električnih aparata u časovima pojačane aktivnosti sunčevih pega, takođe predstavljaju, što se eksperimentalno može dokazati, posledicu energije atmosferskog orgona. Sve do sada ta energija se mogla otkriti jedino u elektro-magnetskim poremećajima.«

Rajh je dodao još i sledeće:

> »Orgon je *plave* ili sivoplave boje. Pošlo nam je za rukom da u našoj laborato-

> riji akumulišemo atmosferski orgon u aparatima koje smo naročito konstruisali za taj ogled. Kada se ti aparati naročito podese, onda u njima nagomilani orgon postaje *vidljiv*.«[7]

Šta bismo još mogli da dodamo ovakvim tvrdnjama? Uskoro će Rajh pristupiti nizu ogleda koji će posredno dovesti do njegovog hapšenja. Pošto je »otkrio« da metali mogu da reflektuju orgon, Rajh se poduhvatio konstruisanja sanduka u kojima bi se on mogao čuvati. Tako je došao na zamisao o konstruisanju »akumulatora orgona« zbog kojih će ga američka policija naposletku uhapsiti.

Tada je jedan događaj usmerio njegov život u novom pravcu: jedan američki lekar, dr Teodor P. Volf, pozvao je Rajha da dođe u Sjedinjene Države. Bila je to za Rajha neočekivana srećna prilika, jer je medicinska štampa već bila počela žestoko da ga napada (kratko vreme pre toga on je bio izjavio da je pronašao mogućnost izlečenja raka pomoću orgona).

1939. godine, on je napustio Evropu da se u nju nikada više ne vrati.

[7] *La fonction de l'orgasme*, p. 297.

VI

OSNIVANJE INSTITUTA ZA ORGON

TEORIJA ORGAZMA

Može izgledati čudno što tek sada izlažemo tu teoriju koja po mišljenju mnogih predstavlja ono što je najznačajnije u opusu Vilhelma Rajha. Nama se, međutim, čini da ona predstavlja njegovu najslabiju tačku i najsporniji elemenat, deo koji će postati podloga delirijuma kome je naposletku podlegao.

Tu teoriju Rajh je u dva maha izložio, i to ne na isti način: prvi put u prvoj, na nemačkom jeziku napisanoj verziji dela *Funkcija orgazma,* koje je poklonio Frojdu za rođendan, a drugi put — i to je jedina danas poznata verzija tog dela — u prerađenoj verziji nemačkog izdanja, koja je u Sjedinjenim Državama objavljivana 1942, 1948, i 1961. godine, i proširena svakojakim umecima u kojima Rajh govori o istorijatu svojih »otkrića« i konsekvencijama svoje teorije.

Ako se za verziju na nemačkom može reći da zbog novih perspektiva koje otvara predstavlja zanimljivo i veoma podsticajno analitičko delo, u američkoj verziji otkrivamo neka biologistička tumačenja u kojima je, na nesreću, očigledan uticaj delirijuma u koji je Rajh bio zapao u poslednjim godinama svog života.

Združivši obe te verzije, potrudićemo se da tu čuvenu teoriju gotovo potpuno prikažemo.

a) *Klinički osnovi*

Decembra 1920. godine Frojd je uputio Rajhu jednog studenta koji je patio od opsesivne neuroze. Rajh ga je bezuspešno lečio sve dok jednog dana nije izašla na videlo jedna njegova rodoskvrna pomisao. Njegov pacijent je pribegao masturbaciji i tako doživeo *završno seksualno zadovoljstvo.* Odmah posle toga simptomi neuroze su bili iščezli. Pošto je proanalizovao za masturbaciju vezano osećanje krivice, taj bolesnik je posle devetomesečnog lečenja izgledao konačno izlečen.

Iste godine Rajh je lečio jednog kelnera koji je bio nesposoban da polno opšti zbog potpunog izostajanja erekcije. Naposletku mu je pošlo za rukom da otkrije traumu koja je izazvala tu neurozu: taj pacijent je u ranom detinjstvu prisustvovao jednom porođaju svoje majke. On se tada bio uplašio i u njegovoj svesti krv je ostala vezana za ženske polne organe. Rajh je otkrio tom bolesniku uzrok njegove neuroze, ali je ovaj i dalje ostao impotentan.

Zaključci ovih dveju analiza izgledali su zadovoljavajući. Međutim, Rajh nije mogao da prihvati zaključke koji su proisticali iz Frojdovih teorija: ako je značenje datog simptoma bilo rasvetljeno, zašto onda on ne iščezava posle toga? Tako je Rajh naposletku postavio pitanje od suštinskog značaja: šta je kod neurotičara poremećeno ako ne genitalna seksualnost? Koliko ona doprinosi javljanju simptoma neuroze? Rajh je posle izvesnog vremena počeo potpuno da prenebregava ulogu doživljaja iz detinjstva usredsređujući se isključivo na proučavanje poremećaja u genitalnosti. Frojd je tvrdio da uzrok neuroze uvek treba

tražiti u pacijentovoj seksualnosti, ali on je pod tim podrazumevao i sve njegove afektivno obojene doživljaje iz detinjstva, a ne samo seksualnost odrasle osobe. Rajh, je pak, smatrao da je neuroza posledica poremećaja u seksualnosti odrasle osobe. Jednom rečju, on je sve psihoneuroze svodio na aktualne neuroze, mada u ovoj poslednjoj kategoriji neuroza i doživljaji iz detinjstva igraju izvesnu ulogu.

U svojoj prepisci sa Flisom Frojd je već bio jasno istakao tu razliku. U aktualnim neurozama seksualnost je, kao i u psihoneurozama (u slučajevima histerije, opsesivne neuroze, fobije), uzrok neurotičnog poremećaja, ali tu nije delovao složeni mehanizam inhibicija i potiskivanja vezanih za doživljaje iz detinjstva. Frojd je smatrao da se aktualne neuroze (hipohondrija, neurastenija, anksiozna neuroza) mogu objasniti poremećajem u seksualnosti odrasle osobe, i da se, prema tome, neuroza može izlečiti potpunim preobražajem pacijentovog seksualnog života. Očigledno je da ovo razdvajanje nikako nije bilo vrlo strogo. Anksiozna neuroza mogla se ukazati kao zajednička podloga svih psihoneuroza, dok, s druge strane, doživljaji iz detinjstva igraju značajnu ulogu u aktualnim neurozama. Međutim, po Rajhovom mišljenju, ti doživljaji iz detinjstva deluju samo kao stavovi karaktera, koji sprečavaju genitalni seksualni život. Ovaj primat koji je Rajh pripisivao genitalnosti nije bio u skladu sa Frojdovim tezama ali ga je Rajh zanimljivo tumačio. Još 1923. godine on je bio formulisao tu teoriju orgazma. Malo kasnije on je tvrdio da procenjivanje genitalnosti predstavlja ispravno merilo u prognozi i lečenju. Ta tvrdnja nije bila potpuno pogrešna, ali je, s druge strane, bila veoma dvosmislena.

Polazeći od tih još dosta neodređenih shvatanja, Rajh će uskoro razraditi gorostasnu teoriju o »Funkciji orgazma«, koja će u njegovom delu neprestano dobijati sve značajnije mesto.

Postavljajući svojim pacijentima vrlo precizna pitanja o njihovom seksualnom životu, on je kod svih otkrio poremećaj u genitalnosti (frigidnost, impotenciju), i iz toga izvukao zaključak da nesposobnost da se doživi orgazam nije posledica neuroze, već njen stvarni uzrok. Seksualna energija koja je ostala bez oduške postaće u Rajhovim očima jedini izvor svih neurotičnih poremećaja. On se poduhvatio da rasvetli jedan pojam kome je u analitičkoj teoriji pridavan vrlo mali značaj, to jest pojam orgastičke moći.

b) *Orgastička moć*

Šarko je prvi bio izjavio pred Frojdom da, kada lekar otkrije kod neke žene teške neurotične simptome, uvek treba da usredsredi svoju pažnju na njen seksualni život. Rajh je tu tvrdnju prihvatao kao tačnu: »Po mom mišljenju, svaki onaj ko je uspeo da sačuva malo prirodnosti zna da neurotičari pate od samo jedne boljke: potpunog i stalnog odsustva seksualnog zadovoljstva.«[1] Sve pacijentkinje koje je on lečio nikako nisu mogle da dožive vaginalni orgazam, dok je 60%—70% njegovih pacijenata patilo od poremećaja u erekciji ili, pak, od prerane ejakulacije. Šta je mogla da znači ta njihova nemoć da dožive orgazam? Rajh

[1] *La Fonction de l'orgasme*, p. 85.

je počeo da proučava taj poremećaj, kome je pridavao najveću važnost:

> »Proučavanje tog poremećaja i dalje predstavlja središnji klinički problem u seksualnoj ekonomiji, i ni izdaleka nije privedeno kraju. U seksualnoj ekonomiji ono ima najveći značaj, baš kao što proučavanje Edipovog kompleksa ima najveći značaj u psihoanalizi. Onaj koji ne shvati u potpunosti taj poremećaj nikada neće moći da bude smatran stručnjakom za pitanje seksualne ekonomije.«[2]

Tu »orgastičku moć« Rajh je ovako definisao:

> »Orgastička moć jeste sposobnost jedne osobe da se potpuno prepusti plimi biološke energije, sposobnost da se pomoću nevoljnih skupljanja i opuštanja mišića koji izazivaju osećaj telesne prijatnosti do kraja rastereti celokupnog seksualnog nadražaja koji nosi u sebi. Nijedna neurotična osoba nema *tu moć*. Posledica te činjenice jeste da ogromna većina ljudi pati od karakterne neuroze.«[3]

Sva složena Frojdova teorija libida tako je svedena na tvrdnju da postoji nekakva neodređena plima biološke neutralne energije. Ta uproščavanja postajaće kod Rajha sve brojnija. On je pravio svakojake dija-

---

[2] *Op. cit.*, p. 85—86.

[3] *Op. cit.*, p. 85.

grame da bi prikazao tu orgastičku moć koju je pokušao i eksperimentalno da prouči, čime je nagovestio čitav niz istraživanja koja će kasnije biti preduzeta u Sjedinjenim Državama, i od kojih su najpoznatija Kronhauzenova. Ubrzo zatim, Rajh je počeo da proučava reakcije kože na najrazličitije nadražaje: tako je upoređivao krivulje nadražaja izazvanog na usnoj sluzokoži poljupcem ... ili solju. Na poslednjim stranicama dela *Funkcija orgazma* skupljeno je nekoliko tih žalosnih shema.

c) *Seksualna staza*

Poremećaj genitalnosti nije, dakle, prema Rajhovoj teoriji, posledica neuroze, već njen uzrok. Da bi objasnio genezu neurotičnog poremećaja, on uvodi pojam *seksualne staze.*

Svaki psihički poremećaj podrazumeva postojanje jednog jezgra inhibirane energije koje je nastalo zbog poremećaja u doživljavanju orgastičkog zadovoljstva. Izvor energije sa koga se neuroza napaja nalazi se u onom intervalu između nagomilavanja i pražnjenja seksualne energije. To stalno prisustvo neutrošene seksualne energije pothranjuje kod neurotične osobe simptome njene neuroze. Prema tome, seksualna staza predstavlja blokiranje te energije. Sam neurotični sukob nije ništa drugo do poremećaj u toj seksualnoj energiji, a i o Edipovom kompleksu Rajh govori sa stanovišta seksualne energije.

Ali kako da se shvati sama ta energija? Rajh će preduzeti niz besmislenih ogleda da bi otkrio njenu prirodu. Sada izlazimo iz oblasti analitičke teorije da

bismo razmotrili jednu vrstu monomanije od koje se Rajh više nikada neće osloboditi.

d) *Pukotina u području vegetativnog*

1933. godine Rajh je u Kopenhagenu lečio jednog pacijenta koji nikako nije hteo da postane svestan svojih pasivnih homoseksualnih fantazija. Kod tod pacijenta bili su veoma izraziti psihosomatski simptomi neuroze. Rajh je bio ubeđen da je tu posredi inhibitorno delovanje mišića, jer je smatrao da seksualnu energiju može da blokira hronična zategnutost mišića. Oklop karaktera koji je bio proučio u svojoj knjizi *Charakternanalyse* (1933) on je sada poistovetio sa mišićnim oklopom. Tom oklopu se navodno suprotstavljaju »vegetativne struje«, nešto što je isto toliko tajanstveno koliko i ona fluidna telašca koja su, kako je to Dekart tvrdio, nosioci životnih funkcija u organizmu. Rajh je uskoro »otkrio« da te vegetativne struje obrazuju orgon, koji predstavlja bioelektričnu pojavu, pa će od tada on u orgazmu videti jedan fenomen električnog pražnjenja. Sva ta »otkrića« Rajh je sažeto opisao u radu »Der Urgegensatz des vegetativen Leben«.

Polazeći od tih konstatacija, Rajh je izgradio veoma složenu teoriju o lečenju tih otpora, koju je nazvao »analitička vegetoterapija karaktera«, čiji je zadatak bio da omogući razbijanje tog mišićnog oklopa. Definicija neuroze koju je on tada dao pokazuje koliko se bio udaljio od Frojda: po njoj neuroza više ne predstavlja posledicu potiskivanja, inhibicija i zabrana koji dovode do javljanja njenih simptoma, već je »iz-

raz hroničnog poremećaja vegetativne ravnoteže i prirodne pokretljivosti«. Rajh je tada izjednačio psihičku strukturu sa izvesnom biofizičkom strukturom.

Po njegovom mišljenju, svi neurotični bolesnici bez ijednog izuzetka pate od toničke kontrakcije dijafragme, što se ispoljava u njihovom plitkom i isprekidanom disanju.

Tehnika lečenja koju je on izumeo sastojala se u tome da se otkrije mesto gde dolazi do inhibicije »orgastičkih refleksa«, i potom podvrgne pritisku, posle čega je organizam sâm od sebe potpuno vaspostavljao taj inhibirani refleks. Rajh je smatrao da je primenjujući jednu vrstu gimnastike disanja, to jest vršeći pritisak na gornji deo trbuha, otkrio »metod indukovanja orgastičkog refleksa«. Tako izlazi da se čitavo njegovo teorijsko delo naposletku svelo na to nastrano shvatanje po kome je seksualnost po svojoj prirodi bioelektrična, shvatanje koje će kod njega sve više i više dobijati vid nečega što nema nikakve veze sa razumom.

Institut za orgon i »Umorstvo Hristovo«

Nesreća je u tome što je Rajh bio preziran u vreme kada je bio prâvi marksist, koji je hteo da dâ novu i revolucionarnu dimenziju psihoanalizi, a uvažavan onda kada je već potpuno bio zahvaćen delirijumom.

Čovek koji je došao u Sjedinjene Države nije više bio onaj sjajni Frojdov asistent, osnivač SEXPOL-a, već bolesnik kome se razum sve više mutio. Amerikan-

ci su ga, međutim, primili kao jednog od velikih nemačkih naučnika jevrejskog porekla koji su izbegli iz svoje zemlje, i bili su srećni što mogu da ukažu gostoprimstvo tom nekadašnjem Frojdovom učeniku. Mnogi od tih naučnika već su bili primljeni srdačno, a i sa izvesnom računicom. Rajh je doživeo istu sudbinu.

Od 1939. do 1941. godine on je predavao na »New School for Social Research« u Njujorku. On je pobudio izvanredno interesovanje, i zatim okupio oko sebe malu grupu fanatičnih učenika, koji su, bez sumnje, i sami bili malo poremećeni, i koje je on u bukvalnom smislu reči bio opsenio.

Pomoću sredstava sakupljenih sa raznih strana, on je osnovao izdavačku kuću *Orgone Institute Press* i časopis *Orgone Energy Bulletin,* koji su, u stvari, predstavljali karikaturu nekadašnjeg SEXPOLVELAG-a. Uskoro je ugledni lekar dr Volf preveo na engleski Rajhova dela, koja je njihov autor prerađivao i menjao prema trenutnom stanju svoga delirijuma i u skladu sa svojim »novim otkrićima«. Genijalne ideje na koje je bio došao u vreme kada je živeo i radio u Beču i Berlinu u poslednjim njegovim delima potpuno se gube u jednom maglovitom i biološkom kontekstu. Da bismo ponovo otkrili onu blistavost iz njegovih prvih dela, trebalo bi da najpre razderemo taj od biologističkih i deliričnih predstava sačinjen omotač.

Tih godina Rajh je pokušao da zainteresuje Ajnštajna za svoja »otkrića«, ali je slavni naučnik brzo uvideo da ima posla sa duševno poremećenim čovekom.[4] Sve ono što će Rajh posle toga napisati nema

[4] Ispor. Michel Cattier, *Vie et OEuvres de W. Reich, op. cit.*

skoro nikakvog značaja. Njegova oholost je postala ogromna, neizmerna, patološka. Vređao je one koji su mu protivrečili, a o sebi je govorio tonom punim divljenja, u trećem licu, divio se sopstvenoj genijalnosti i sâm sebe upoređivao sa Darvinom, Ničeom, Frojdom i Lenjinom. U stvari je smatrao da je u sebi spojio sve što je njih odlikovalo. Čudno izgleda jedino činjenica da je uspeo da stekne toliko sledbenika: možemo, razume se, da shvatimo da je njegova patološka ličnost očarala sve psihopate sa kojima se sreo, ali kako da objasnimo činjenicu da su doktori nauka jemčili svojim ugledom za valjanost njegovog »naučnog dela«? Kako je mogućno da još na prvi pogled nisu videli da imaju posla sa duševno bolesnim čovekom? To za nas ostaje neobjašnjivo.

1942. godine Rajh i njegovi sledbenici kupili su u blizini američke granice veliki kompleks zemlje i na njemu sagradili džinovsku laboratoriju. Dovoljno je pogledati nekoliko fotografija tih postrojenja, pa da čoveku dah zastane u grudima. Rajh je bio uspeo da postavi neshvatljivo složene aparate za hvatanje orgona iz atmosfere. Ogledi koje je počeo da vrši dokazuju da je već u to vreme bio potpuno izgubio razum.

Rajh je od tada svuda video orgon: na nebu, u oblacima, u moru. Polarne zore i spiralne magline predstavljaju, po njegovom mišljenju, samo struje orgona koje se stapaju u kosmičkom orgazmu. On je malo zatim izjednačio Boga sa Orgonom i Eterom. To nas neodoljivo podseća na delirični sistem predsednika Šrebera kome je Frojd posvetio jednu izvanrednu ana-

lizu.[5] Rajh je počeo da dokazuje da opšta gravitacija ne postoji, i da planete, zvezde, pa čak i sâmo Sunce lebde u okeanu orgona. On proučava uragane na osnovu avionskih snimaka, i pokazuje da su i oni posledica delovanja orgona.

Najčudnije je to što Rajh nikako nije sâm vršio te oglede, već je bio okružen velikim brojem oduševljenih sledbenika koji su verovali da pred sobom imaju još nepriznatog genija. Oni su mu pomagali da izvede razne oglede, od kojih su se neki mogli i dramatično završiti. Tako je Rajh bio kupio izvesnu količinu radijuma da bi ispitao njegovo dejstvo na orgon. Prilikom tih ispitivanja nekoliko njegovih saradnika je, kao što je čitalac to već naslutio, moralo biti hitno preneto u bolnicu zbog toga što su bili opasno ozračeni.

U to vreme Rajh je napisao knjigu *The Murder of Christ (Umorstvo Hristovo)*, iz koje se jasno vidi da se bio poistovetio sa Isusom Hristom. Ta knjiga je dosta nerazumljiva, ali ima izvesnu draž. U njoj su naporedo date razne teorijske i istorijske analize, pesme u prozi i dijatribe protiv politikanata i »crvenih fašista«. Jedno poglavlje posvećeno je »bioenergetskom značenju istine«. Rajh u njoj poistovećuje Boga sa tvorcem energije orgona, pa čak i sa samim orgonom. Istina po njemu predstavlja emanaciju orgona. Čoveka zbunjuje zanimanje koje su Amerikanci pokazali za tu knjigu: ona je ipak doživela tri izdanja.

Ovo poslednje Rajhovo delo svedoči da je njegova misao bila potpuno potonula u jedan paranoični

---

[5] Freud, *Cinq psychanalyses*, P. U. F. zapažanja o jednom slučaju paranoje.

delirijum kosmičkih razmera. Tu više nije reč ni o Marksu, ni o Frojdu, već o Hristu koji je prikazan kao nekakva skitnica kao prorok na orgonu zasnovane istine, osnivač jedne erotske religije, koga su »crveni fašisti« gotovo umorili.

Vrlo je verovatna pretpostavka da je Rajh mogao napisati još mnogo sličnih knjiga, ali jedan događaj je uskoro prekinuo taj neobični životni put i oterao ga u grob.

Osuda i hapšenje Vilhelma Rajha

Da bismo dali vernu sliku poslednjih godina života Vilhelma Rajha, poslužili smo se u Sjedinjenim Državama objavljenom knjigom *Selected Writings. An Introduction to orgonomy*[6], koja sadrži nekoliko dokumenata u vezi sa procesom koji je protiv njega bio poveden pred jednim američkim sudom.

Čim je stigao u Sjedinjene Države, Rajh je prijavio kao svoj patent *akumulator orgona (Orgone Energy Accumulator)*, koji je bio namenjen lečenju neurotičnih bolesnika koji ne mogu da dožive orgazam pomoću orgona nagomilanog u rezervoaru.

To je, u stvari, bila metalna, drvetom obložena kabina u koju se pacijent smeštao. Pošto se odbijao o njene metalne zidove, orgon se skupljao u tom aparatu, a zatim prodirao u pacijentovo telo. Uskoro je Rajh počeo da objašnjava kako pomoću svojih aparata može da izleči i rak i shizofreniju. Na taj način

[6] The Nooday Press. Farrar, Strauss and Cudahy, New York, 1961.

ostvareni prihod odmah je bivao ulagan u nova istraživanja i nove oglede. Tim poduhvatom Rajh svakako nije nameravao nikoga da prevari. Njegovi akumulatori orgona postigli su munjevit uspeh: poručivali su ih ljudi iz svih krajeva Sjedinjenih Država, iz Evrope, pa čak i iz Palestine. Rajh je stvarno bio ubeđen u to da oni nepobitno doprinose izlečenju bolesnika.

Na nesreću po njega, Federal Food and Drug Administration[7] imala je o tim akumulatorima nešto drukčije mišljenje koje mu je uskoro i saopštila. Pošto je nekoliko stručnjaka izrazilo svoju sumnju u efikasno delovanje tog čudesnog aparata, ona je rešila da povede istragu. Tako se otkrilo da je pronalazač tih aparata izvesni doktor Vilhelm Rajh, direktor Instituta za orgon, koji se nalazi u blizini američko-kanadske granice. Kada su ga inspektori posetili, Rajh im je objasnio način rada tih aparata i čudesna otkrića do kojih je došao u oblasti biologije. Iz te posete oni su se vratili dosta neodlučni. Saradnici raznih naučnih instituta kojima je bio poveren zadatak da ispitaju te akumulatore orgonske energije izričito su izjavili da u njima nisu otkrili ni najmanji trag energije, i da orgon ne postoji. Prema tome, njihov pronalazač nije ništa drugo do obična varalica.

Rajh je tako došao pod udar američkih zakona. Pošto je tu bio u pitanju bivši komunist, bilo je očigledno da američko pravosuđe neće tako lako ispustiti taj plen. On je optužen za prevaru i podvalu, i

[7] *U Sjedinjenim Državama kontrola farmaceutskih* proizvoda i otkrivanje prevara povereni su pomenutoj ustanovi.

naloženo mu je da dođe pred sud. Rajh je na tu optužbu odgovorio pismom upućenim 25. februara 1954. godine, u kome je objasnio da se njegovo otkriće zasniva na prirodnim zakonima, i da nije njegovo da sudi o tome da li su njegova otkrića u skladu sa zakonom. Tu je u pitanju jedna naučna istina, i pravosuđe nema nikakvu moć nad njom. Ni on sâm nije u stanju da zaustavi njeno širenje. Svome pismu on je priključio žestoku optužbu protiv Food and Drug Administration i dosta zbrkan prikaz svojih radova. Sudska presuda je bila surova. Državni sud je naredio Rajhu:

1) Da povuče iz prodaje svoje akumulatore i da ih uništi;

2) Da spali sve tekstove i dokumenta o njihovoj proizvodnji i upotrebi;

3) Da povuče iz prodaje *SVE* svoje knjige, jer će njihova prodaja ubuduće biti zabranjena na čitavoj teritoriji Sjedinjenih Država.

Ovakva presuda je bila neobjašnjiva. Američka vlada je, svakako, bila u pravu što je zabranila dalju prodaju tih »akumulatora orgona«, jer je, pravničkim jezikom rečeno, tu bila u pitanju prevara bez predumišljaja. Ali zašto je zabranila prodaju *svih* njegovih knjiga? Većina njih se uopšte nije odnosila na proizvodnju tog kobnog aparata. Zašto je zabranila knjige *Seksualna revolucija* i *Masovna psihologija fašizma?*

Da bismo shvatili ovako strogu presudu, moramo voditi računa o političkoj klimi koja je u to vreme vladala u Sjedinjenim Državama: bio je otpočeo »lov na veštice«.[8] Kao nemački komunista, Rajh baš nije

[8] »Witch hauting«.

izazivao simpatiju. Čak i ako se bio odrekao svojih političkih ubeđenja, njegova kritika raznih institucija i porodice nije se mogla dopadati Amerikancima.

Afera oko »Orgone Energy Accumulator« poslužila je i kao izgovor da se prekine aktivnost koja je bila ocenjena kao opasna.

Na nesreću, Rajh uopšte nije shvatio koliko je takva presuda ozbiljna i nimalo se nije obazirao na odluku suda. Maja 1956. godine sud je pokrenu nov postupak i optužio ga još i za uvredu suda. Rajh je bio osuđen na dve godine zatvora, iako je poricao svoju krivicu, a njegova asistentkinja na godinu dana. Rajhova fondacija morala je da plati novčanu kaznu u iznosu od 10.000 dolara. Prodaja Rajhovih knjiga bila je zabranjena, primerci časopisa koji je bio pokrenuo spaljeni, a akumulatori orgona uništeni u prisustvu službenika F. F. D. A.

*

* *

11. marta 1957. godine Vilhelm Rajh je bio zatvoren u federalni zatvor u Luisburgu (Pensilvanija).

Umro je 3. novembra 1957. godine, osam meseci posle dolaska u zatvor.

SADRŽAJ

Žan-Mišel Palmije

VILHELM RAJH

*

Izdavač: Beogradski izdavačko-grafički zavod
Bulevar vojvode Mišića 17, Beograd

*

Za izdavača: Dušan Popović, generalni direktor

*

Tiraž: 4.000 primeraka

*

Štampa: »Novi dani«, Beograd